

Πανεπιστήμιο Κύπρου
Τμήμα Βυζαντινών και
Νεοελληνικών Σπουδών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Νεοελληνικής Φιλολογίας

Μαρία Τοουλιά

**ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΙΟΥΛΙΑΝΟΥ
ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 17^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ**

Διπλωματική εργασία για την απόκτηση του τίτλου

Magister Artium

Ερευνητική σύμβουλος: Ειρήνη Παπαδάκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια (B.NE.Σ)

Μέλη εξεταστικής επιτροπής: Ίλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Καθηγήτρια (B.NE.Σ.),

Μαρίνος Πουργούρης, Αναπληρωτής Καθηγητής (B.NE.Σ.)

ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Μάιος 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ	
1. Η οργάνωση της ελληνικής κοινότητας.....	8
2. Μορφωτικές ευκαιρίες.....	10
3. Έλληνες στα βενετικά τυπογραφεία.....	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΩΝ ΙΟΥΛΙΑΝΩΝ	
1. Οι τυπογραφικές δραστηριότητες της οικογένειας.....	14
2. Η έδρα του τυπογραφείου.....	17
3. Τεχνικός εξοπλισμός	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Η ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΙΟΥΛΙΑΝΟΥ	
1. Η ξενόγλωσση παραγωγή του τυπογραφείου.....	20
2. Κατάλογος των ελληνικών εκδόσεων.....	21
3. Συνολική αποτίμηση της ελληνόγλωσσης εκδοτικής παραγωγής.....	38
4. Άδειες και προνόμια έκδοσης.....	43
5. Οι συγγραφείς.....	44
6. Οι επιμελητές.....	49
7. Εισαγωγικά κείμενα.....	50
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	54
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	57
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	61

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η τυπογραφία εφευρέθηκε στην Μαγεντία λίγα χρόνια μετά την οθωμανική κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, στο πλαίσιο των πνευματικών αναζητήσεων που συνετέλεσαν στο πέρασμα από τον Μεσαίωνα στους νεότερους χρόνους. Η νέα τέχνη συνέδραμε στη γρήγορη εξάπλωση ιδεών και στη μόρφωση του νέου Ελληνισμού.¹

Η δημοσίευση ενός βιβλίου δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Υπήρχαν πολλά στάδια που έπρεπε να ακολουθήσει κάποιος για να δημοσιευτεί ένα βιβλίο. Καταρχήν χρειαζόταν ένας συγγραφέας ή κάποιος που θα αποφάσιζε να εκδώσει το έργο ενός άλλου -συχνά παλαιότερου- συγγραφέα. Ακολούθως, ο συγγραφέας ή ο εκδότης έπρεπε να έχει το απαιτούμενο κεφάλαιο για τη δημοσίευση ενός βιβλίου. Αν δεν υπήρχαν τα χρήματα, χρειαζόταν κάποιος χορηγός. Στη συνέχεια ο εκδότης έπρεπε να απευθυνθεί σ' έναν τυπογράφο που θα αναλάμβανε την τεχνική εργασία της εκτύπωσης και θα είχε τον αναγκαίο εξοπλισμό. Κάποιοι τυπογράφοι παρασκεύαζαν τυπογραφικούς χαρακτήρες και μελάνι για την εκτύπωση, ενώ άλλοι τα αγόραζαν. Μέσα στο τυπογραφείο υπήρχαν επίσης οι υπεύθυνοι για τη στοιχειοθεσία του κειμένου και για το χειρισμό του πιεστηρίου. Συχνά απαραίτητη ήταν και η συνεργασία ενός βιβλιοδέτη. Μετά την ολοκλήρωση της παραγωγής και την αποθήκευση των αντιτύπων, τη διακίνησή τους θα αναλάμβαναν βιβλιοπώλες στις τοπικές αγορές και έμποροι που θα τα μετέφεραν σε μεγαλύτερες αποστάσεις. Έπειτα, χρειαζόνταν αγοραστές και ακόμα περισσότεροι αναγνώστες. Από τις πωλήσεις οι συγγραφείς και οι εκδότες θα αντιλαμβάνονταν ποια βιβλία άρεσαν στο κοινό και θα προσπαθούσαν να ανταποκριθούν στη ζήτηση.

Στην εποχή της Αναγέννησης, το χειρόγραφο συνέχιζε να κυκλοφορεί, όμως μαζί μ' αυτό άρχισε να διαδίδεται και το έντυπο βιβλίο.² Οι εκδότες έπρεπε να λαμβάνουν υπόψη τα γούστα του αγοραστικού και αναγνωστικού κοινού, γιατί μόνο έτσι θα μπορούσε να αναπτυχθεί η τέχνη της τυπογραφίας. Το νέο είδος βιβλίου απευθυνόταν καταρχήν στους παραδοσιακούς αναγνώστες του χειρόγραφου και στους εκκλησιαστικούς και κρατικούς φορείς.³

Η ελληνική τυπογραφία στη Βενετία είναι ένα φαινόμενο που ξεκινάει από τα τέλη του 15^{ου} και εκτείνεται ως τον 20^ο αιώνα.⁴ Κατά το πρώτο τέταρτο του 16ου αιώνα η

¹ Αικατερίνη Κουμαριανού-Λουκία Δρούλια «Η εκδοτική του βιβλίου», στο Αικατερίνη Κουμαριανού - Λουκία Δρούλια - Ενρο Layton, *Το ελληνικό βιβλίο (1476-1830)*, Αθήνα 1986, σ. 16.

² Ό.π., σ. 26.

³ Βλ. την εισαγωγή του Άλκη Αγγέλου στην έκδοση Giulio Cesare Dalla Croce, *Ο Μπερτόλδος και ο Μπερτολδίνος*, επιμ. Άλκη Αγγέλου, Αθήνα 1988, σ. 47.

⁴ Ειρήνη Παπαδάκη, «Η ελληνική εκδοτική δραστηριότητα στη Βενετία», στο: *Δημοσία Ιλαρία*, επιμ. Χρύσα Μαλτέζου, Βενετία 1999, σ. 107.

Βενετία ήταν το μεγαλύτερο εκδοτικό κέντρο της Ευρώπης. Πολλοί Έλληνες λόγιοι προσέφευγαν στην Βενετία και εργάζονταν ως επιμελητές, διορθωτές βιβλίων και εκδότες.

Η Βενετική Δημοκρατία από το 1486 εκχωρούσε προνόμια σ' αυτούς που θα επένδυαν στην τυπογραφική τέχνη. Τα προνόμια αφορούσαν την έκδοση βιβλίων και τις νέες τυπογραφικές τεχνικές.⁵ Όσοι παραβίαζαν αυτά τα προνόμια, τιμωρούνταν με πρόστιμο, απόσυρση ή καύση των κλειψίτυπων αντίτυπων ή στην χειρότερη περίπτωση δεν δικαιούνταν πλέον να ασκούν το τυπογραφικό επάγγελμα. Παράλληλα, ένας συγγραφέας ή ένας εκδότης χρειαζόταν να ζητήσει άδεια έκδοσης εφόσον δημοσίευε ένα βιβλίο που δεν είχε παλαιότερη έντυπη κυκλοφορία.⁶ Για την εκχώρησή της υπήρχε αρμόδια ελεγκτική επιτροπή.⁷

Στις απαρχές της τυπογραφίας πραγματοποιούνταν κυρίως εκδόσεις κλασικών κειμένων που απευθύνονταν σε δυτικούς ουμανιστές,⁸ όπως και έργων για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Για το λόγο αυτό ένα από τα πρώτα έντυπα βιβλία που περιείχε χωρία στα ελληνικά, ήταν η έκδοση μιας λατινικής διασκευής των *Ερωτημάτων* του Χρυσολωρά, το έτος 1471 από τον Adam von Ambergau.

Από τους πιο σπουδαίους τυπογράφους της Αναγέννησης ήταν ο Άλδος Μανούτιος (1449-1515). Γύρω στο 1490 ίδρυσε ένα τυπογραφείο στην Βενετία με σκοπό να εκδίδει κυρίως αρχαία ελληνικά και λατινικά κείμενα. Εξέδιδε επίσης λεξικά, γραμματικές και σχόλια σε κλασικά κείμενα, καθώς και έργα σύγχρονών του συγγραφέων.

Με τις εκδόσεις ελληνικών κειμένων στη Βενετία ασχολήθηκε και ο κρητικός Ζαχαρίας Καλλιέργης (1473-16^{ος} αι.). Στα τέλη του 15^{ου} αι. συνεργάστηκε με τον Νικόλαο Βλαστό (1450-1500), ο οποίος ήταν χρηματοδότης των εκδόσεων του και μαζί ίδρυσαν ένα ελληνικό τυπογραφείο στην Βενετία.⁹ Συνεργάστηκε επίσης με κρήτες κωδικογράφους, φιλόλογους, διορθωτές και καλλιτέχνες. Κάποια απ' τα βιβλία που εξέδωσε ο Ζ. Καλλιέργης, ήταν το *Ετυμολογικόν Μέγα* (1499) και το *Ωρολόγιον* (1509), το οποίο απευθυνόταν και σε ελληνορθόδοξο αναγνωστικό κοινό.

⁵ Ειρήνη Παπαδάκη, «'Del para non si vergogna', Μηχανισμοί ιδεολογικού ελέγχου των ελληνικών εντύπων στη βενετική επικράτεια (16ος-18ος αι.)», στο: *Έλεγχος ιδεών και λογοκρισία από τις απαρχές της ελληνικής τυπογραφίας μέχρι το Σύνταγμα του 1844*, Πρακτικά Συνεδρίου (Λευκωσία), επιμ. Ίλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Κατερίνα Δέδε, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Ειρήνη Παπαδάκη, Αθήνα 2018, σ. 47-48.

⁶ Ό.π., σ. 49.

⁷ Ό.π., σ. 50-51.

⁸ Παπαδάκη, «Η ελληνική εκδοτική δραστηριότητα στη Βενετία», σ. 107.

⁹ Κωνσταντίνος Σπ. Στάικος, *Η πνευματική πορεία του γένους με όχημα το χειρόγραφο και το έντυπο βιβλίο*, τ. 1, 13^{ος} αι.-μέσα 16^{ου}, Αθήνα 2017, σ. 192.

Την ίδια εποχή λειτουργούσε επίσης το τυπογραφείο του Lucantonio Giunta, στο οποίο μια ομάδα κρητικών λογίων και τεχνητών είχε αναλάβει την ευθύνη για τους ελληνικούς τυπογραφικούς χαρακτήρες και την όλη την εκδοτική διαδικασία.

Μετά τις πρώτες δεκαετίες, η τυπογραφία άρχισε να στρέφεται περισσότερο προς τις ανάγκες των ελληνορθόδοξων. Τα βιβλία που κατεξοχήν απευθύνονταν σε αυτούς δεν ήταν οι εκδόσεις των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Οι ελληνορθόδοξοι ενδιαφέρονταν κυρίως για θρησκευτικά βιβλία και λαϊκά λογοτεχνικά έντυπα. Τα θρησκευτικά βιβλία χρησιμοποιούνταν κυρίως από τον κλήρο, αλλά και για μαθησιακούς σκοπούς.¹⁰ Κατά το πρώτο μισό του 16^{ου} αιώνα άρχισαν να εμφανίζονται θρησκευτικά βιβλία γραμμένα στη δημόδη ελληνική γλώσσα.

Τα σημαντικότερα θρησκευτικά βιβλία που τυπώνονταν στη Βενετία ήταν τα *Ευαγγέλια*, το *Ωρολόγιον*, τα *Μηνιαία*, η *Οκτώηχος*, η *Παρακλητική*, το *Τριώδιον*, το *Ψαλτήριον*, το *Πεντηκοστάριον*, το *Ευχολόγιον* και οι *Ανθολογίες*. Στο *Ωρολόγιον* συμπεριλαμβάνονταν οι Ακολουθίες του Όρθρου, των Ωρών, του Εσπερινού, του Αποδείπνου και του Μεσονυκτικού.¹¹ Τα *Μηνιαία* εκδίδονται σε σειρές 12 τόμων, που αντιστοιχούσαν στους 12 μήνες του έτους, ξεκινώντας από τον μήνα Σεπτέμβριο που είναι η αρχή του ορθόδοξου εκκλησιαστικού έτους. Η *Οκτώηχος* κάλυπτε τον λειτουργικό κύκλο της εβδομάδας και σ' αυτήν εμπεριέχονταν κύκλοι αναστάσιμοι.¹² Κάλυπτε επίσης τους κύκλους του μηνός και του έτους με τις ακολουθίες για τις εορτές κάθε χρόνου. Τυπώθηκε για πρώτη φορά στη Ρώμη το 1520 από τον Ζαχαρία Καλλιέργη. Για περισσότερους από τρεις αιώνες χρησιμοποιούνταν και από όσους ήθελαν να μάθουν να διαβάζουν.¹³ Η *Παρακλητική* περιέχει όλο το υλικό της *Οκτωήχου*, αλλά και τροπάρια που ψάλλονταν κατά την διάρκεια της εβδομάδας. Η διάταξη των ύμνων στην συλλογή αποδίδεται στον Άγιο Ιωσήφ τον Υμνογράφο, ο οποίος έγραψε μερικούς από τους Κανόνες.¹⁴ Το *Τριώδιον* τιτλοφορείται έτσι επειδή οι περισσότεροι κανόνες που περιέχονται σε αυτό αποτελούνται από τρεις ωδές. Χρησιμοποιείται τις 10 εβδομάδες πριν από το Πάσχα έως το Μεγάλο Σάββατο.¹⁵ Το *Πεντηκοστάριον* εμφανίστηκε για πρώτη φορά το 1525. Αφορά τις κινητές γιορτές του έτους για τις 50 ημέρες που ξεκινούν με την Κυριακή του Πάσχα και τελειώνουν

¹⁰ Κωνσταντίνος Σπ. Στάικος, *Η πνευματική πορεία του γένους με όχημα το χειρόγραφο και το έντυπο βιβλίο*, τ. 2, 16^{ος} αιώνας - μέσα 17^{ου}, Αθήνα 2018, σ. 120.

¹¹ Evro Layton, *The Sixteenth Century Greek Book in Italy: Printers and Publishers for the Greek World*, Βενετία 1994, σ. 131-132.

¹² Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Ανθολόγια και 'Συνθετικές' εκδόσεις λειτουργικών βιβλίων (16ος-19ος αιώνας)», στο: *Το έντυπο ελληνικό βιβλίο 15ος-19ος αιώνας*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, επιμέλεια Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης - Κωνσταντίνος Σπ. Στάικος, Αθήνα 2004, σ. 182-183.

¹³ Layton, *The Sixteenth Century Greek Book in Italy*, σ. 133.

¹⁴ Ο.π., σ. 135.

¹⁵ Ο.π., σ. 140.

με την Πεντηκοστή ή την Κυριακή των Αγίων Πάντων. Το *Ευχολόγιον* χρησιμοποιούνταν από ιερείς, καθώς περιείχε τις ακολουθίες τέλεσης των μυστηρίων.¹⁶

Τα λαϊκά λογοτεχνικά έντυπα είναι μια άλλη κατηγορία που περιλαμβάνει κείμενα όπως ο *Απόκοπος* του Μπεργαδή, το *Άνθος Χαρίτων*, η *Φυλλάδα του Γαδάρου*, οι Μύθοι του Αισώπου, η *Ιστορία της Σωσάννης*, η *Ιστορία του Ταγιαπέρα*, ο *Απολλώνιος*. Γράφονταν στη δημόσια ελληνική γλώσσα και αποτελούσαν τα πρώτα τυπωμένα δείγματα νεοελληνικής λογοτεχνίας. Απευθύνονταν σ' ένα ευρύτερο τμήμα του ελληνικού αναγνωστικού κοινού.¹⁷ Οι λαϊκές λογοτεχνικές εκδόσεις της Βενετίας έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά όπως είναι η βοηθητική λειτουργία της εικονογράφησης, η οποία απευθύνεται στο ευρύ λαϊκό κοινό.¹⁸

Αυτός που πρώτος δημιούργησε μια σειρά εκδόσεων για το ελληνορθόδοξο αναγνωστικό κοινό ήταν ο Ανδρέας Κουνάδης, ο οποίος ήταν έμπορος. Πίστευε ότι το θρησκευτικό βιβλίο και το λαϊκό λογοτεχνικό έντυπο θα απορροφούνταν εύκολα στην αγορά.¹⁹ Κατά το έτος 1521 ο Ανδρέας Κουνάδης απέκτησε δικό του τυπογραφείο και πραγματοποίησε τις πρώτες του εκδόσεις. Συνεργάστηκε με τους τυπογράφους Nicolini da Sabbio, τον Κωνσταντίνο Παλαιόκαπα, τον Ercole Girlandi και τον Vettore Fausto. Μετά τον θάνατο του Κουνάδη, το τυπογραφείο ανέλαβε ο πεθερός του Damiano di Santa Maria. Ο Κουνάδης έκανε έξυπνα και σπουδαία βήματα στον χώρο των ελληνικών εκδόσεων.

Οι εκδόσεις μέσα στον 16^ο αιώνα δεν γίνονται σ' ένα τυπογραφείο που να είναι σταθερά προσανατολισμένο στα ελληνικά βιβλία γιατί δεν υπήρχαν αρκετά κεφάλαια, δεν υπήρχε αρκετή ζήτηση. Πραγματοποιούνταν συνήθως από ομάδες που ίδρυναν εκδοτικές εταιρείες. Σε αυτές συμμετείχαν πρόσωπα ελληνικής ή ιταλικής καταγωγής, ή ακόμα άτομα από τα Βαλκάνια και τον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο.²⁰ Απευθύνονταν σε κάποιον τυπογράφο για την εκτύπωση και μετά οι ίδιοι αναλάμβαναν να διοχετεύσουν τα αντίτυπα στην αγορά. Τα κέρδη μπορούσαν να τα επενδύσουν είτε στο εμπόριο του βιβλίου ή σε άλλες δραστηριότητες.

Σε όλη την περίοδο της χειροκίνητης τυπογραφίας, οι εκδόσεις ελληνικών βιβλίων εξακολουθούσαν να γίνονται με τη συνδρομή πολλών Ελλήνων που διέμεναν στη Βενετία, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν μητροπολίτες, δάσκαλοι, συγγραφείς και επιμελητές.²¹

¹⁶ Ό.π., σ. 183.

¹⁷ Ό.π., σ. 179.

¹⁸ Στάικος, *Η πνευματική πορεία του γένους*, τ. 2, σ. 133.

¹⁹ Κουμαριανού-Δρούλια, «Η εκδοτική του βιβλίου», σ. 111-112. Βλ. και την εισαγωγή του Άλκη Αγγέλου στην έκδοση Giulio Cesare Dalla Croce, *Ο Μπερτόλδος και ο Μπερτολδίνος*, σ. 80-81.

²⁰ Παπαδάκη, «Η ελληνική εκδοτική δραστηριότητα», σ. 113-114.

²¹ Ό.π., σ. 116.

Στην παρούσα εργασία θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα ένας τυπογράφος και εκδότης για τον οποίο δεν υπάρχει μέχρι τώρα ειδική μονογραφία. Πρόκειται για τον Ιωάννη Αντώνιο Ιουλιανό (Giovanni Antonio Giuliani), ο οποίος είχε ένα από τα σημαντικότερα τυπογραφεία ελληνικών βιβλίων στη Βενετία κατά τον 17^ο αιώνα. Ειδικότερα, θα εξεταστούν οι ελληνικές εκδόσεις που πραγματοποίησε από το 1631 έως το 1656, όταν ήταν ο ίδιος επικεφαλής στο τυπογραφείο και προτού τον διαδεχθεί ο γιός του Ανδρέας Ιουλιανός (Andrea Giuliani). Στις εκδόσεις του τυπογραφείου συγκαταλέγονται μερικά από τα σημαντικότερα έργα της πρώιμης νεοελληνικής λογοτεχνίας, τα οποία θα αναφερθούν παρακάτω.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός και ο γιος του Αντρέας κατάφεραν για πάρα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, από τις πρώτες δεκαετίες του 17^{ου} αιώνα μέχρι περίπου το 1680, να κρατήσουν ανοικτό ένα τυπογραφείο με σταθερή ελληνική εκδοτική παραγωγή.

Στην εργασία μας θα εξεταστούν οι εκδοτικές προτιμήσεις του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού σε ό,τι αφορά τα ελληνικά βιβλία. Στόχος μας είναι να ερευνηθεί το εκδοτικό πρόγραμμα του τυπογραφείου, αλλά και ο αριθμός των εκδόσεων και οι διακυμάνσεις της εκδοτικής παραγωγής ανά έτος. Θα μελετηθούν επίσης τα σημαντικότερα πρόσωπα που εμπλέκονται στις εκδόσεις, όπως οι συγγραφείς των βιβλίων που επέλεγε για έκδοση ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός, καθώς και οι επιμελητές των εκδόσεων του. Ακόμη, θα μελετηθούν οι λόγοι που έστρεψαν τον Ιωάννη Αντώνιο Ιουλιανό στην ελληνική εκδοτική παραγωγή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ

1. Η οργάνωση της ελληνικής κοινότητας

Η ελληνική παρουσία στη Βενετία αρχίζει να πυκνώνει τον 13^ο αιώνα. Πρόκειται καταρχήν για Έλληνες ναυτικούς που δραστηριοποιούνταν στην πόλη των τεναγών, αξιοποιώντας τις ευνοϊκές συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί από την οικονομική πολιτική των Βενετών.²² Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) και την πτώση της Κύπρου (1570) και της Κρήτης (1669) η ελληνική κοινότητα στην πόλη ξεπέρασε τα 150.000 μέλη.²³ Οι Έλληνες πήγαιναν στην Βενετία όχι μόνο για να ξεφύγουν από την οθωμανική απειλή, αλλά και για να βρουν δουλειά ή να σπουδάσουν.²⁴

Οι περισσότεροι από τους Έλληνες της Βενετίας κατάγονταν από την Κρήτη, την Κέρκυρα, τη Ζάκυνθο, την Πελοπόννησο, την Ήπειρο, την Κύπρο, την Αθήνα, την Εύβοια, τις Σποράδες, τα Δωδεκάνησα, τη Χίο, τη Λέσβο, τη Λευκάδα, τα Κύθηρα και τη Ρόδο.²⁵ Προσαρμόστηκαν σύντομα στις απαιτήσεις της ζωής στη βενετική πρωτεύουσα και εισχώρησαν στο παραγωγικό και οικονομικό δίκτυο της πόλης.²⁶ Εργάζονταν όχι μόνο ως ναυτικοί ή έμποροι, αλλά και ως ράφτες, χρυσοχόοι, ζωγράφοι, φαρμακοποιοί, καλαφάτες, μαραγκοί, οπλοποιοί, κουρείς, παπουτσήδες, λιμενάρχες, στρατιώτες, τυπογράφοι.²⁷ Οι άνθρωποι με χαμηλή κοινωνική θέση συνήθως έβρισκαν δουλειά ως ναύτες στα καράβια ή ως υπηρέτες/υπηρέτριες σε σπίτια αξιωματικών.²⁸ Από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα η Βενετία έγινε σημαντικός πόλος έλξης και ελλήνων λογίων, δασκάλων, αντιγραφέων χειρογράφων και επιμελητών κειμένων.²⁹

Η αλληλεπίδραση Βενετών και Ελλήνων είναι ένα φαινόμενο πολύ σημαντικό, όχι μόνο για τους δεύτερους, αλλά και για τους πρώτους. Είναι χαρακτηριστικό, για παράδειγμα, ότι οι Βενετοί μυήθηκαν σε ήθη και έθιμα από την Κωνσταντινούπολη και

²² Στάικος, *Η πνευματική πορεία του γένους*, τ. 1, σ. 59.

²³ Γιώργος Βελουδής, *Το ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκήδων στη Βενετία 1670-1854: συμβολή στη μελέτη του ελληνικού βιβλίου κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1987, σ. 11.

²⁴ Παναγιώτα Τζιβάρα, *Από την εγγραμματοσύνη στη λογιοσύνη. Θέματα παιδείας των βενετών υπηκόων στον ελληνικό χώρο*, Αθήνα 2012, σ. 11.

²⁵ Ό.π., σ. 12.

²⁶ Χρύσα Α. Μαλτέζου, *Η Βενετία των Ελλήνων*, Αθήνα 1999, σ. 112.

²⁷ Ό.π., σ. 57.

²⁸ Σωτήρης Κουτμάνης, *Έλληνες στη Βενετία (1620-1710): Κοινωνικό φύλο - οικονομία - νοσοτροπίες*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2013, σ. 22-23.

²⁹ Μαλτέζου, *Η Βενετία των Ελλήνων*, σ. 107-108.

άλλες περιοχές του ελληνισμού, καθώς και ότι κάλεσαν ανθρώπους των γραμμάτων, τεχνίτες και καλλιτέχνες για να συνδράμουν στην ανάπτυξη της πόλης τους.³⁰

Για τους Έλληνες που κατοικούσαν στην Βενετία είχε πολύ μεγάλη σημασία η οργάνωση τους σε κοινότητα και η τέλεση των θρησκευτικών τους καθηκόντων. Το 1498 συστάθηκε στη Βενετία η Ελληνική Αδελφότητα, ένα είδος σωματίου νομικής εκπροσώπησης και αλληλοβοήθειας για ελληνορθόδοξους, που λειτουργούσε με βάση τους κανόνες που ίσχυαν γενικότερα για τα σωματεία της πόλης.³¹ Η Αδελφότητα είχε ένα Διοικητικό Συμβούλιο που ονομαζόταν Banca. Πρόεδρος αυτού του Συμβουλίου ήταν ο γαστάλδος, ο οποίος εκλεγόταν από τα μέλη της Αδελφότητας. Μπορούσε να υποβάλει υποψηφιότητα όποιος Έλληνας ήταν μόνιμα εγκαταστημένος στην Βενετία και είχε συμπληρώσει τα 35 του χρόνια. Ο γαστάλδος ενεργούσε ως αντιπρόσωπος της Αδελφότητας ενώπιον των βενετικών αρχών. Ήταν υπεύθυνος για τη σωστή λειτουργία του σωματίου και υπερασπιζόταν τα δικαιώματα της Αδελφότητας. Στο Συμβούλιο της Αδελφότητας συμμετείχαν επίσης ο αβικάριος, οι γοβερναδόροι, 12 δεκάνοι, ο σκριβάνος και 2 σύνδικοι. Οι Έλληνες της Αδελφότητας ήταν ομαδοποιημένοι ανάλογα με τις γεωγραφικές περιοχές προέλευσής τους. Οι «πατρίδες», δηλαδή οι περιοχές που διακρίνονταν, ήταν η Κύπρος, η Κρήτη με τα νησιά του Αιγαίου, το Ναύπλιο με τη Μονεμβασία, η Ζάκυνθος με την Κεφαλονιά και η Κέρκυρα. Αυτοί που αντιπροσώπευαν την κάθε «πατρίδα» ήταν επτά, εκτός από την Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα που αντιπροσωπευόταν από πέντε μέλη. Τα περισσότερα μέλη της Αδελφότητας προέρχονταν από βενετοκρατούμενες περιοχές.³²

Ο ελληνισμός της Βενετίας έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη της πόλης σε σημαντικό μητροπολιτικό οικονομικό και πολιτισμικό κέντρο κατά τον 15^ο και 16^ο αι. Η μεγαλύτερη, ωστόσο, ανάπτυξη της ελληνικής κοινότητας της Βενετίας παρατηρείται κατά τον 17^ο αιώνα. Τότε ιδρύεται η Σχολή Φλαγγίνη και το νοσοκομείο, αυξάνονται τα μέλη της Αδελφότητας, έρχονται πρόσφυγες από την Κρήτη, σπουδαστές από τα Ιόνια νησιά και έμποροι-πραγματευτές από την Ήπειρο και την Αθήνα.³³

Ο πόλεμος μεταξύ της Βενετίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την κατάκτηση της Κρήτης στα μέσα του 17^{ου} αιώνα είχε σημαντικές επιπτώσεις.³⁴ Κάποιες απ' αυτές ήταν ότι αυξήθηκε το κοινωνικό χάσμα στο εσωτερικό της παροικίας επειδή ήρθαν πολλοί πρόσφυγες υψηλής κοινωνικής θέσης. Μια άλλη επίπτωση ήταν οι φορολογικές ρυθμίσεις που καθιέρωσε με νόμους το βενετικό κράτος κατά την διάρκεια του πολέμου με σκοπό να ισχυροποιήσει το εμπόριο με την Ανατολική Μεσόγειο και τα Βαλκάνια. Αυτό

³⁰ Στάικος, *Η πνευματική πορεία του γένους*, τ. 1, σ. 373.

³¹ Μάλτζου, *Η Βενετία των Ελλήνων*, σ. 41.

³² Ό.π., σ. 54.

³³ Κουτμάνης, *Έλληνες στη Βενετία (1620-1710)*, σ. 2-3.

³⁴ Ό.π., σ. 7.

βοήθησε τους ελληνορθόδοξους έμπορους, οι οποίοι πλέον ήταν ίσοι νομικά με τους Βενετούς.

2. Μορφωτικές ευκαιρίες

Από τον 12^ο αιώνα άρχισαν να λειτουργούν πανεπιστήμια στον ευρωπαϊκό χώρο. Ένα από τα παλαιότερα ήταν το Πανεπιστήμιο της Πάδοβας,³⁵ το οποίο ιδρύθηκε γύρω στο 1220. Υπήρχαν δύο σχολές, των ιατροφιλοσόφων και της νομικής.³⁶ Ήδη από τον 14^ο αιώνα σπούδαζαν εκεί Κύπριοι, Κρητικοί, Επτανήσιοι και Έλληνες άλλων περιοχών.³⁷ Προσέρχονταν επίσης φοιτητές από άλλες περιοχές της δυτικής και ανατολικής Ευρώπης, όπως για παράδειγμα από την Ρουμανία, την Ουγγαρία και την Αλβανία.³⁸

Από τον 15^ο αιώνα, τόσο η Πάδοβα όσο και άλλες ιταλικές πόλεις που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην Αναγέννηση άρχισαν να ενσωματώνουν τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα εκπαιδευτικά προγράμματά τους.³⁹ Για τη διδασκαλία των ελληνικών γραμμάτων στην Ιταλία αξιοποιήθηκαν έλληνες δάσκαλοι που προέρχονταν είτε από την Κωνσταντινούπολη ή από περιοχές του βενετοκρατούμενου κυρίως ελληνισμού.⁴⁰ Επίσης, ηγεμόνες ιταλικών κρατιδίων φιλοξενούσαν έλληνες λογίους για να διδάξουν ελληνικά σε μέλη της αυλής τους.⁴¹

Οι Έλληνες μπορούσαν να φοιτούν όχι μόνο στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας, αλλά και σε άλλα πανεπιστήμια της Ιταλίας. Το Ελληνικό Κολλέγιο του Αγίου Αθανασίου της Ρώμης προσέφερε από τις τελευταίες δεκαετίες του 16^{ου} αιώνα δωρεάν φοίτηση. Επίσης κάποιοι έλληνες χορηγοί στήριζαν οικονομικά τους νέους που ήθελαν να μορφωθούν.⁴²

Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, η Αδελφότητα των Ελλήνων έδειχνε μεγάλο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των νέων. Γι' αυτό το λόγο προχώρησε στην δημιουργία ενός ελληνικού σχολείου. Ο ορθόδοξος μητροπολίτης της Βενετίας Γαβριήλ Σεβήρος εξασφάλισε από τη βενετική κυβέρνηση οικονομική βοήθεια για την ενίσχυση του σχολείου αυτού.⁴³

Στα μέσα του 17^{ου} αι. ιδρύθηκε χάρη σε κληροδότημα του εύπορου δικηγόρου κι εμπόρου Θωμά Φλαγγίνη μια ελληνική σχολή στη Βενετία, γνωστή ως Φλαγγινιανό

³⁵ Στάικος, *Η πνευματική πορεία του γένους*, τ. 1, σ. 78.

³⁶ Τζιβάρια, *Από την εγγραμματοσύνη στη λογιόσύνη*, σ. 69-70.

³⁷ Ό.π., σ. 72.

³⁸ Στάικος, *Η πνευματική πορεία του γένους*, τ. 1, σ. 201.

³⁹ Τζιβάρια, *Από την εγγραμματοσύνη στη λογιόσύνη*, σ. 79.

⁴⁰ Ό.π., σ. 82.

⁴¹ Ό.π., σ. 79-80.

⁴² Στάικος, *Η πνευματική πορεία του γένους*, τ. 2, σ. 33.

⁴³ Μαλτζέζου, *Η Βενετία των Ελλήνων*, σ. 97-98.

Φροντιστήριο.⁴⁴ Οι όροι του κληροδοτήματος προέβλεπαν ότι οι μαθητές και οι δάσκαλοι θα ήταν Έλληνες, θα σέβονταν και θα τηρούσαν τα ελληνικά ήθη και το ορθόδοξο δόγμα. Το Φλαγγινιανό λειτούργησε υπό την αιγίδα της Ελληνικής Αδελφότητας. Αρκετοί μητροπολίτες ασχολήθηκαν με τα εκπαιδευτικά του ζητήματα.⁴⁵ Σε αυτό είχαν την τύχη να μορφωθούν πολλοί Έλληνες. Οι μαθητές, μετά το τέλος των σπουδών τους, μπορούσαν να εγγραφούν στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας⁴⁶ ή να υπηρετήσουν την ορθόδοξη εκκλησία.⁴⁷ Κάποιοι γίνονταν δάσκαλοι στην ίδια σχολή ή ασχολούνταν με την εκπαίδευση όταν επέστρεφαν στην ιδιαίτερή τους πατρίδα. Άλλοι καταπιάνονταν με την τέχνη της τυπογραφίας, επιμελούνταν εκδόσεις ή έκαναν μεταφράσεις.

3. Έλληνες στα βενετικά τυπογραφεία

Ο Ελληνισμός περνούσε μια κρίσιμη περίοδο μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης. Παρ' όλα αυτά έδειξε την ισχύ του όταν άρχισε να διακινεί ελληνικά βιβλία σε Δύση και Ανατολή.⁴⁸ Οι Έλληνες της Βενετίας δεν άργησαν να αξιοποιήσουν τις δυνατότητες που παρείχε η εφεύρεση της τυπογραφίας. Μερικές δεκαετίες μετά την ανακάλυψη της τυπογραφικής τέχνης αναμείχθηκαν στην εκδοτική παραγωγή. Η βενετική κυβέρνηση δεν επέτρεπε το άνοιγμα τυπογραφείων στις βενετοκρατούμενες περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου. Το επέτρεπε όμως στη Βενετία, προκειμένου να ελέγχει το περιεχόμενο των εκδόσεων, αλλά και να επωφελείται οικονομικά από τη διακίνησή τους.

Η Βενετία ήταν ένας σημαντικός χώρος ανάπτυξης της ελληνικής τυπογραφίας για πολλούς λόγους. Καταρχήν η πόλη -λόγω της γεωγραφικής της θέσης- είχε μια καλή επικοινωνία τόσο με την ελληνική Ανατολή, όσο και με τους Σλάβους και τη χριστιανική Δύση. Η πόλη αποτελούσε ήδη από τον 16^ο αιώνα ένα από τα σπουδαιότερα εκδοτικά κέντρα της Ευρώπης, με 150 περίπου τυπογραφικά εργαστήρια.⁴⁹ Η λειτουργία βιοτεχνιών παραγωγής χαρτιού σε πλησιόχωρες περιοχές παρείχε άμεσα στα τυπογραφεία την αναγκαία πρώτη ύλη. Επιπλέον η Βενετία διέθετε ένα από τα πιο οργανωμένα κι εκτενέστερα εμπορικά δίκτυα της εποχής. Η βιβλιοπαραγωγή και η διακίνηση του βιβλίου προστατεύονταν από τις βενετικές αρχές. Βρίσκονταν στα χέρια των εκδοτών, των τυπογράφων, των βιβλιοπωλών και των εμπόρων χωρίς να εξαρτώνται αποκλειστικά από

⁴⁴ Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης, *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1986.

⁴⁵ Ό.π., σ. 241.

⁴⁶ Μαλτέζου, *Η Βενετία των Ελλήνων*, σ. 99.

⁴⁷ Ό.π., σ. 98-99.

⁴⁸ Τζιβάρρα, *Από την εγγραμματοσύνη στη λογιόσύνη*, σ. 111.

⁴⁹ Κουμαριανού - Δρούλια, «Η εκδοτική του βιβλίου», σ. 55.

πλούσιους χορηγούς. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά την ελληνική βιβλιοπαραγωγή, η παρουσία ελληνορθόδοξων συγγραφέων, λογίων και κωδικογράφων, καθώς και η ύπαρξη σημαντικών βιβλιοθηκών με ελληνικά χειρόγραφα, διασφάλιζαν το καλό επίπεδο των εκδόσεων.⁵⁰ Σημαντικό ρόλο έπαιζε, επίσης, η ακμαία παρουσία του ελληνικού στοιχείου στη Βενετία, αλλά και το γεγονός ότι πολλές από τις ελληνικές περιοχές ήταν ενταγμένες στη βενετική επικράτεια. Αρκετοί ελληνορθόδοξοι της Ανατολικής Μεσογείου ασχολούνταν με επαγγέλματα στα οποία ήταν απαραίτητη η ικανότητα ανάγνωσης και γραφής.⁵¹

Για τον έλεγχο της άσκησης της τυπογραφικής τέχνης στη Βενετία ιδρύθηκε το 1548 η συντεχνία των βιβλιοπωλών, τυπογράφων και των βιβλιοδετών, η οποία υπαγόταν στη δικαιοδοσία δύο κρατικών αρχών: της «Φρουράς κατά θάλασσαν», για την τήρηση των οικονομικών υποχρεώσεων απέναντι στο κράτος, και της υπηρεσίας των Αναμορφωτών του Πανεπιστημίου της Πάδοβας, για τον έλεγχο του περιεχομένου των βιβλίων.⁵² Για να εγγραφεί κάποιος στην Συντεχνία έπρεπε να εξεταστεί προφορικά και γραπτώς ως προς τα επαγγελματικά του προσόντα. Ακόμη, έπρεπε να έχει εργαστεί ως βοηθός τυπογράφου για 5 χρόνια και να καταβάλει το τέλος της εγγραφής του στο ταμείο της Συντεχνίας.⁵³

Οι διορθωτές και επιμελητές των ελληνικών βιβλίων ήταν στην πλειονότητά τους λόγιοι και συνήθως δεν έκαναν μόνο αυτή την δουλειά. Κάποιοι εργάζονταν ως κωδικογράφοι, ως μεταφραστές ή σχολιαστές κειμένων ή ως σχεδιαστές ελληνικών τυπογραφικών χαρακτήρων. Πολλοί δραστηριοποιούνταν επίσης ως ιερείς ή δάσκαλοι, υπάλληλοι ή γραμματικοί.⁵⁴ Οι μισθοί τους κυμαίνονταν ανάλογα με το μέγεθος και τον βαθμό δυσκολίας της εργασίας που αναλάμβαναν. Μερικοί από τους πιο γνωστούς επιμελητές ελληνικών εκδόσεων στα ιταλικά τυπογραφεία κατά τα τέλη του 15^{ου} και τις αρχές του 16^{ου} αιώνα ήταν ο Μάρκος Μουσούρος, ο Αριστόβουλος Αποστόλης, ο Ιουστίνος Δεκαδύος, ο Δημήτριος Δούκας και ο Ιωάννης Γρηγορόπουλος.⁵⁵ Κατά τον 16^ο αιώνα ξεχωρίζουν οι εφημέριοι του ναού του Αγίου Γεωργίου Ζαχαρίας Σκορδύλης και Ιωάννης Ναθαναήλ, ο ναυπλιώτης μοναχός Λεόντιος Μογγιστός, ο επίτροπος του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος Τρίκιης, ο κύπριος ιερομόναχος Θεοφάνης Λογαράς, ο Γρηγόριος Μαλαξός, ο Γεώργιος Βλαστός, ο Συμεών Βεριβέλος, ο Βενέδικτος Επισκοπόπουλος και ο Ναθαναήλ Έμπορος.⁵⁶ Κατά τον 17^ο αιώνα διακρίθηκαν ως επιμελητές οι μητροπολίτες Φιλαδέλφειας Θεοφάνης Ξενάκης και Γρηγόριος Βλάχος, οι εφημέριοι της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου Νικηφόρος Πασχαλεύς, Θεοφύλακτος

⁵⁰ Παπαδάκη, «Συνέταιροι κι έμποροι», 194.

⁵¹ Ό.π., 194-195.

⁵² Τζιβάρια, *Από την εγγραμματοσύνη στη λογιόσύνη*, σ. 112-113.

⁵³ Ό.π., σ. 113

⁵⁴ Βλ. την εισαγωγή του Άλκη Αγγέλου στην έκδοση Giulio Cesare Dalla Croce, *Ο Μπερτόλδος και ο Μπερτολδίνος*, σ. 81.

⁵⁵ Παπαδάκη, «Η ελληνική εκδοτική δραστηριότητα στη Βενετία», σ. 108-109.

⁵⁶ Ό.π., σ. 115-116.

Τζανφουρνάρης και Ματθαίος Κιγάλας, οι δάσκαλοι του σχολείου της κοινότητας Νικόλαος Μπούμπουλης και Μάρκος Μαράς, ο συγγραφέας Αγάπιος Λάνδος και ο διευθυντής του Κωττουνιανού Κολλεγίου της Πάδοβας Αρσένιος Καλούδης.⁵⁷

⁵⁷ Ο.π., σ. 116.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΩΝ ΙΟΥΛΙΑΝΩΝ

1. Οι τυπογραφικές δραστηριότητες της οικογένειας

Οι Ιουλιανοί επιχείρησαν ν' ανοίξουν ένα δικό τους τυπογραφείο στη Βενετία κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 16^{ου} αιώνα. Χάρη στις διασυνδέσεις τους με το ελληνικό στοιχείο, υποστηρίχθηκαν από σημαντικούς Έλληνες εκδότες και εμπόρους, οι οποίοι τους παραχώρησαν τα αρχικά κεφάλαια και τον αναγκαίο εξοπλισμό.

Ο Φραγκίσκος Ιουλιανός (Francesco Giuliani) ήταν ο πρώτος από την οικογένεια των Ιουλιανών που ασχολήθηκε με τυπογραφικές δραστηριότητες. Καταγόταν από τον οικισμό Padeghe, που βρισκόταν κοντά στην λίμνη Garda, στην βενετική επαρχία της Brescia. Προτού μεταβεί στη Βενετία, είχε ασχοληθεί με την παραγωγή χαρτιού και το βιβλιεμπόριο. Στην πόλη των τεναγών εργάστηκε για 5 χρόνια κοντά στον τυπογράφο Giovanni Griffio και στη συνέχεια θέλησε να ανοίξει δικό του τυπογραφείο.⁵⁸

Το 1584 ο Φραγκίσκος Ιουλιανός εμφανίζεται ως αυτόνομος τυπογράφος στη Βενετία σε έγγραφο που αφορούν την κατάσχεση του πιεστηρίου του, του χαρτιού και τυπωμένων φύλλων, επειδή δεν είχε εγγραφεί στη Συντεχνία των βιβλιοπωλών, τυπογράφων και βιβλιοδετών της πόλης.⁵⁹ Αναγκάστηκε έτσι να εγγραφεί στη Συντεχνία από τον Μάη του 1584. Του δόθηκε άδεια να τυπώνει ελληνικά βιβλία για οποιοδήποτε εκδότη. Απέκτησε επίσης τη δυνατότητα να συμμετέχει σε εκδοτικές εταιρίες και να χρησιμοποιεί δικό του ή ξένο τυπογραφικό εξοπλισμό.⁶⁰

Σημαντική για την τυπογραφική δραστηριότητα του Φραγκίσκου Ιουλιανού υπήρξε η συνεργασία του με τον χιώτη εκδότη Μανόλη Γλυζούνη, η οποία διήρκεσε από το 1586 ως το 1596, έτος θανάτου και των δυο.⁶¹ Παρήγαγαν κυρίως ελληνικά θρησκευτικά βιβλία και λαϊκά λογοτεχνικά έντυπα. Ιουλιανός και Γλυζούνης, σε συνεργασία με τον Giovanni Cerutta, ασχολήθηκαν επίσης με την έκδοση ιπποτικών μυθιστορημάτων στην ιταλική γλώσσα.

Ο Φραγκίσκος Ιουλιανός συνεργάστηκε με δύο εκδοτικές εταιρίες ελληνικών βιβλίων. Η πρώτη ιδρύθηκε τον Ιανουάριο του 1584 από τον εκδότη Giacomo Leoncini, τον συμβολαιογράφο Antonio Gemelli και τους εμπόρους Angelo και Giovanni Battista Zaguri,

⁵⁸ Παπαδάκη, «Συνέταιροι κι έμποροι», 216-217.

⁵⁹ Ό.π., 186.

⁶⁰ Ό.π., 186-187.

⁶¹ Ειρήνη Παπαδάκη, *Ο Μανόλης Γλυζούνης και η κυκλοφορία των ελληνικών βιβλίων στη Μεσόγειο (1540-1596)*, Διδακτορική Διατριβή, Ρέθυμνο 2005, σ. 132.

με στόχο την παραγωγή 10 ελληνικών θρησκευτικών εντύπων.⁶² Για την εκτύπωση υπεύθυνος ήταν ο Φραγκίσκος και ο γιός του Μπαλντισέρα (Baldissera Giuliani). Αργότερα, στην εταιρία προστέθηκε ο έμπορος Λουκάς Σουγδουρή, ο οποίος ήταν μέλος της ελληνικής Αδελφότητας της πόλης.⁶³ Η διάρκεια λειτουργίας της εταιρίας ήταν 3 χρόνια.⁶⁴ Μέσα σ' αυτό το διάστημα δεν θα μπορούσε κανένας από τους εταίρους να εγκαταλείψει, να αρνηθεί να πληρώσει κάποιο χρηματικό ποσό ή να ζητήσει αντίτυπα των βιβλίων.⁶⁵ Στους κανονισμούς για τους εταίρους αναφερόταν, μεταξύ άλλων, ότι αυτοί που συμμετείχαν στην εταιρία μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τα βιβλία προς όφελός της και για κανένα άλλο λόγο. Δεν δικαιούνταν να κάνουν συμφωνίες με άλλους για να τυπώσουν τα ίδια βιβλία ή να αγοράσουν τους ίδιους τίτλους από άλλους.⁶⁶

Το συμβόλαιο με τους εταίρους καθόριζε ότι οι Ιουλιανοί αναλάμβαναν μόνο την εκτύπωση. Όσον αφορά τον μισθό τους, θα πληρώνονταν ανάλογα με την δουλειά που θα έκαναν κάθε εβδομάδα διότι δεν ήταν μέλη της εκδοτικής ομάδας, δεν συμμετείχαν στα έξοδα, ούτε μοιράζονταν τα κέρδη της. Κάποιες από τις εισπράξεις τους θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν για την εξόφληση του αρχικού κεφαλαίου και του τεχνικού εξοπλισμού που δανείστηκαν για να ανοίξουν το δικό τους τυπογραφείο. Ο Zaguri και ο Gemelli δάνεισαν στους Ιουλιανούς 40 δουκάτα, τα οποία θα έπρεπε να αφαιρεθούν από το κόστος εκτύπωσης των πρώτων εκδόσεων.⁶⁷ Ο Antonio Gemelli τους παραχώρησε μήτρες ελληνικών τυπογραφικών στοιχείων μεγάλων διαστάσεων και ο Giacomo Leoncini μήτρες μιας άλλης σειράς ελληνικών τυπογραφικών στοιχείων μεγάλων διαστάσεων κι ένα καλά εξοπλισμένο πιεστήριο.⁶⁸ Οι Ιουλιανοί θα ελέγχονταν με βάση την εμφάνιση των εκδόσεων, τις διορθώσεις και την σωστή ταξινόμηση των τυπογραφικών φύλλων των βιβλίων. Κατά την διάρκεια της συνεργασίας τους με τους εταίρους δεν επιτρεπόταν να τυπώσουν κανένα άλλο βιβλίο.⁶⁹

Το 1592 ιδρύθηκε μια άλλη εκδοτική εταιρία από τον γιαννιώτη έμπορο Λουκά Σουγδουρή, τον Antonio Gemelli, τον Giovanni Alliprandi και τον σταθερό συνεργάτη του Φραγκίσκου Ιουλιανού Μανόλη Γλυζούνη. Σκοπός της ίδρυσής της ήταν η εκτύπωση μιας σειράς ορθόδοξων λειτουργικών *Μηνιαίων*, που ανατέθηκε επίσης στους Ιουλιανούς.⁷⁰

⁶² Παπαδάκη, «Συνέταιροι κι έμποροι», 211.

⁶³ Ό.π., 197.

⁶⁴ Ό.π., 212.

⁶⁵ Ό.π., 211-212.

⁶⁶ Ό.π., 214.

⁶⁷ Ό.π., 217-218.

⁶⁸ Ό.π., 218-219.

⁶⁹ Ό.π., 223.

⁷⁰ Layton, *The Sixteenth Century Greek Book in Italy*, σ. 292. Παπαδάκη, *Ο Μανόλης Γλυζούνης*, σ. 71.

Ο Μπαλντισέρα Ιουλιανός είχε παντρευτεί ήδη το 1580 την Κιάρα, κόρη του Αντώνιου Ξίδα από τη Ζάκυνθο.⁷¹ Ο ίδιος πέθανε πολύ νέος.⁷² Πρόλαβε, ωστόσο, να αποκτήσει ένα γιό, τον Ιωάννη Αντώνιο Ιουλιανό. Το παιδί βάφτισε ο Μανόλης Γλυζούνης και με τη διαθήκη του τού άφησε τα τυπογραφικά του στοιχεία προκειμένου μεγαλώνοντας να ασκήσει την τέχνη της τυπογραφίας.⁷³ Χάρη σε αυτές τις σχέσεις ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός είχε από την παιδική του ηλικία ισχυρούς δεσμούς με το ελληνικό στοιχείο της Βενετίας, που τον έφερναν κοντά σε συγγραφείς, εμπόρους, επιμελητές εκδόσεων και αναγνώστες.⁷⁴

Ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός εργάστηκε ως τυπογράφος την περίοδο 1611-1654. Επιδόθηκε κυρίως στην παραγωγή βιβλίων για το ιταλικό κοινό, ενώ από το 1631 και μετά ασχολήθηκε σταθερά και με τις ελληνικές εκδόσεις. Όπως θα δούμε εκτενέστερα στη συνέχεια, προτίμησε τα ορθόδοξα θρησκευτικά έντυπα, τα οποία θεωρούνταν ασφαλείς επενδύσεις. Τόλμησε, ωστόσο, να επενδύσει και σε λαϊκά λογοτεχνικά αναγνώσματα, που έβλεπαν για πρώτη φορά το φως της τυπογραφίας.

Ο γιός του Ιωάννη Αντωνίου Ιουλιανού Αντρέας ανέλαβε τη διαχείριση του εκδοτικού οίκου της οικογένειας από το 1654 ως το θάνατό του, το 1680. Συνέχισε το εκδοτικό πρόγραμμα του πατέρα του, με ιταλικά βιβλία, αλλά και με ελληνικές θρησκευτικές και λαϊκές λογοτεχνικές εκδόσεις. Από την αρχή της σταδιοδρομίας του έγινε μέλος της Συντεχνίας των βιβλιοπωλών, τυπογράφων και βιβλιοδετών της Βενετίας.⁷⁵ Συνεργάστηκε, όπως και ο πατέρας του, με σημαντικούς λογίους που είχαν την έδρα τους στην ελληνική κοινότητα της Βενετίας.

Με το τυπογραφικό σήμα των Ιουλιανών κυκλοφόρησε μια μακρά σειρά εκδόσεων καθ' όλη τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, στην ιταλική και την ελληνική γλώσσα. Επρόκειτο για μια εικονογραφική σύνθεση με έναν αετό με ανοιχτά τα φτερά, καθώς κι ένα χέρι που κρατούσε ανθοδοχείο με τρεις κρίνους. Η σύνθεση αυτή πιθανότατα παρέπεμπε στον μύθο προέλευσης των κρίνων από το γάλα της Ήρας, με το οποίο θα τρεφόταν ο νεογέννητος Ηρακλής. Ο Δίας-αετός της τον είχε αποθέσει στον κόρφο ενώ κοιμόταν, σε μια προσπάθεια να εξασφαλίσει για το βρέφος την αθανασία.⁷⁶

⁷¹ Ειρήνη Παπαδάκη, «Ο αετός και οι κρίνοι: βιβλιακά αποθέματα και τυπογραφικός εξοπλισμός του Ανδρέα Giuliani (Βενετία 1680)», στο: *Philanagnostes. Studi in onore di Marino Zorzi*, επιμέλεια Χρύσα Μαλτέζου - Peter Schreiner - Margherita Losacco, Βενετία 2008, σ. 268.

⁷² Ό.π., σ. 268.

⁷³ Ό.π.

⁷⁴ Ό.π., σ. 268-269.

⁷⁵ Ό.π., σ. 267, 269.

⁷⁶ Ό.π., σ. 268.

2. Η έδρα του τυπογραφείου

Το τυπογραφείο των Ιουλιανών βρισκόταν σε πολύ κεντρική θέση στη Βενετία: κοντά στην εκκλησία του Αγίου Φαντίνου, μεταξύ του Αγίου Μάρκου και του Rialto. Η τοποθεσία δηλώνεται συχνά στη σελίδα τίτλου τόσο των ελληνικών όσο και των ιταλικών εκδόσεων, μαζί με την ένδειξη ότι το τυπογραφείο λειτουργούσε και ως βιβλιοπωλείο. Δεν έχουμε στοιχεία για το εξωτερικό του κτιρίου. Σώζεται, ωστόσο, μια πολύτιμη αρχειακή πηγή για τη δομή και τη σκευή του, η οποία ανάγεται χρονικά στη χρονιά του θανάτου του Ανδρέα Ιουλιανού το 1680: είναι η απογραφή της κινητής περιουσίας του γιού του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού, τη στιγμή του θανάτου του. Σύμφωνα με αυτή την πηγή στο ίδιο κτήριο βρισκόταν, εκτός από το τυπογραφείο, η οικία των μελών της οικογένειας και μια αποθήκη για τη φύλαξη των βιβλίων.⁷⁷

3. Τεχνικός εξοπλισμός

Δεν έχουν ακόμα εντοπιστεί μαρτυρίες για τον τεχνικό εξοπλισμό του τυπογραφείου την εποχή του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού. Στην απογραφή, ωστόσο, της κινητής περιουσίας του γιού του Ανδρέα περιλαμβάνεται πιθανότατα ένα μεγάλο μέρος του εξοπλισμού που είχε κληρονομήσει ο νεότερος από τον παλαιότερο τυπογράφο της οικογένειας. Για το λόγο αυτό κρίνουμε χρήσιμο να αναφέρουμε συνοπτικά εδώ τα στοιχεία που αντλούνται από την απογραφή του 1680.

Στο εσωτερικό του τυπογραφείου των Ιουλιανών, μπροστά από τα παράθυρα, υπήρχαν την εποχή εκείνη 9 πάγκοι για τους στοιχειοθέτες και 9 καβαλέτα, στα οποία στηρίζονταν οι στοιχειοθήκες-κάσες. Κάθε μια από τις κάσες περιείχε σειρές ελληνικών στοιχείων και υπήρχε ακόμη μια στοιχειοθήκη με αριθμούς.⁷⁸ Ο στοιχειοθέτης έπρεπε να επιλέξει από εκεί τους τυπογραφικούς χαρακτήρες που θα τοποθετούσε στο συνθετήριο του. Όταν το συνθετήριο γέμιζε, οι στοιχειοθετημένες αράδες μεταφέρονταν σ' έναν

⁷⁷ Ό.π., σ. 272.

⁷⁸ Ό.π., σ. 272-273.

σελιδοθήτη και αμέσως μετά στις σελιδοδόχους-φόρμες. Οι φόρμες στοιχειοθετούνταν σ' ένα πάγκο του τυπογραφείου και στερεώνονταν με σπάγκους ή σφήνες.⁷⁹

Τα τυπογραφικά στοιχεία των Ιουλιανών που εντοπίστηκαν στην κατοχή του Ανδρέα ανήκαν σε έξι διαφορετικές λατινικές γραμματοσειρές: Testino μικρών διαστάσεων, Garamon νέου και παλαιού τύπου, Antico commune, Silvio, Testo d' Aldo και Paragon, με όρθια και πλάγια στοιχεία, και Testino μεγάλων διαστάσεων.⁸⁰ Υπήρχαν επίσης οι ακόλουθες ελληνικές γραμματοσειρές: Antico commune, Silvio, Testo μικρών διαστάσεων, Parangon και Garamon για τα πρωτοσέλιδα. Ορισμένοι από τους τυπογραφικούς αυτούς χαρακτήρες παράγονταν από εξειδικευμένα χυτήρια και πωλούνταν στην βενετική αγορά. Οι Ιουλιανοί, ωστόσο, ήταν σε θέση να χυτεύουν και δικούς τους τυπογραφικούς χαρακτήρες, όπως φαίνεται από τον εξοπλισμό που αναφέρεται στο έγγραφο.⁸¹

Οι Ιουλιανοί διέθεταν ένα πλούσιο απόθεμα διακοσμητικών στοιχείων. Είχαν περίπου 68 ξυλογραφικές μήτρες. Είχαν επίσης μήτρες για πρωτογράμματα, από τα οποία τα 22 ήταν ελληνικά. Διέθεταν και επίτιτλα, διακοσμητικές ταινίες και διακοσμητικά στοιχεία από χαλκό.

Στο τυπογραφικό εργαστήριο υπήρχαν 30 μικρά τραπέζια. Εκεί συγκεντρώνονταν τα χαρτιά που τύπωναν και αυτά που προορίζονταν για εκτύπωση.⁸²

Το μελάνι το έφτιαχναν στο τυπογραφείο. Η βάση για το μαύρο μελάνι ήταν ένα βερνίκι από λινέλαιο. Αρχικά το έβραζαν σε χαμηλή φωτιά σε σκεύη φτιαγμένα από χαλκό. Για το κόκκινο μελάνι χρησιμοποιούσαν κιννάβαρι. Για την επάλειψη των τυπογραφικών χαρακτήρων, υπήρχαν μελανωτήρες.

Στο τυπογραφείο των Ιουλιανών υπήρχαν το 1680 τρία πιεστήρια και όλα είχαν πλατίνα από μπρούντζο, η οποία βοηθούσε να εκτυπώνονται σε πιο καθαρή μορφή οι τυπογραφικοί χαρακτήρες. Αυτά έκαναν καλύτερη δουλειά από άλλα πιεστήρια διότι η μπρούτζινη πλατίνα πίεζε πιο δυνατά τους τυπογραφικούς χαρακτήρες πάνω στο χαρτί, σε αντίθεση με την παραδοσιακή ξύλινη πλατίνα, η οποία χρησιμοποιούνταν σε όλη την περίοδο της χειροκίνητης τυπογραφίας. Στο έγγραφο αναφέρονται επίσης πέντε τύμπανα πιεστηρίου που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για πέντε διαφορετικά μεγέθη χαρτιού. Υπήρχαν, τέλος, 13 φρασκέτες για να διατηρούνται λευκά τα περιθώρια των σελίδων κατά την εκτύπωση.⁸³

Στο έγγραφο καταγράφονται και οι μαρμάρيني νιπτήρες στους οποίους καθαρίζονταν οι φόρμες από το μελάνι, καθώς και ορισμένοι ξύλινοι στύλοι από τους

⁷⁹ Ό.π., σ. 273.

⁸⁰ Ό.π., σ. 274.

⁸¹ Ό.π.

⁸² Ό.π., σ. 274-275.

⁸³ Ό.π., σ. 276.

οποίους κρεμιούνταν τα τυπωμένα φύλλα για να στεγνώσουν. Υπήρχε, τέλος, μια σόμπα για θέρμανση και για να στεγνώνουν γρήγορα τα βρεγμένα τυπογραφικά φύλλα.⁸⁴

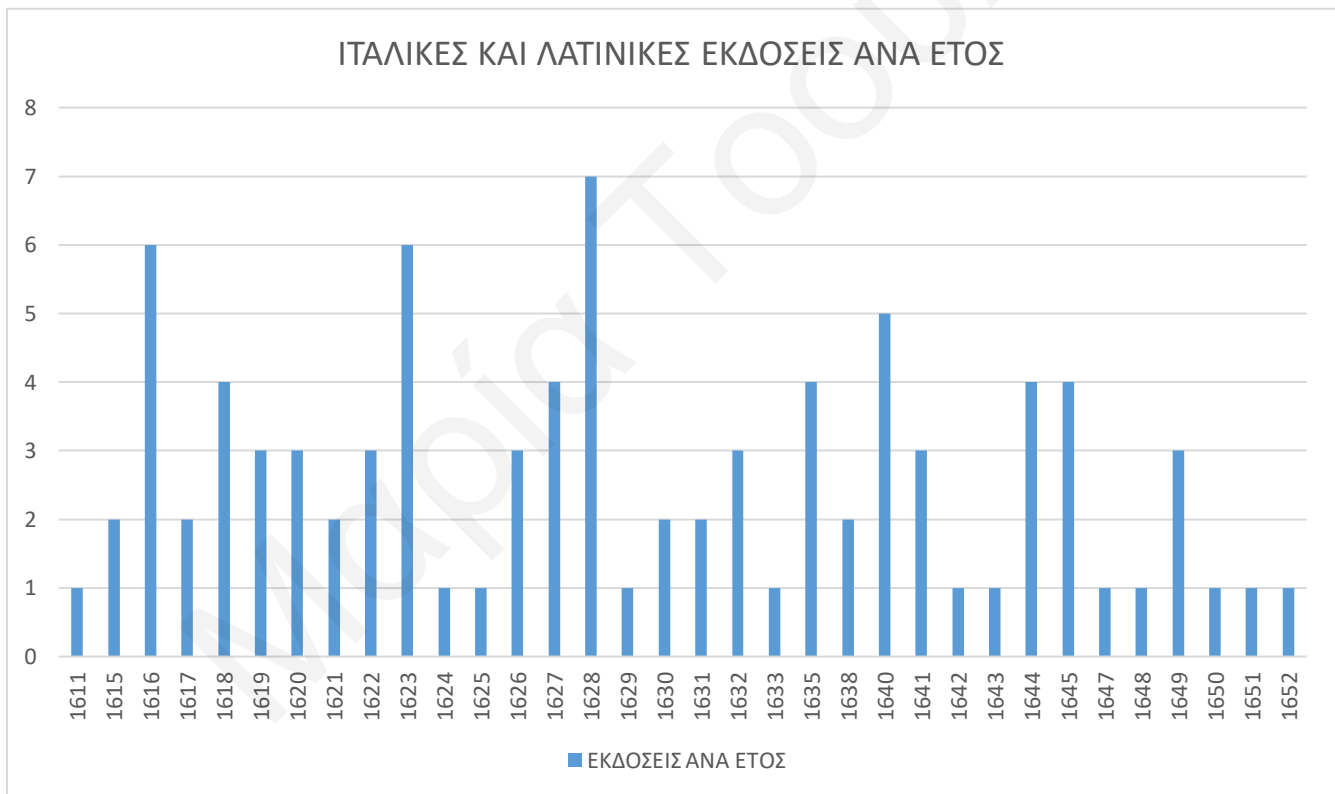
⁸⁴ Ό.π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Η ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΙΟΥΛΙΑΝΟΥ

1. Η ξενόγλωσση παραγωγή του τυπογραφείου

Από την εκδοτική παραγωγή του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού έχει μελετηθεί κυρίως ο ξενόγλωσσος κλάδος των εκδόσεων του τυπογραφείου. Από τη σχετική βιβλιογραφία⁸⁵ αντλούμε τα στοιχεία που αφορούν τους αριθμούς των ιταλικών και λατινικών εκδόσεων ανά έτος:

Όπως φαίνεται από τη γραφική παράσταση που προηγήθηκε, ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός ασχολούνταν σταθερά με την εκδοτική παραγωγή σε ιταλική και λατινική

⁸⁵ *Le edizioni veneziane del Seicento. Censimento*, επιμ. Caterina Griffante, με τη συνεργασία των Alessia Giachery και Sabrina Minuzzi, 2 τόμοι, Μιλάνο 2003-2006.

γλώσσα. Παρήγαγε συνολικά 89 ιταλικούς και λατινικούς τίτλους την περίοδο 1611-1652. Η ενασχόλησή του με την ελληνική παραγωγή ξεκίνησε σε μεταγενέστερο στάδιο και συνεχίστηκε παράλληλα με την ιταλόγλωσση και λατινόγλωσση παραγωγή. Αυτό προφανώς θα επέτρεπε στον τυπογράφο να διοχετεύσει κεφάλαια από τη μία κατηγορία των εκδόσεων στην άλλη και να διατηρήσει την εκδοτική επιχείρηση σε μακρά διάρκεια χρόνου.

2. Κατάλογος των ελληνικών εκδόσεων

Για τη μελέτη της ελληνικής εκδοτικής παραγωγής του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού, που δεν έχει χαρτογραφηθεί πλήρως μέχρι σήμερα, χρειάστηκε να καταρτίσουμε έναν συνοπτικό κατάλογο εκδόσεων. Τον παραθέτουμε αμέσως στη συνέχεια γιατί σε αυτόν θα βασιστεί η συνολική ανάλυση της ελληνικής βιβλιοπαραγωγής του τυπογράφου που θα ακολουθήσει.

1621

1. Νέος Θησαυρός... Έν Βενεταίαις, παρ' Ίωάνν' [sic] Άντωνίω τῶν Ίουλιανῶν... έπιμελεία... Νικηφόρου... Πασχαλέως, 1621.⁸⁶

1622-1630

—

1631

2. ΒΙΒΛΙΟΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ / ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΕΝ ΣΥΝΟΨΕΙ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ / ΚΑΙ ΕΞΟΧΟΥΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ. Άρχόμενον από κτίσεως. Κόσμου Μέχρι τῆς άλῶσεως / Κωνσταντινουπόλεως, καί έπέκεινα. ΣΥΛΛΕΧΘΕΝ ΜΕΝ ΕΚ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΑΚΡΙΒΩΝ / Ίστοριῶν καί είς τήν κοινήν γλῶσσαν μεταγλωτισθέν παρὰ τοῦ Ίερωτάτου Μητροπολίτου Μονεμβασίας / κυρίου Δωροθέου. / Νεωστὶ δὲ τυπωθέν μετὰ έξόδων τοῦ εύγενεστάτου κυρίου Άποστόλου / Τζιγαρᾶ τοῦ έξ Ίωαννήνων, / καί Ίωάννου Άντωνίου / τοῦ Ίουλιανοῦ, είς κοινήν ώφέλειαν. / ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΚΑΙ ΠΙΝΑΚΑ ΠΛΟΥΣΙΩΤΑΤΟΝ / πάντων τῶν άξιομνημονεύτων πραγμάτων. / Μετὰ

⁸⁶ Βλ. κυρίως Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, 2 τόμοι, Αθήνα 1984-1986, τ. 1, σ. 326.

προνομίου και άδειας τῆς Γαληνοτάτης τῶν Βενετιῶν ἀύθεντίας. / ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ. Ἔτη κυρίου. Αχλά. Παρ' Ἰωάννη Ἄντωνίῳ τῷ Ἰουλιανῷ.⁸⁷

3. ΠΑΣΧΑΛΙΟΝ ΑΙΩΝΙΟΝ ΜΕΤΑ ΚΑΙΝΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΟΠΤΙΚΗΣ / ΜΕΘΟΔΟΥ ΠΡΟΧΕΙΡΟΝ ΤΟΙΣ ΠΑΣΙ... Ἀρχόμενον ἀπὸ / Χριστοῦ ἔτη, αχκζ'. Καὶ λῆγον ἕως εἰς ἔτη, βρνθ'. Καὶ ἀφ' οὗ / τελειώση, πάλιν ἀρχίζει εἰς τὴν αὐτὴν ἰδίαν ἀρχήν. Μόνον ἡ ἔχρονία / παρέρχεται. Τὰ δὲ ἄλλα πάντα μένουσιν ἀπαραλλάκτως, ὡς βλέπεις ἐστρωμμένα ... ΝΕΩΣΤΙ ΕΦΕΥΡΕΘΕΝ ΤΕ ΚΑΙ ΣΥΝΤΕ-/ΘΕΝ ΠΑΡΑ τοῦ εὐλαβεστάτου ἐν ἱερεῦσι κυρίου Ματθαίου Τζιγάλα / τοῦ Κυπρίου. Περιέχον καὶ ἐωρτολόγιον πάνυ ὠραῖον καὶ εὐκολώ-/τατον ἔτι δὲ Σεληνοδρόμιον συντομώτατον. Τὰ πάντα πρόχειρα τοῖς / πᾶσι... Cum Licentia de' Superiori, & Priuilegio. ΕΝΕ-/ΤΙΗΣΙΝ. Ἔτη ἀπὸ Χριστοῦ. αχλά. Παρὰ Ἰωάννη Ἄντωνίῳ τῷ Ἰουλιανῷ.⁸⁸

4. ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΟΝ / ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΚΑΝΟΝΑΣ ΤΕ / ΚΑΙ ΕΥΧΑΣ, ΙΚΕΤΗΡΙΟΥΣ. / Εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Καὶ εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον. / Συλλεχθὲν μὲν ἐκ διαφόρων Βιβλίων. Τὰ πλεῖστα δὲ ἀπὸ τοῦ ἁγίου / Ἐφραίμ... ΛΕΓΟΜΕΝΑΙ ΚΑΘ' ΕΣΠΕΡΑΝ, ΤΗΣ ΕΒΔΟ-/ΜΑΔΟΣ. Παρὰ τοῖς βουλομένοις πολεμῆσαι, τὴν ἐαυτῶν προαίρεσιν. / Πρὸς τὰ πάθη, καὶ ἡδοναῖς ἐγκειμένην. / Ἀρχόμενοι, ἀπὸ τῷ Σαββάτῳ / Ἐσπέρας, καὶ λήγουσαι ἕως τῆ Παρασκευῆ Ἐσπέρας. Προσετέθησαν, / δὲ, καὶ ἕτεροι τρεῖς Κανόνες Παρακλητικοὶ. Εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτό-/κον. Καὶ ὀλόκληρος ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος. ΕΤΙ ΔΕ ΠΡΟΣΕΤΕΘΗ, / ΚΑΙ ΠΑΣΧΑΛΙΟΝ ΑΙΩΝΙΟΝ, Καὶ Κανόνιον, πασῶν τῶν ἑορτῶν, / ὁποῦ ἀκολουθοῦσι τῷ Πάσχα. Μετὰ Σεληνοδρομίου συνοπτικωτάτου, καὶ / Μηνολογίου συντομωτάτου. Τὰ πάντα πρόχειρα τοῖς πᾶσι. Συντεθέντα / παρὰ τοῦ εὐλαβεστάτου ἐν ἱερεῦσι, κύ Ματθαίου Τζιγάλα, τοῦ Κυπρίου. Cum Licentia de' Superiori, & Priuilegio. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ. Ἔτη / ἀπὸ Χριστοῦ, αχλά. Παρὰ Ἐνετίησιν, παρὰ Ἰωάννη Ἄντωνίῳ τῷ Ἰουλιανῷ.⁸⁹

1632-1634

—

⁸⁷ Βλ. κυρίως Émile Legrand, *Bibliographie Hellenique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle*, 5 τόμοι, Παρίσι 1894-1903, τ. 1, σ. 290-299. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 154.

⁸⁸ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 284-285. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 230.

⁸⁹ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 280-284. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 230.

1635

5. ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΟΝ. ΠΕΡΙΕΧΟΝ, ΚΑΝΟΝΑΣ ΤΕ ΚΑΙ / ΕΥΧΑΣ, ΙΚΕΤΗΡΙΟΥΣ. Εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χρι-/στὸν. Καὶ εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον. Συλλεχθὲν μὲν ἐκ διαφόρων/Βιβλίων. Τὰ πλεῖστα δὲ ἀπὸ τοῦ ἁγίου Ἐφραίμ: - ΛΕΓΟΜΕΝΑΙ / ΚΑΘ' ΕΣΠΕΡΑΝ, ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ, Παρὰ τοῖς βουλομέ-/νοις πολεμῆσαι, τὴν ἑαυτῶν προαίρεσιν. Πρὸς τὰ πάθη, καὶ ἡδοναῖς, / ἐγκειμένην. Ἀρχόμεναι, ἀπὸ τῷ Σαββάτῳ Ἑσπέρας, καὶ λήγουσαι / ἕως τῆ Παρασκευῆ Ἑσπέρας. Προσετέθησαν δὲ, καὶ ἕτεροι τρεῖς / Κανόνες Παρακλητικοί. Εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον. Καὶ ὀλόκληρος / ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος. ΕΤΙ ΔΕ ΠΡΟΣΕΤΕΘΗ, ΚΑΙ ΠΑΣΧΑ-/ΛΙΟΝ ΑΙΩΝΙΟΝ. Καὶ Κανόνιον, πασῶν τῶν ἑορτῶν, ὁποῦ ἀκο-/λουθοῦσι τῷ Πάσχα. Μετὰ Σεληνοδρομίου, συνοπτικωτάτου, καὶ/ Μηνολογίου, συντομωτάτου. Τὰ πάντα πρόχειρα τοῖς πᾶσι. Συντε-/θέντα παρὰ τοῦ εὐλαβεστάτου ἐν ἱερεῦσι, κύ Ματθαίου Τζιγάλα, τοῦ / Κυπρίου. Cum licentia de' Superiori, & Privilegio. ΕΝΕ-/ΤΙΗΣΙΝ. Ἔτη ἀπὸ Χριστοῦ. ἀχλὲ. Παρὰ Ἐνετίησιν, παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίῳ τῷ Ἰουλιανῷ.⁹⁰

1636

—

1637

6. ΤΡΑΓΩΔΙΑ / ΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΗ/ ΕΡΩΦΙΛΗ,/ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΛΟΓΙΩΤΑΤΟΥ/ Ἐν σπουδαίοις κυροῦ Γεωργίου Χορτάτζη Κρητὸς : -/ Καὶ συνεργεῖα τοῦ εὐγενεστάτου ἐν ἄρχουσι, κυροῦ Φιλίππου / Χαρέρη Ζακύνθιου : -/ Con licentia de' Superiori, & Priuilegio : -/ ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Ἰουλιανῷ: - Ἔτει ἀπὸ τῆς Θεογονίας: - ἀχλζ'.⁹¹

7. [Ματθαῖος Κιγάλας.] Νέα Σύνοψις διαφόρων ἱστοριῶν ἀρχομένη ἀπὸ κτίσεως κόσμου, καὶ / λήγουσα ἕως τῆ νῦν ἐχρονία· περιέχει δὲ ἔτι καὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντι-/νουπόλεως μεταγραμμένην ἀπὸ τὴν Τουρκογραίτζιαν· καὶ περὶ τῶν βασιλέων / καὶ πατριαρχῶν πῶς ἐκυβέρνησεν ὁ καθεὶς τὴν βασιλείαν, καὶ τὸν οἰκουμενι-/κὸν θρόνον· καὶ πόσοι βασιλεῖς Ἰσμαηλίται τὴν ὠρισαν ἕως τὴν σήμερον· / ἔτι δὲ περιέχει τὴν διάλεξιν τοῦ ἁγίου Σιλβέστρου μὲ τὸν Ζαμβρὴν τὸν μάγον· / καὶ περὶ τῶν ἁγίων καὶ οἰκουμενικῶν ζ' Συνόδων, πότε κ' ποῦ, κ' κατὰ τίνων / ἔγιναν, μετὰ καὶ τινων ἀντιρρήσεων ὠφελιμωτάτων· ἔτι δὲ καὶ περὶ τοῦ ἁγίου / Πάσχα, πότε καὶ μετὰ ποίων τρόπων ἐδογματίσθη νὰ γίνεταί· καὶ περὶ τῆς

⁹⁰ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 329-330· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 230.

⁹¹ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 358-360· Émile Legrand, *Bibliographie Ioniennne*, τ. 1, Παρίσι 1910, σ. 46· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 120.

/ προσκυνήσεως τῶν ἁγίων εἰκόνων ἐκ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀποδείξεις· καὶ περὶ / τῆς Βενετίας πότε ἐκτίσθη καὶ πόσοι Δούκιδες τὴν ὥρισαν, καὶ τῶν ὄφφικίων / τοῦ Βασιλικοῦ Παλατίου. Συναχθέντα ἀπὸ πολλῶν ἱστορικῶν βιβλίων, καὶ μεταφρασθέντα εἰς πεζὴν φράσιν, παρὰ τοῦ εὐλαβεστάτου ἐν ἱερεῦσι κυρίου / Ματθαίου Κιγάλα τοῦ Κυπρίου, εἰς κοινὴν ὠφέλειαν. Ἔτι δὲ ἐτυπώσαμεν καὶ / τὴν χεῖρα, διὰ νὰ εὕρῃσκει ὁ βουλόμενος τὸν κάθε μῆνα εἰς ποίαν ἡμέ-/ραν τῆς ἐβδομάδος ἀρχίζει· μετὰ τὴν ὁποῖαν εὐκόλα εὕρῃσκει ὁ καθείς καὶ τὸ / ἅγιον Πάσχα μετὰ τὴν ἐρμηνείαν ὅπου ἐσημειώσαμεν. Ἐνετίησιν, παρὰ Ἄντων-/νίω τῷ Ἰουλιανῷ, ἔτει κυρίου αχλζ'.⁹²

1638

8. [Σταυρινὸς Βεστιάριος] / Ἀνδραγαθείαις Τοῦ Εὐσεβεστάτου καὶ ἀνδρειωτάτου (sic) Μιχαὴλ / Βοεβόδα. Ἔτι δὲ καὶ τὰ ὅσα ἐσυνέβησαν εἰς τὴν Οὐγρο-Βλαχίαν ἀπὸ / τὸν καιρὸν ὅπου ἀφέντεψεν ὁ Σερ-Μπάνος Βοεβότας (sic) ἕως Γαβριήλ/ Μογίλα Βοεβόδα. Ἔτι δὲ περιέχει καὶ τινὰ παραγγελίας (sic) πνευμα-/τικὰς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ἡλιάσι Βοεβόδα καὶ εἰς ὅλους τοὺς διαδό-/χους τῆς ἀφεντίας καὶ θρῆνον περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνετίη-/σιν, ἔτη ἀπὸ Χϋ: αχλή. Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ.⁹³

1639

9. ΕΙΡΜΟΛΟΓΙΟΝ: / ΣΥΝ ΘΕΩ ΠΕΡΙΕΧΟΝ / Τὴν πρέπουσαν αὐτῷ Ἀκολουθίαν. Ἐν ᾧ / προσετέθησαν, καὶ αἱ ἑπτὰ Οἴκου-/μενικαὶ ἅγιοι Σύνοδοι, Καὶ τὰ / συνοικέσια : -/ Ἔτι δὲ τὰ ἑπτὰ Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τὰ ἑπτὰ / χαρίσματα τοῦ ἁγίου πνεύματος. Αἱ τέσσαρες γενι-/καὶ ἀρεταὶ τῆς ψυχῆς, καὶ τοῦ σώματος./ Καὶ τὰ ἑπτὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα / ἐν εἴδει δένδρου μετὰ τὴν Ἐρ-/μηνείαν αὐτῶν: -/ Ἐπιμελῶς συντεθέντα, καὶ διορθ[θω]θέντα παρ' ἑμοῦ/ Ματθαίου ἱερέως Κιγάλα τοῦ Κυπρίου. /Con licentia de' Superiori, & Priuilegio : - / Ἐνετίησιν, Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ. αχλθ'.⁹⁴

10. ΕΙΡΜΟΛΟΓΙΟΝ..., διορθ[θω]θέντα παρ' ἑμοῦ Ματθαίου... Κιγάλα... Ἐνετίησιν, παρὰ Ἄντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ, 1639.⁹⁵

⁹² Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 355-6. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 230.

⁹³ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 5, σ. 52-53. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 405.

⁹⁴ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 399-401. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 197.

⁹⁵ Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 463.

11. [Ξανθόπουλος Νικηφόρος Κάλλιστος] / Συναξάρια (sic) εἰς τὰς Ἐπισημοὺς ἑορτὰς, / ΤΟΥ ΤΡΙΩΔΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ. / Μεταφρασθέντα εἰς κοινὴν γλῶσσαν, παρὰ ἐν / ἱερεῦσιν ἐλαχίστου, Ματθαίου Κιγάλα τοῦ Κυπρίου. / Con licentia de' Superiori, & Priuilegio. / EN BENETIAIS / Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῶ: - Ἐτι ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ, / καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ: - ἀχλθ'.⁹⁶

12. Η ΘΕΙΑ / ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ, / ΕΡΜΗΝΕΥΜΕΝΗ, / Παρὰ τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γερμανοῦ, Πα-/τριάρχου Κωνσταντινουπόλεως: -/ ΜΕΤΑ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΤΙΝΩΝ / ἀναγκαίων τάξεων, ἀνηκουσῶν τῷ ἱερεί: -/ ΤΥΠΩΘΕΙΣΑ ΠΑΡΑ ΙΩΑΝΝΗ / Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῶ: -/Con licentia de' Superiori, e Priuilegio. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, / Ἐτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας. ἀχλθ'.⁹⁷

13. [ΤΟΥ / ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ / ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΡΟΥ,] / Εἰρμηνεία εἰς τὸ ἄσμα τῶν Ἀσμάτων, τοῦ σοφοῦ Σολομῶντος. / Μετὰ καὶ τινων ἐξηγήσεων εἰς τὴν αὐτὴν Εἰρμηνείαν κατὰ Παράφρασιν, / τοῦ ἀγίου Γρηγορίου Νύσσης, τοῦ ἀγίου Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ, καὶ τοῦ ἀγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ: Μεθ' ἑτέρας ἐξηγήσεως πάνυ / ὠραίας, διὰ στίχων Πολιτικῶν, τοῦ ὑπερτίμου Ψελλοῦ: - Νεωστὶ / τυπωθὲν εἰς κοινὴν ὠφέλειαν, διὰ δαπάνης καὶ ἀναλωμάτων, τοῦ ἐν Ἱερομονάχοις ὀσιωτάτου κυρίου Ἱεροθέου τοῦ Ἀββατίου, τοῦ ἐκ τῆς / Νήσου Κεφαλληνίας. Καὶ διορθωθὲν, παρὰ Ματθαίου Ἱερέως Κιγάλα / Τοῦ Κυπρίου: - Προσετέθησαν δ' ἔτι, ἐν ἀρχῇ τοῦ Βιβλίου καὶ τινες / στίχοι, τῆς Δεκαλόγου, καὶ κατὰ Ἀλφάβητον, ἕτεροι συμβουλευτικοὶ / πρὸς Νεόφυτον Παῖδα: Μετὰ καὶ τῶν τοῦ Γεωργίου Πισσιδίου, εἰς / Μάταιον βίον: Πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, ἐν τῷ τέλει τοῦ / Βιβλίου: - Con licentia de' Superiori, et Priuilegio: -/ ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, ἀχλθ'. Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῶ.⁹⁸

1640

—

1641

⁹⁶ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 404· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 220-221.

⁹⁷ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 403· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 184.

⁹⁸ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Ioniennne*, σ. 47· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 418.

14. [Γλυζώνιος Έμμανουήλ] Βιβλίον πρόχειρον τοῖς πᾶσι περιέχον τὴν τε Πρακτικὴν Ἀριθμητικὴν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὴν Λογαριαστικὴν. Καὶ περὶ τοῦ πῶς εὐρίσκει ἕκαστον τὸ Ἅγιον Πάσχα, καὶ τέλειον Πασχάλιον ἀεὶ καὶ πάντοτε. Καὶ περὶ εὐρέσεως σελήνης ἐν ποίᾳ ἡμέρᾳ γίνεταί ἡ γέννα αὐτῆς, Ἐνετίησιν Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ.⁹⁹

15. [Λάνδος Ἀγάπιος] Βιβλίον καλούμενον ἀμαρτωλῶν σωτηρία, περιέχον καὶ πίνακα ἱκετήριον / εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον μετὰ τῶν οἴκων καὶ πολλῶν θαυμασίων τῆς αὐ- / τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας· συντεθὲν εἰς κοινὴν Ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν παρὰ Ἁγα-/πίου μοναχοῦ τοῦ Κρητῶς, τοῦ ἐν τῷ ἀγίῳ ὄρει τοῦ Ἄθωνος ἀσκήσαντος. / Ἐν Βενετία παρὰ Ἁντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ 1641.¹⁰⁰

16. [Λάνδος Ἀγάπιος] Νέος Παράδεισος ἦτοι βίαι Ἀγίων ἐκλεχθέντες ἐκ τῶν βιβλίων Συμεῶ- / νος τοῦ μεταφραστοῦ ὑπὸ Ἀγαπίου μοναχοῦ τοῦ Κρητῶς, καὶ ὑπ' αὐτοῦ εἰς / τὴν ἀπλὴν γλῶσσαν μετενεχθέντες. Ἐν Βενετία παρὰ Ἁντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ / 1641.¹⁰¹

17. Βιβλίον ὠραιότατον ὀνομαζόμενον / ΠΟΡΤΟΛΑΝΟΣ / ΩΛΟΝΩΝ ΤΩΝ ΛΙΜΕΝΩΝ / Τῆς θαλάσσης καὶ τῶν νησιῶν εἰς ὅσα πλέουσι τὰ πλοία / ΑΝΑΓΚΑΙΩΤΑΤΟΝ, ΚΑΙ ΩΦΕΛΙΜΩΤΑΤΟΝ / Διὰ πᾶσα ἄνθρωπον ὁποῦ ἐπιχειρίζεται τὴν τέχνην / τῆς ναυτοσύνης : - / Περιέχον καὶ Πίνακα πλουσιώτατον διὰ εὐκολίαν τοῦ καθ' ἑνὸς, / Νεωστὶ μετατυπωθὲν, καὶ διωρθωθὲν μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας: - / CON PRIVILEGIO: - / Ἐν ταῖς κλειναῖς ΒΕΝΕΤΙΑΙΣ, Παρ' Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ: - ἀχμά.¹⁰²

1642

18. ΑΝΘΟΣ / ΤΩΝ / ΧΑΡΙΤΩΝ: - / Βιβλίον πολλὰ ὠραῖον, καὶ ὠφελιμώτατον, εἰς τὰ / παιδία, καὶ νέους, καὶ εἰς κάθε ἄλλον. / Χριστιανὸν ὁποῦ μὲ ἀρεταῖς ἐπιθυ-/μᾶ νὰ στολίση τὸν ἑαυτὸν του. / Μετὰ Πίνακος ὄλων τῶν κεφαλέων / ὁποῦ εἰς αὐτὸ περιέχονται. / Ἐκκαθαρθὲν ἐκ πολλῶν ὧν πρότερον, εἶχε / σφαλμάτων, καὶ νεωστὶ τυπωθὲν μετὰ / πάσης

⁹⁹ Βλ. Φίλιππος Ηλιοῦ, *Προσθήκες στὴν ἐλληνικὴ βιβλιογραφία. Τα βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ Ἐ. Legrand καὶ τοῦ H. Pernot (1515-1799)*, τ. 1, Αθήνα 1973, σ. 82-83. Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 186.

¹⁰⁰ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 413-414. Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 244.

¹⁰¹ Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 248, 464.

¹⁰² Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 420-422. Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 370.

έπιμελείας παρ' Ἰωάννη / Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ. CON PRIVILEGIO: -/ ENETIHΣIN. αχμβ'.
103

19. [Δεφαράνας Μᾶρκος] ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΩ-/ΣΑΝΝΗΣ: - ENETIHΣIN./,αχμβ'. Παρὰ Ἰωάννη Ἀντω-/νίω τῷ Ἰουλιανῷ.¹⁰⁴

20. Μαρκουρᾶς Ἰωαννίκιος, Μετεωρολογικόν, ἤγουν διήγησις χαριεστάτη εἰς τὰ Μετέωρα τοῦ Ἀριστοτέλους, Διαμέσου τῆς ὁποῖας ὑπορεῖ ὁ καθ' ἕνα μὲ εὐκολίαν νὰ καταλάβῃ ὅλα τὰ σημεῖα ὁποῦ εἰς τὸν ἀέρα γίνονται ὡσὰν Ἀστραπαὶ, Βρονταὶ, Βροχαὶ, Χαλάζια, καὶ ἄλλα, ἀξιολογώτατα πράγματα:- ΠΟΙΗΜΑ ΚΑΤΑ ΠΟΛΛΑ ΟΦΕΛΕΙΜΩΤΑΤΟΝ:- Συντεθὲν εἰς κοινὴν Φρᾶσιν Παρὰ τοῦ λογιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις Κυρίου Ἰωαννίκιου τοῦ Μαρκουρᾶ τοῦ ἐκ Κερκύρας:- Con licentia de' Superiori, & Priuilegio: -/ Ἐνετίησιν. αχμβ'- Παρὰ Ἰωάννου Ἀντωνίου τοῦ Ἰουλιανῷ..., 1642.¹⁰⁵

21. [Πολίτης Ματθαῖος] ΒΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΣΧΟΒΙΑΣ. ΣΑΝΤΟ-/ΜΗΡΟΥ ΒΟΪΒΟΝΤΟΥ, καὶ ἀρχόντων τῆς Λεχίας: -CON PRIVI-/LEGIO: - ENETIHΣIN αχμβ'. Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰου-/λιανῷ.¹⁰⁶

22. [Σταυρινὸς Βεστιάριος] ΑΝΔΡΑΓΑΘΕΙΑΙΣ ΤΟΥ ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΟΥ, ΚΑΙ ΑΝ-/ΔΡΕΙΩΤΑΤΟΥ Μιχαὴλ Βοεβόδα: - ΕΤΙ ΔΕ ΚΑΙ ΤΑ ΟΣΑ ΕΣΥΝΕ-/ΒΗΣΑΝ εἰς τὴν Οὔγρο Βλαχίαν ἀπὸ τὸν καιρὸν ὁποῦ ἀφέντεψεν ὁ Σὲρ Μπᾶνος Βοεβότας, ἕως Γαβριὴλ Μογίλα Βοεβόδα: - Ἐτι δὲ περιέχει, / καὶ τινὰς παραγγελίας πνευματικὰς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ἡλιάσι Βοε-/βόδα, καὶ εἰς ὄλους τοὺς διαδόχους τῆς ἀφεντείας, καὶ θρῆνον περὶ τῆς / Κωνσταντινουπόλεως: - Con licentia de' Superiori, & Priuilegio: -/ ENETIHΣIN, Ἐτη ἀπὸ Χϋ αχμβ'. - Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ/ Ἰουλιανῷ.¹⁰⁷

¹⁰³ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 431. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 34.

¹⁰⁴ Βλ. κυρίως Ηλιού, *Προσθήκες στην ελληνική βιβλιογραφία*, σ. 83-4. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 146.

¹⁰⁵ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 427-428. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 280.

¹⁰⁶ Βλ. κυρίως Μάρκος Φώσκολος, «Τα παλαιὰ ἐλληνικὰ βιβλία τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Ρώμης. Με συμπληρώσεις στις Βιβλιογραφίες των Ἐ. Legrand καὶ Δ. Γκίνη-Β. Μέξα», *Ο Ερανιστής* 9 (1971), 35. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 365.

¹⁰⁷ Βλ. κυρίως Γεώργιος Γ. Λαδάς-Αθανάσιος Δ. Χατζηδήμος, *Προσθήκες, διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις στην ελληνική βιβλιογραφία τοῦ Émile Legrand: για τους αἰῶνες XV, XVI καὶ XVII*, τ. 2, Ἀθήνα 1976, σ. 126-127. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 405.

23. ΟΜΙΛΙΑ / ἦτοι / λόγος ἐπιδεικτικὸς / ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΞΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΙΕΡΩΣΥΝΗΣ. / Συντεθεισα / ΠΑΡΑ ΜΙΧΑΗΛΟΥ ΧΟΡΤΑΚΙΟΥ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ. / Καὶ ἐκφωνηθεῖσα / ὅποτεν παρὰ τοῦ πανιερωτάτου, καὶ σοφωτάτου / ΚΥΡΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΑ / Ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας, καὶ Ζακύνθου / εἰς τὸν τῆς Ἱερωσύνης βαθμὸν ἀνήχθη. / ἀφιερῶθη δὲ / εἰς τὸν Μακαριώτατον, καὶ Θεοπρόβλητον Πατριάρχην / τῆς Μεγαλοπόλεως Ἀλεξανδρείας / ΚΥΡΙΟΝ ΝΙΚΗΦΟΡΟΝ / Τὸν πρώην ἐπονομαζόμενον / ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΚΛΑΡΟΝΖΑΝΝΗΝ. / Con licentia de' Superiori, & Privilegio. / ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ. / Ἔτη ἀπὸ Χριστοῦ αχμβ'. / Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίῳ τῷ Ἰουλιανῷ.¹⁰⁸

1643

24. Αἴσωπος, Μῦθοι..., Ἐνετίησι, παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίῳ τῷ Ἰουλιανῷ, 1643.¹⁰⁹

25. ΕΙΡΜΟΛΟΓΙΟΝ: / ΣΥΝ ΘΕΩ ΠΕΡΙΕΧΟΝ / Τὴν πρέπουσαν ἀτῷ Ἀκολουθίαν. Ἐν ᾧ προσετέθησαν, καὶ αἱ ἑπτὰ / Οἴκουμενικαὶ ἅγιοι Σύνοδοι, καὶ τὰ Συνοικέσια : - Ἔτι δὲ τὰ ἑπτὰ / Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τὰ ἑπτὰ χαρίσματα τοῦ ἁγίου πνεύματος. / Αἱ τέσσαρες γενικαὶ ἀρεταὶ τῆς ψυχῆς, καὶ τοῦ σώματος. Καὶ τὰ ἑπτὰ / θανάσιμα ἁμαρτήματα ἐν εἴδει δένδρου μετὰ τὴν Ἑρμηνεῖαν αὐτῶν :- Ἔτι δὲ προσετέθη, καὶ μέρος ἀπὸ τὸν Φυσιολόγον : - Τὰ πάντα / μετ' ἐπιμελείας τυπωθέντα : - Con licentia de' Superiori, & Pri-/vilegio : Ἐνετίησιν, παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίῳ τῷ Ἰουλιανῷ. αχμγ'.¹¹⁰

26. [Θεοδώρητος ἐπίσκοπος Κύρου] Τὸ ψυχοσωτήριον Ψαλτήριον ἐξηγηθὲν παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου, καὶ σοφωτάτου Θεοδωρήτου Ἐπισκόπου Κύρου:- Καὶ μεταγλωττισθὲν μετὰ πλείστης ἐπιμέλειας, παρὰ Ἀγαπίου Μοναχοῦ τοῦ Κρητὸς, ἐκ τῆς τῶν ἐλλήνων εἰς τὴν

¹⁰⁸ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 429-430. Παπαδόπουλος, *Ελληνικὴ Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 120.

¹⁰⁹ Βλ. κυρίως Φώσκολος, «Τα παλαιὰ ἐλληνικὰ βιβλία», 35. Παπαδόπουλος, *Ελληνικὴ Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 6.

¹¹⁰ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 441-445. Παπαδόπουλος, *Ελληνικὴ Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 197.

κοινήν ἡμετέραν διάλεκτον:- Μετὰ τοῦ προσήκοντος Πίνακος, ὅπως πᾶς ἕνας μετ' εὐκολείας εὐρεῖν δύναται, τὸν Ψαλμὸν ὃν βούληται:- Ἐνετίησι, παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ.¹¹¹

27. [Λάνδος Ἀγάπιος] Βιβλίον καλούμενον Γεωπονικόν, εἰς τὸ ὁποῖον περιέχονται ἐρμηνείαις / θαυμασιωτάταις πῶς νὰ κεντρώνωνται, καὶ νὰ φυτεύονται τὰ δένδρη / καὶ ἕτερα ὅμοια καὶ ἐξόχως πῶς νὰ κυβερνᾶται πᾶς ἕνας διὰ νὰ / φυλάγεται ὑγίης. ἔτι δὲ καὶ ἰατρικὰ διάφορα ἀληθέστατα συναγμένα / ἀπὸ ἰατροῦς σοφωτάτους, εἰς πᾶσαν ἀσθένειαν· καὶ μηνολόγιον διὰ / ὄλαις ταῖς ἐορταῖς τοῦ χρόνου, συντεθὲν παρὰ Ἀγαπίου, μοναχοῦ τοῦ / Κρητός. Ἐνετίησιν, παρὰ Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ, ἀχμγ'.¹¹²

28. [Δεφαράνας Μᾶρκος] ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΩΣΑΝΝΗΣ: - ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ. ,αχμγ'. Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ.¹¹³

29. [ΓΑΔΑΡΟΥ ΛΥΚΟΥ ΚΙΑΛΟΥΠΟΥΣ], διήγησις ὥραϊα: ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, ἀχμγ'. Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ.¹¹⁴

30. [Λάνδος Ἀγάπιος] / Θεοτοκάριον ὠραιότατον καὶ χαρμόσυνον ἐκ τῶν τοῦ ἁγίου ὄρους βίβλων / συνταχθὲν παρὰ Ἀγαπίου μοναχοῦ τοῦ Κρητός, Ἐνετίησιν 1643· παρὰ / Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ.¹¹⁵

1644

31. ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, Ἦγουν τὰ ΣΥΛΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ: Νεωστὶ διορθοθεῖσα, (sic) καὶ μετ' ἐπιμελείας μετατυποθεῖσα (sic): ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ. ἀχμδ'. Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ.¹¹⁶

¹¹¹ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 438-439· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 419.

¹¹² Ὁ.π., σ. 244.

¹¹³ Βλ. κυρίως Λαδάς - Χατζηδήμος, *Προσθήκες, διορθώσεις και συμπληρώσεις*, σ. 129-130· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 146.

¹¹⁴ Βλ. κυρίως Λαδάς - Χατζηδήμος, *Προσθήκες, διορθώσεις και συμπληρώσεις*, σ. 129-130· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 175.

¹¹⁵ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 446· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 250.

¹¹⁶ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 465· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 9.

32. ΑΠΟΛΟΝΙΟΥ ΤΟΥ ΕΝ ΤΥΡΩ ΡΗΜΑΔΑ:- ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ. Αχμδ'. Παρά 'Ιωάννη 'Αντωνίω τῷ 'Ιουλιανῷ.¹¹⁷

33. ΨΑΛΤΗΡΙΟΝ... 'Ενετίησιν, παρά... 'Ιουλιανῷ, 1644.¹¹⁸

34. Βίος... Αίσώπου... εἰς κοινήν φράσιν. (ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, αχμδ'. Παρά 'Ιωάννη 'Αντωνίω τῷ 'Ιουλιανῷ).¹¹⁹

35. [Δεφαράνας Μᾶρκος] ΝΟΥΘΕCΙΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑΙ, τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν υἱόν: - / ΚΑΤΑΠΟΛΛΑ ΩΦΕΛΙΜΑΙ εἰς τοὺς παῖδας, καὶ εἰς πάντας: - Con / licentia de' Superiori, et Privilegio: - ΕΝΕΤΗΣΙΝ, αχμδ'. Παρά 'Ιωάννη 'Αντωνίω τῷ 'Ιουλιανῷ.¹²⁰

36. ΗΜΠΕΡΙΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑ: - ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ. αχμδ'. Παρά 'Ιωάννη / 'Αντωνίω τῷ 'Ιουλιανῷ.¹²¹

37. [Λάνδος Ἀγάπιος], Βιβλίον καλούμενον 'Εκλόγιον· τουτέστιν / οἱ ὠραιότεροι βίοι τῶν ἁγίων, ἐκ τοῦ Μεταφραστοῦ Συμεῶνος:- / 'Εκλελεγμένοι, καὶ εἰς κοινήν μεταφρασθέντες διάλεκτον παρά Ἁγα-/πίου μοναχοῦ: - καὶ τανῦν νεωστὶ τυπωθέντες διορθωθέντες τε ὑπὸ / τοῦ ἄνωθεν μετὰ πλείστης ἐπιμελείας: - μετὰ τοῦ προσήκοντος / πίνακος: - Con licentia de' superiori, & privilegio: - 'Ενετίησιν παρά, 'Ιωάννη 'Αντωνίω τῷ 'Ιουλιανῷ: - αχμδ'.¹²²

38. Η ΘΕΙΑ / ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ / ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ. / ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ: -DIVINA MISSA / SANCTI PATRIS NOSTRI / IOANNIS CHRYSOSTOMI: -/

¹¹⁷ 'Ο.π., σ. 37.

¹¹⁸ 'Ο.π., σ. 94.

¹¹⁹ 'Ο.π., σ. 101.

¹²⁰ Βλ. κυρίως Φώσκολος, «Τα παλαιά ελληνικά βιβλία», 37· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 146.

¹²¹ 'Ο.π., σ. 158.

¹²² Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 3, σ. 481-2· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 243.

Superiorum permissu, ó Priuilegijs:-/ VENETIIS, M.DC.XLIV. / Apud Ioannem Antonium Iulianum:-/ *Si vende per andar al Ponte de San Fantin.*¹²³

1645

39. ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ / ΝΕΩΣΤΙ ΜΕΤ' ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ / Τυπωθέν έν τοῖς Τύποις τοῦ φιλέλληνος / Ἰουλιανού: -/ Καί διορθωθέν παρά Θεοφυλάκτου Ἱερομονάχου / τοῦ Τζανφουρνάρου: -/ Περιέχων Πασχάλια ἐτῶν μδ'. Τό τε Σύνταγμα / Περί νηστειῶν, και πάντα τὰ έν τοῖς προτυποθεῖσιν Ὁρολογίοις εὔρισκόμενα, / Μετά Νέας ψυχοφελεστάτης προσθήκης μή προὑπαρχούσης έν οὔδενί προτυποθέντι Ὁρολογίῳ. / Ἦγουν, / Λόγου τινός παραινετικοῦ τοῦ θείου Χρυσοστόμου πρὸς / Τοὺς ορθῶς μεταλαβεῖν βουλομένους. / Καί Κανόνος τινός Παρακλητικοῦ ὠφελειμωτάτου, / Πρὸς ἐτιμασίαν ευλαβοῦς ἐξομολογήσεως. / Καί ἐτέρου Κανόνος Παρακλητικοῦ εἰς τὴν ὑπερα-/γίαν Θεοτόκον τοῦ εὔσεβεστάτου Βασιλέως Θεο-/δώρου Δοῦκα τοῦ Λάσκαρι έν πάση θλείψει ψυχῆς Χριστιανοῦ ὠφελείμου. /Τὰ πάντα ψυχοφελέστατα, και ἀναγκαιώτατα. / CON PRIVILEGIO: -/ Ἐνετίησιν, παρά Ἄντωνίῳ τῷ Ἰουλιανῷ. ἀχμέ.¹²⁴

40. [ΓΛΥΖΟΥΝΗΣ Ἐμμανουήλ] Βιβλιαρίδιον ΠΡΟΧΕΙΡΟΝ ΤΟΙΣ ΠΑΣΙ ΠΕΡΙΕΧΟΝ τοὺς / ἀριθμούς Γραϊκούς τε, και Ἱταλικούς, Κατὰ τρόπον ἀναδιπλα-/σιασμοῦ εἰς μεγίστην ὠφέλειαν τῶν ἀπλουστέρων. Καί μάλιστα / τῶν ἀρχαρίων παιδίων:- Con licentia de' Superiori, & Priui-/legio: - . Ἐνετίησιν, παρά Ἰωάννου Ἄντωνίου τοῦ Ἰουλιανού. ἀχμέ.¹²⁵

41. [ΔΑΡΚΕΣ Ἄντωνιος] ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΑΡΙΟΝ ΤΩΝ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ. ΗΓΟΥΝ / ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΕΥΜΟΡΦΩΤΑΤΗ εἰς ἐκείνους ὁποῦ ἐπιθυμοῦν νὰ ἀκού-/σουν διὰ τὰ Ἱεροσόλυμα, και ὅστις ἐπιθυμᾷ ἄς ὑπάγει νὰ εἰδῆ, και μὲ τοῦτο τὸ Βιβλίον ὑμπορεῖ νὰ τὸ ἔχη εἰς ὅτι θέλει χρειαστῆ, νὰ ἰδῆ εἰς / κείνους τοὺς τόπους. Ποιηθέν παρά Ἄντωνίου τοῦ Δαρκεῶς ἐκ τῆς Περι-/φήμου Νύσου Κύπρου. Con licentia de' Superiori, et Priuilegio: -Ἐνετίησιν, παρά Ἰωάννη Ἄντωνίῳ τῷ Ἰουλιανῷ. ἀχμέ.¹²⁶

¹²³ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 462-3. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 259.

¹²⁴ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 2, σ. 3-4 Legrand, *Bibliographie Ionienne*, σ. 53. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 209.

¹²⁵ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 2, σ. 25-27. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 81.

¹²⁶ Βλ. κυρίως Φώσκολος, «Τα παλαιὰ ελληνικά βιβλία», 38-9. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 141.

42. ΑΙ ΧΑΡΙΕΣΤΑΤΟΙ ΚΑΙ ΑΞΙΑΙ ΓΕΛΩΤΟΣ ΑΠΛΟΤΙΤΕΣ / ΤΟΥ ΜΠΕΡΤΟΛΔΙΝΟΥ, ΥΙΟΥ ΤΟΥ ΠΟΤΕ ΠΑΝΟΥΡΓΟΥ, ΚΑΙ ΕΥΦΥΟΥΣ ΜΠΕΡ-/ΤΟΛΔΟΥ. ΜΕ ΤΑΙΣ ΎΨΙΛΑΙΣ ΚΑΙ ΟΞΥΑΙΣ ΑΠΟΦΑΣΑΙΣ ΤΗΣ ΜΑΡΚΟΛΦΑΣ ΜΗΤΡΟΣ / ΤΟΥ, ΚΑΙ ΓΥΝΑΙΚΟΣ ΤΟΥ ΠΟΤΕ ΕΙΡΗΜΕΝΟΥ ΜΠΕΡΤΟΛΔΟΥ: - Ποίημα γεμάτων / από ήθικα, και από έξεφάντοσαι: - Συνθεμένον Ἴταλικῶς ἀπὸ τὸν / Ἰούλιον Καίσαρα δαλὰ Κρότζε: - Καὶ τῶρα νέα μεταγλωτισμένον εἰς / τὴν τῶν ἐλλήνων ἀπλὴν γλῶσσαν, εἰς χάριν τῶν πάντων: - Con licentia / de' Superiori, & Priuilegio: - Ἐτυπώθη εἰς τὴν Βενετίαν, κοντὰ εἰς / τὸν Ἰωάννην Ἀντώνιον Ἰουλιανόν. Αχμς' στ'.¹²⁷

43. [ΠΑΝΟΥΡΓΙΑΙ ΥΨΗΛΟΤΑΤΑΙ ΤΟΥ ΜΠΕΡΤΟΛΔΟΥ]. Εἰς / ταῖς ὁποῖαις φανερόνεται ἓνας χωριάτης πανούργος, καὶ ὀξύνοος, ὁ ὁποῖος / ὕστερα ἀπὸ διάφορα, καὶ δυσβάστακτα πάθη ὁποῦ τοῦ ἐσυνέβησαν, τέλος / πάντων διὰ τὸν πολὺν καὶ ὀξύτατόν του νοῦν, γίνεται ἄνος τῆς βα-/σιλικῆς αὐλῆς, καὶ βασιλικὸς σύμβουλος. ΟΜΟΥ ΔΕ ΚΑΙ Η ΔΙΑΘΙΚΗ / ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ὁποῦ εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἔκαμεν, καὶ ἄλλα ρητᾶ / ἀποφασιστικά καταπολλὰ ὠραιότατα. Ποίημα νέον, καὶ πολλὰ χαριε-/στατον συνθεμένον Ἴταλικῶς ἀπὸ τὸν Ἰούλιον Καίσαρα δαλὰ Κρότζε. / Καὶ τῶρα νέα μεταγλωτισμένον εἰς τὴν τῶν ἐλλήνων ἀπλὴν γλῶσσαν, εἰς / χάριν τῶν πάντων: - Con licentia de' Superiori, & Priuilegio: -/Ἐτυπώθη εἰς τὴν Βενετίαν, κοντὰ εἰς τὸν Ἰωάννην Ἀντώνιον Ἰουλιανόν.¹²⁸

44. ΔΙΑΛΟΓΟΣ / ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ / ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΓΡΗΓΕΝΤΙΟΥ / ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΕΦΡΩ, Γενόμενος μετὰ Ἑβραίου τινὸς Ἑρβὰν ὀνομαζομένου. / Ὀφελιμώτατος καταπολλὰ διὰ Κάθε Χριστιανὸν ὁποῦ ἐπιτιδεύεται νὰ κα-/ταχαλάση ταῖς φλυαρίαις, καὶ μάταιαις γνώμας / τῶν ἀνοήτων Ἑβραίων. ΠΡΟΣΕΤΙ ΔΕ / ΚΑΙ ΣΥΜΑΖΩΕΙΣ ΛΟΓΩΝ ΤΙΝΩΝ / ὠραιωτάτων τοῦ τε Ἁγίου Ἐπιφανείου, / καὶ ἄλλων Ἁγίων, / Καταπολλὰ ψυχοφλεστάτων εἰς κοινὴν σωτηρίαν. / ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΑΞΙΟΜΝΗΜΟΝΕΥΤΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ / Τῆς Ἁγίας Μεγαλομάρτυρος Μαρίνης: -/ Τὰ πάντα ἐδιωρθώθησαν ἐπιμελῶς ὑπὸ Νικολάου Κεραμέως. / Con licentia de' Superiori, & Priuilegio: -/ Ἐν ταῖς κλειναῖς Βενεταῖς, Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ. Αχμς'.¹²⁹

45. ΠΑΣΧΑΛΙΟΝ ΑΙΩΝΙΟΝ ΜΕΤΑ ΚΑΙΝΗΣ, ΚΑΙ ΣΥΝΟΠΤΙ-/ΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΠΡΟΧΕΙΡΟΝ ΤΟΙΣ ΠΑΣΙ. Ἀρχόμενον / ἀπὸ Χριστοῦ ἔτη, αχκζ'. Καὶ λῆγον ἕως εἰς ἔτη, βρνη'. Καὶ ἀφ' / οὔτε τελειώση πάλιν ἀρχήζει εἰς τὴν αὐτὴν ἰδίαν ἀρχήν. Μόνον ἡ ἔχρο-/νία παρέρχεται. Τὰ δὲ

¹²⁷ Ὁ.π., σ. 135.

¹²⁸ Ὁ.π., σ. 135.

¹²⁹ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 2, σ. 32-4 Legrand, *Bibliographie Ionienne*, τ. 1, σ. 53. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 189.

ἄλλα πάντα μένουσιν ἀπαραλλάκτως, ὡς / βλέπεις ἐστρωμμένα: – ΝΕΩΣΤΟΙ ΕΦΕΥΡΕΘΕΝ ΤΕ, ΚΑΙ / ΣΥΝΤΕΘΕΝ παρὰ τοῦ εὐλαβεστάτου ἐν ἱερεῦσι κυρίου Ματθαίου / Τζιγάλα τοῦ Κυπρίου. Περιέχον καὶ ἐωρτολόγιον πάνυ ὠραῖον, καὶ / εὐκολώτατον ἔτι δὲ Σεληνοδρόμιον συντομώτατον. Τὰ πάντα πρόχειρα / τοῖς πᾶσι: - Con licentia de' Superiori & Priuilegio: - Ἐν / ταῖς κλειναῖς Βενεταῖς, Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ / αχμς'.¹³⁰

46. ΜΟΝΤΖΕΛΕΖΕ Θεόδωρος, ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΗ ΕΥΒΙΕΝΑ ΝΕΟΣΤΑ ΔΟ-/ΣΜΕΝΗ ΕΙΣ ΦΩΣ, διὰ ὠφέλειαν τῶν πάντων. ΠΟΙΗΘΗΣΑ ΥΠΟ / ΤΟΥ Κυροῦ Θεοδώρου Μοντζελέζε. Con Licentia de' Superiori, & Priuilegio. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, αχμ στ'. - Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ.¹³¹

47. [Τριβώλης Ἰάκωβος] Ἱστορία τοῦ ρε τῆς Σκοτίας μετὰ τὴν ρίγησα τῆς Ἐγκλητέρας, ὁπόγινε εἰς / σὲ καιρὸν, ἐκεῖνας τὰς ἡμέρας. Ἐνετίησιν. αχμς'. Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ.¹³²

1647

48. Βιβλίον ὠραιότατον καλούμενον ΑΜΑΡΤΩΛΩΝ ΣΩΤΗΡΙΑ ΜΕΤΑ / ΠΛΕΙΣΤΗΣ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ συντεθὲν εἰς κοινὴν τῶν Γραικῶν διά-/λεκτον, ΠΑΡΑ ΑΓΑΠΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ, τοῦ ἐν τῷ / Ἀγίῳ Νύμφῳ ὄρει τοῦ ἄθω ἀσκήσαντος: – ΚΑΙ ΝΥΝ ΝΕΩΣΤΙ ΔΙΟΡ-/ΘΩΘΕΝ παρ' αὐτοῦ. Καὶ τυπωθὲν οἰκείῳς αὐτοῦ ἀναλώμασιν: - Con / licentia de' Superiori, e Priuilegio: – ΕΝΕΤΙΗΣΙ, Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ.¹³³

49. [Λάνδος Ἀγάπιος] Βιβλίον (sic) Καλουμένον (sic) / ΓΕΩΠΟΝΙΚΟΝ. / ΕΙΣ ΤΟ ΟΠΟΙΟΝ / Περιέχονται Ἐρμηνείαις θαυμασιώτατες. Πῶς νὰ / σπέρνουν τοὺς καρποὺς νὰ ἐπιτευχένουσι. Πῶς / νὰ κεντρώνουν τὰ δένδρη. Καὶ νὰ φυ-/τεύουσι. Καὶ ἕτερα ὅμοια: -/ ΚΑΙ ΕΞΟΧΩΣ ΠΩΣ ΝΑ ΚΥΒΕΡΝΑΤΑΙ / Πᾶς ἕνας νὰ μὴν ἀσθενήσῃ πώποτε. Ἔτι δὲ καὶ / ἰατρικὰ διάφορα ἀληθέστατα εἰς πᾶσαν / ἀσθένειαν. Συντεθὲν παρὰ Ἀγα-/πίου Μοναχοῦ

¹³⁰ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 2, σ. 28-31. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 230.

¹³¹ Βλ. κυρίως Φώσκολος, «Τα παλαιὰ ἐλληνικὰ βιβλία», 39-40. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 320.

¹³² Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 2, σ. 34. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 432.

¹³³ Βλ. κυρίως Φώσκολος, «Τα παλαιὰ ἐλληνικὰ βιβλία», 40-1. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 244.

τοῦ Κρητὸς: -/ Con licentia de' Superiori, & Priuilegio: -/ 'Ενετίησιν, παρά 'Ιωάννη Ἄντωνίω τῷ 'Ιουλιανῷ.¹³⁴

50. [Σταυρινὸς Βεστιάριος] ΑΝΔΡΑΓΑΘΕΙΑΙΣ ΤΟΥ ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΟΥ, ΚΑΙ ΑΝΔΡΕΙΩ-/ΤΑΤΟΥ Μιχαήλ Βοεβόδα: - ΕΤΙ ΔΕ ΚΑΤ ΤΑ ΟΣΑ ΕΣΥΝΕΒΗΣΑΝ / Εἰς τὴν Οὔγκροβλαχίαν ἀπὸ τὸν καιρὸν ὅπου ἀφέντεψεν ὁ Σέρ Μπᾶνος Βοεβότας, ἕως Γαβριήλ Μογίλα Βοεβόδα: Ἔτι δὲ περιέχει, καὶ τινὰς παραγγελίας πν[ευμα]τικὰς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ἡλιάσι Βοεβόδα, / Καὶ εἰς ὄλους τοὺς διαδόχους τῆς ἀφεντιάς, καὶ θρῆνον περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως: — Con licentia de' Superiori, et Priuilegio. ΕΝΕΤΙ-/ΗΣΙΝ, Ἔτη ἀπὸ Χϋ. ,αχμζ'. Παρὰ 'Ιωάννη Ἄντωνίω τῷ 'Ιουλιανῷ.¹³⁵

51. Βασιλεὺς ὁ Ροδωλίνος τραγωδία συντεθεμένη παρὰ 'Ιωάν. / Ἀνδρέα τοῦ Τρωίλου. Ἐνετίησιν. 1647.¹³⁶

1648

52. [ΑΠΟΚΟΠΟΣ.] / Οφέλιμος κατὰ πολλὰ διὰ τοὺς κοπιασμένους, / Λιμένας ὁ σωτήριος εἰς τοὺς ἀπεγνωσμένους. / Καλότυχος ὅπου στοχαστῆ τὰ ὅσα περιέχει, / Διατὶ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὴν βουλήν ποτὲ δὲν θέλει εὔγει. / ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, αχμή. Παρὰ 'Ιωάννη Ἄντωνίω τῷ 'Ιουλιανῷ.¹³⁷

53. ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ποίημα εὐλαβέστατον, καὶ ὠραῖον διὰ στοίχου:—Ἐνετίησιν, Παρὰ 'Ιωάννη Ἄντωνίω τῷ 'Ιουλιανῷ. ,α χ μ η'.¹³⁸

54. Εὐχολόγιον σὺν θεῷ ἀγίω νεωστὶ ἐπιμελῶς μετατυπωθὲν καὶ κεκοσμηθὲν / Σελῆσι τε καὶ περιγραφαῖς πάντων τῶν ἐν αὐτῷ περιεχωμένων, προστεθὲν τε ἐν ταύτῃ ἐπιδώσει ἔκθεσίν

¹³⁴ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 2, σ. 35-7· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 244.

¹³⁵ Βλ. κυρίως Φώσκολος, «Τα παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία», 40· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 405.

¹³⁶ Βλ. κυρίως Ηλιού, *Προσθήκες στην ἑλληνικὴ βιβλιογραφία*, σ. 91-92· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 437.

¹³⁷ Βλ. κυρίως Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 78.

¹³⁸ Βλ. κυρίως Φώσκολος, «Τα παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία», 40· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 101.

τινα περί τοὺς ἑξ' Ἰουδαίων προσερχομένους τῇ τῶν Χριστιανῶν. πίστει πάνυ ὠφελιμωτάτη, διορθωθὲν δὲ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας παρὰ Θεοφυλά-/κτου ἱερομονάχου τοῦ Τζανφουρνάρου. Con licenza de' Superiori & privilegio. / Ἐνετίησιν ἀχμή, παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ, ἀναλώμασι τοῖς αὐτοῦ.¹³⁹

55. ΡΟΔΙΟΣ Νικηφόρος, Παράκλησις εὐλαβῆς καὶ ψυχοφελεστάτη εἰς τὸν τίμιον... Σταυρόν... Ἐνετίησιν, παρὰ... Ἰωάννου Ἀντωνίου τοῦ Ἰουλιανού, 1648.¹⁴⁰

56. [Τριβώλης Ἰάκωβος] ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΤΑΓΙΑΠΕΡΑ:- Ποῦ τὴν σημερινὴ ἡμέρα / Σᾶν αὐτὸν οὐδὲν ἐφάνη / Ἐσῶσ' ὀρίζουν οἱ Χριστιάνοι. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ ἀ χ μ η'. Παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ.¹⁴¹

1649

57. ΑΝΘΟΣ ΤΩΝ ΧΑΡΙΤΩΝ:- / Βιβλίον πολλὰ ὠραῖον, καὶ ὠφελι-/μώτατον, εἰς τὰ παιδιά, καὶ νέους, καὶ εἰς κάθε ἄλλον Χριστιανὸν ὁποῦ μὲ ἀρεταῖς ἐπιθυμᾷ νὰ στολίση τὸν ἑαυτὸν του. Μετὰ Πίνακος ὄλων τῶν Κεφαλέων ὁποῦ εἰς αὐτό περιέχονται. / Ἐκκαθαρθὲν ἐκ πολλῶν ὦν πρότερον, εἶχε σφαλμάτων, καὶ νεωστὶ τυπωθὲν μετὰ πάσης ἐπιμελείας παρ' Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ. CON PRIVILEGIO:- ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ. Αχμβ'.¹⁴²

1650

58. Η ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΕΡΜΗΝΕΥΜΕΝΗ / Παρὰ τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γερμανοῦ, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. ΜΕΤΑ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΤΙΝΩΝ ΑΝΑΓΚΑΙΩΝ τάξεων, ἀνηκουσῶν τοῖς Ἱερεῖς - ΤΥΠΩΘΕΙΣΑ ΠΑΡΑ ΙΩΑΝΝΗ ΑΝΤΩΝΙΩ ΤΩ ΙΟΥΛΙΑΝΩ:- Con Licenza de' Superiori, et Priulegio. [Τυπογραφικὸ σῆμα τοῦ Ἰουλιανοῦ] ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ.

¹³⁹ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 2, σ. 38· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 164.

¹⁴⁰ Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 387.

¹⁴¹ Βλ. κυρίως Φώσκολος, «Τα παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία», 41· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 433.

¹⁴² Βλ. κυρίως Φώσκολος, «Τα παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία», σ. 42· Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 34.

59. Γερμανός πατριάρχ. Κωνσταντινουπόλεως, Ἡ θεία λειτουργία ἐρμηνεμένη..., Ἐνετίησιν..., παρά Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ..., 1650.¹⁴³

60. Κιγάλας Ματθαῖος, Νέα σύνωψις [sic] διαφόρων ιστοριῶν... Ἐνετίησιν, παρά Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ, 1650.¹⁴⁴

61. [ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ / ΤΟΥ ΞΑΝΤΟΠΟΥΛΛΟΥ] (sic), / Συναξάρια εἰς τὰς Ἐπισήμους ἑορτὰς, / ΤΟΥ ΤΡΙΩΔΙΟΥ, ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ. / Μεταφρασθέντα εἰς κοινήν γλῶσσαν, παρά τοῦ ἐν Ἱερεῦσι / ἐλάχιστου, Ματθαίου Κιγάλα τοῦ Κυπρίου: -/ Con licentia de' Superiori, & Priuilegio./ EN BENETIAIS,/ Παρά Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ.¹⁴⁵

1651

—

1652

62. [Ζαμίτρης Λαόνικος], Η ΝΑΥΤΙΚΗ ΝΙΚΗ ΟΠΟΥ ΕΓΙΝΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΤΟΛΟΝ τῆς γαληνοτάτης πολιτείας τῶν Ἐνετῶν, ΕΞΑΡΧΕΥΟΝΤΑΣ ΑΛΟΥΖΙΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ Ο ΜΟΤΖΕΝΙΚΟΣ, ἐναντίον εἰς τοὺς Τούρκους, εἰς τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος ἀχνά. ΠΡΟΣ ΤΟ ΥΨΗΛΟΤΑΤΟΝ ΕΝΔΟΞΟΤΑΤΟΝ ΦΙΛΟΧΡΙΣΤΟΝ ΗΓΕΜΟΝΑ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΖΗΝΟΒΙΟΝ ΕΧΜΗΛΙΣΚΗΝ. Con licenza de' Superiori, & Priuilegio:- Ἐνετίησιν, παρά Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ.¹⁴⁶

1653

—

1654

¹⁴³ Βλ. κυρίως Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 184.

¹⁴⁴ Βλ. κυρίως Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 464.

¹⁴⁵ Βλ. κυρίως Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 2, σ. 49- Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 221.

¹⁴⁶ Βλ. κυρίως Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 450.

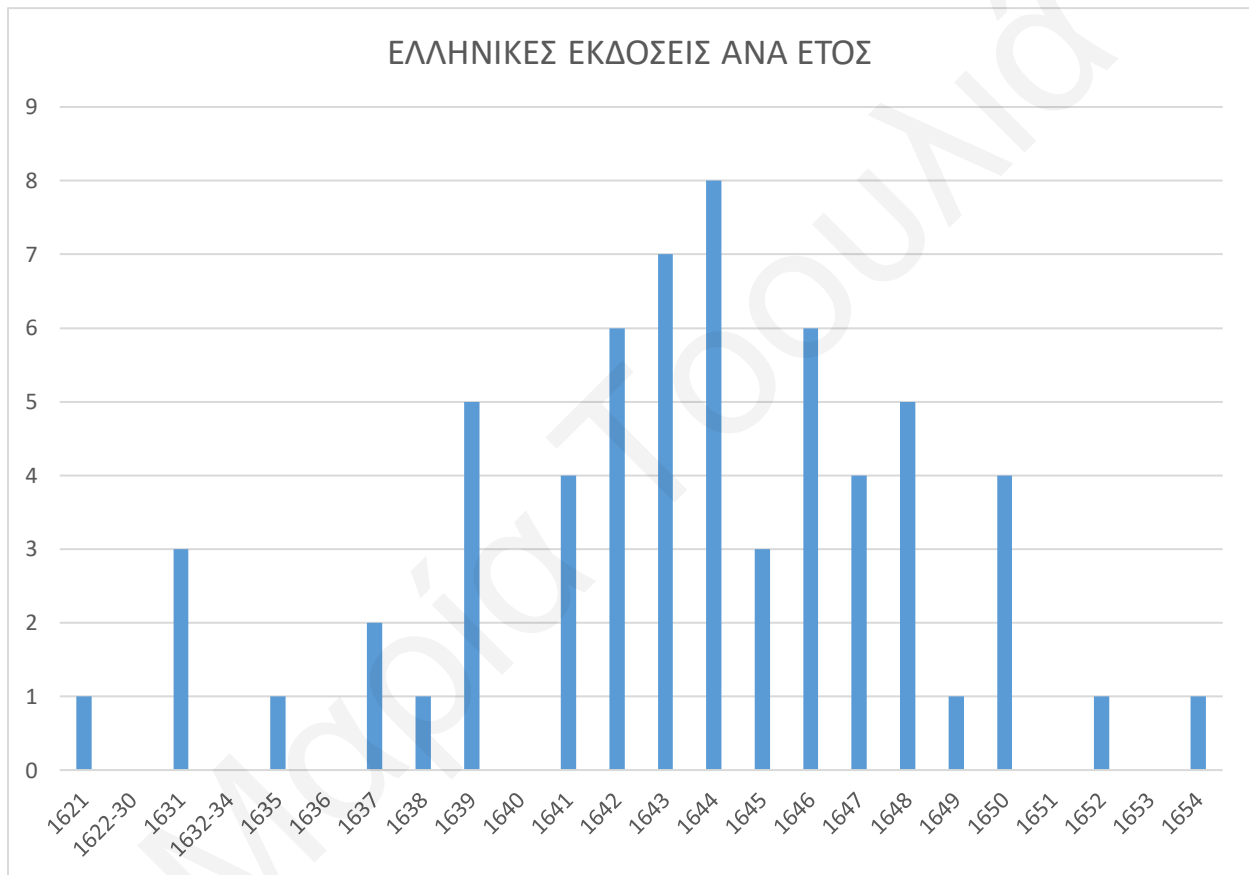
63. ΊΣΤΟΡΙΑ ΩΡΑΙΟΤΑΤΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΠΟΙΑΝ περιέχεται, ὁ Βίος καὶ ἀνδραγαθεῖαι τοῦ περιβοήτου Βασιλέως ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ τοῦ ΜΑΚΕΔΩΝΟΣ, Υἱοῦ τῶν θαυμαστῶν Βασιλέων Φιλίππου καὶ Ὀλυμπιάδος;- Con Privilegio, Ἐν Βενεταίαις, παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Βλ. κυρίως Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. 1, σ. 20.

3. Συνολική αποτίμηση της ελληνόγλωσσης εκδοτικής παραγωγής

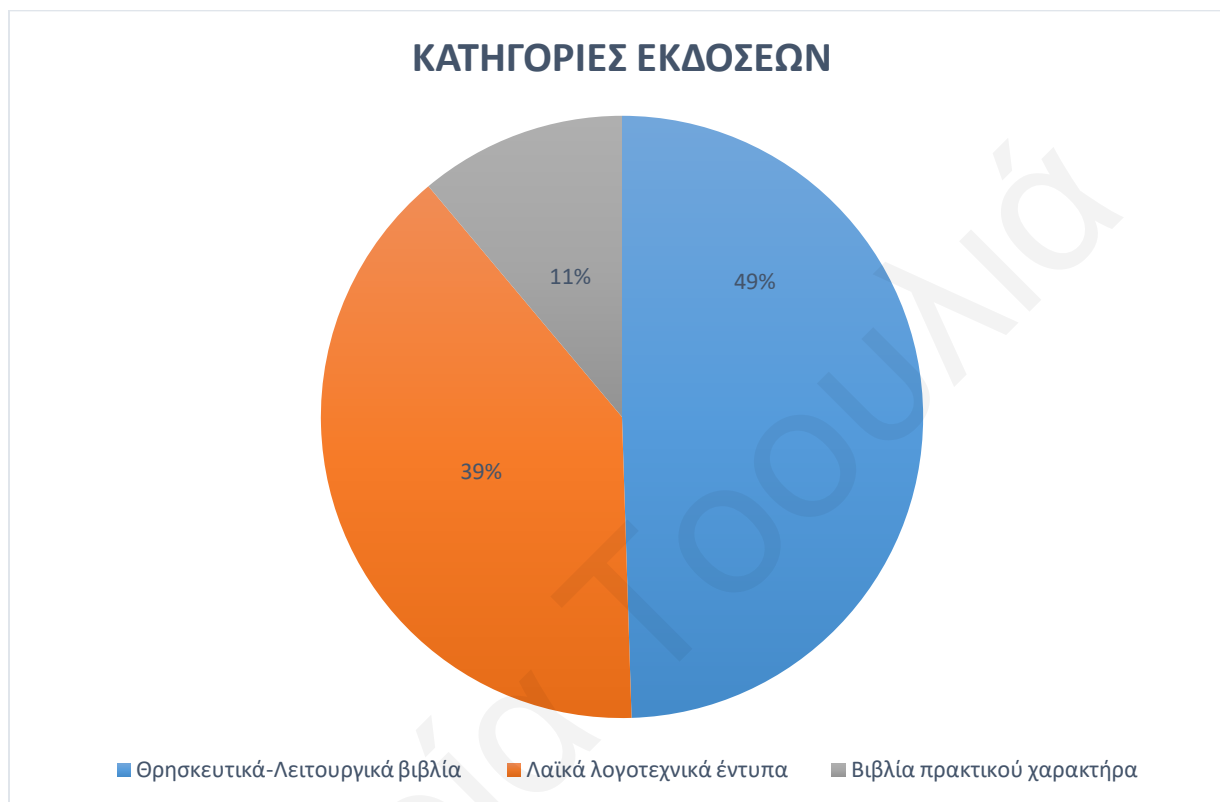
Σύμφωνα με τον κατάλογο που προηγήθηκε, κατά το χρονικό διάστημα από το 1621 ως το 1654 πραγματοποιήθηκαν από τον Ιωάννη Αντώνιο Ιουλιανό 63 εκδόσεις.

Ανά έτος η ελληνική εκδοτική παραγωγή του τυπογραφείου παρουσιάζει την εξής εικόνα:

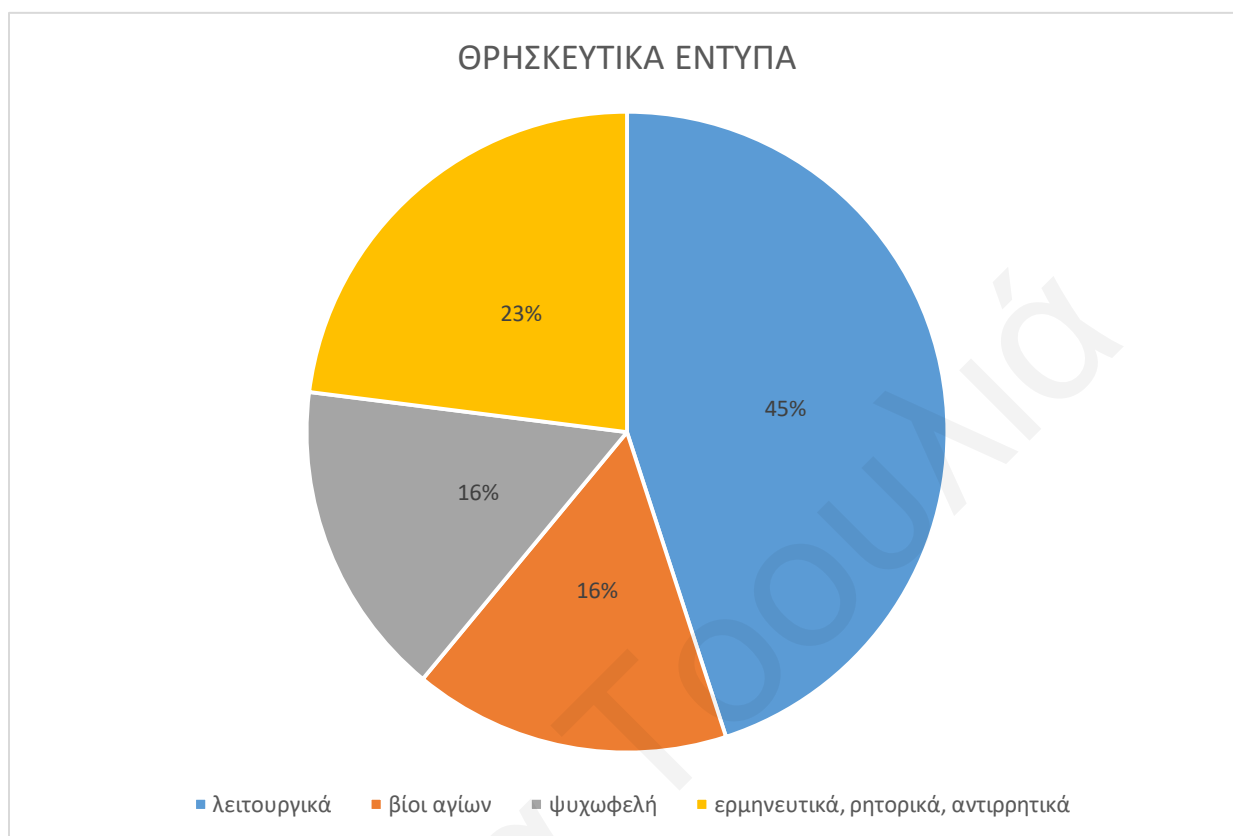
Όπως φαίνεται από τη γραφική παράσταση, αλλά και από τον κατάλογο των εκδόσεων που προηγήθηκε, οι ελληνικές εκδόσεις του Ιουλιανού κυμαίνονται από μία μέχρι οκτώ ανά έτος. Σε κάποια έτη δεν έγιναν καθόλου εκδόσεις, όπως το 1622-1630, το 1632-1634, το 1636, το 1640, το 1651 και το 1653. Η μεγαλύτερη ανάπτυξη της ελληνικής βιβλιοπαραγωγής του τυπογραφείου σημειώθηκε το 1644.

Τα περισσότερα από τα ελληνικά βιβλία που τυπώθηκαν από τον Ιωάννη Αντώνιο Ιουλιανό ήταν θρησκευτικού περιεχομένου. Δεν έλειπαν όμως και τα λαϊκά λογοτεχνικά έντυπα και τα βιβλία πρακτικού χαρακτήρα. Για κάθε μια από τις κατηγορίες έχουμε τα ακόλουθα ποσοστά:

Στην πρώτη θέση βρίσκονται τα θρησκευτικά έντυπα με ποσοστό 49% και 31 εκδόσεις, στην δεύτερη θέση τα λαϊκά λογοτεχνικά έντυπα με ποσοστό 39% και 25 εκδόσεις. Στην τρίτη βρίσκονται τα βιβλία πρακτικού χαρακτήρα, τα οποία αφορούν την αριθμητική, τη γεωπονία, τη μετεωρολογία, τη ναυσιπλοΐα και τα ταξίδια, με ποσοστό 11% και 7 εκδόσεις.

Οι υποκατηγορίες των θρησκευτικών εντύπων που δημοσίευσε ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός φαίνονται στην επόμενη γραφική παράσταση:

Στην πρώτη θέση βρίσκονται τα λειτουργικά έντυπα με ποσοστό 45% και 14 εκδόσεις. Πρόκειται για το *Ψαλτήριον* (1644), το *Ωρολόγιον* (1645), το *Ευχολόγιον* (1648), το *Ειρημολόγιον* (1639², 1643), την *Ακολουθία του Αναγνώστου* (1644), το *Πασχάλιον* (1631, 1646), το *Συνταγμάτιον* (1631, 1635), το *Θεοδοκάριον* (1643) του Αγάπιου Λάνδου, καθώς και μια παράκληση του Νικηφόρου Ροδίου στον τίμιο σταυρό (1648). Ο Ιουλιανός τύπωσε επίσης το 1644 τη Θεία Λειτουργία του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, μαζί με λατινική μετάφραση. Οι λειτουργικές εκδόσεις εύρισκαν εύκολο αγοραστικό κοινό. Για το λόγο αυτό αποτελούσαν σταθερή αξία για τους τυπογράφους, όπως φαίνεται και από τις συχνές τους επανεκδόσεις.

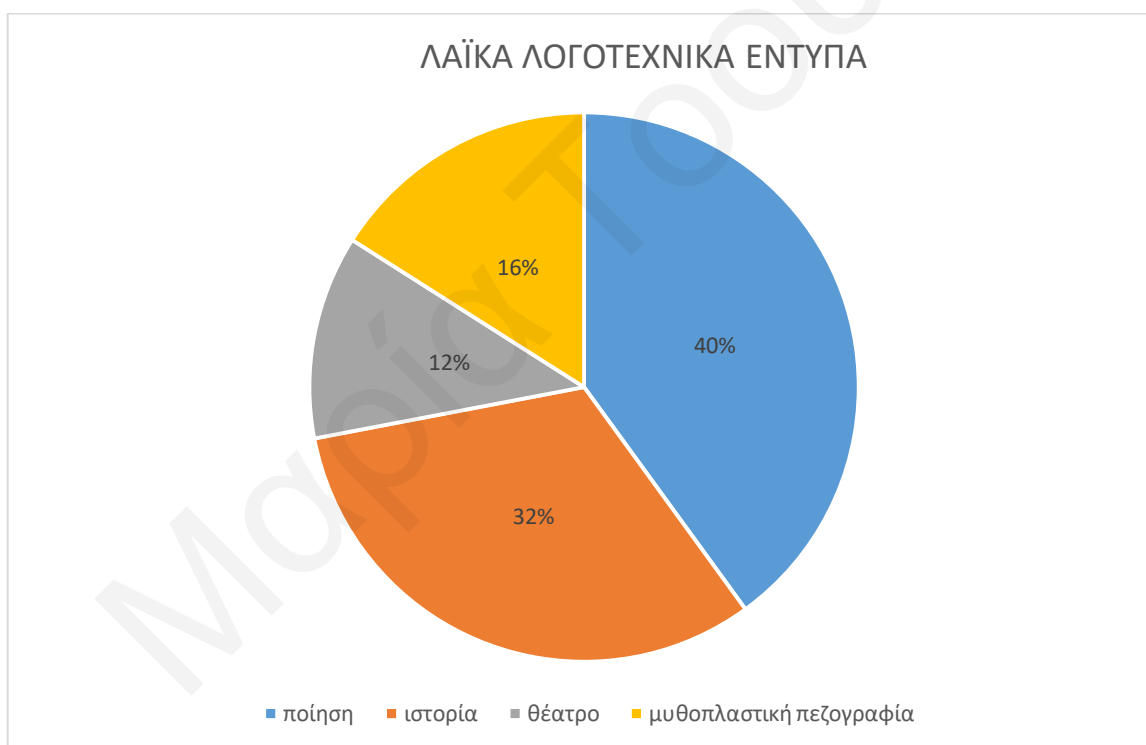
Στην επόμενη θέση βρίσκονται τα θρησκευτικά βιβλία με ερμηνευτικό, ρητορικό ή αντιρρητικό περιεχόμενο, με ποσοστό 23% και 7 εκδόσεις. Το 1642 έχουμε μια έκδοση με ρητορικό περιεχόμενο. Πρόκειται για μια ομιλία για το αξίωμα της ιεροσύνης γραμμένη από τον Μιχαήλ Χορτάτση από την Κρήτη. Το 1646 ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός τύπωσε ένα βιβλίο με τίτλο *Διάλογος του εν Αγίοις Πατρός Ημών Γρηγορείου Αρχιεπισκόπου Κεφρώ γινόμενος μετά Εβραίου*. Στην ίδια κατηγορία εντάσσονται η ερμηνεία στο *Άσμα ασμάτων*

(1639) και η ερμηνεία του Ψαλτηρίου (1643) από τον Θεοδώρητο επίσκοπο Κύρου, καθώς και η ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γερμανό (1639, 1650²).

Έγιναν επίσης 5 εκδόσεις βίων αγίων, που καλύπτουν ποσοστό 16% επί της συνολικής παραγωγής. Πρόκειται για τα Συναξάρια του Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθόπουλου (1639, 1650), τον *Νέο Παράδεισο* (1641) και το *Εκλόγιον* (1644) του Αγάπιου Λάνδου, καθώς και μια έμμετρη διασκευή του βίου του αγίου Νικολάου (1648).

Ανάλογο ποσοστό καλύπτουν τα ψυχωφελή βιβλία, που αντιπροσωπεύονται από 5 εκδόσεις: τον *Νέο Θησαυρό* του Δαμασκηνού Στουδίτη (1621), το *Αμαρτωλών Σωτηρία* (1641, 1647) του Αγάπιου Λάνδου και το *Άνθος των Χαρίτων* (1642, 1649).

Ως προς τα λαϊκά λογοτεχνικά έντυπα, το τυπογραφείο του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού εξέδωσε κατά το χρονικό διάστημα που μελετάμε βιβλία των εξής κατηγοριών:

Πρώτα σε κυκλοφορία είναι τα ποιητικά κείμενα με 10 εκδόσεις, που καλύπτουν ποσοστό της τάξης του 40%. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται η *Ιστορία τῆς Σωσάννης* (1642, 1643) και οι *Νουθεσίαι διδακτικαί του πατρός προς τον υιόν* (1644) του Μάρκου Δεφαράνα, η *Ιστορία του ρε της Σκότσιας* (1646) και η *Ιστορία του Ταγιαπιέρα* (1648) του Ιάκωβου Τριβώλη, ο *Απολλώνιος* (1644), ο *Ιμπέριος* (1644), το *Βίος και ανδραγαθείαι του*

Αλεξάνδρου του Μακεδόνος (1654), ο Απόκοπος (1648), καθώς και το Γαδάρου, λύκου κι αλουπούς διήγησις ωραία (1643).

Ακολουθούν τα ιστορικά κείμενα, με ποσοστό 32% και 8 εκδόσεις. Σε αυτές συγκαταλέγονται το *Βιβλίον ιστορικών* του ψευδο-Δωρόθεου Μονεμβασίας (1631), η *Νέα σύνοψις διαφόρων ιστοριών* του Ματθαίου Κιγάλα (1637, 1650), οι *Ανδραγαθείαις Μιχαήλ Βοεβόδα* του Σταυρινού Βεστιάριου (1638, 1642, 1647) και ο *Βίος Δημητρίου Βασιλέως Μοσχοβίας* του Ματθαίου Πολίτη (1642). Σε ιστορικό γεγονός μεγάλης σημασίας, μια ναυτική νίκη των Βενετών στο Αιγαίο κατά τη διάρκεια του Κρητικού Πολέμου, είναι αφιερωμένη μια έκδοση του 1652, όπου την αφήγηση των γεγονότων κάνει ο Λαόνικος Ζαμίτρης.

Ακολουθούν 4 εκδόσεις πεζών μυθοπλαστικών έργων. Πρόκειται για τους *Μύθους* (1643) και τον *Βίο* (1644) του Αισώπου, καθώς και τα *Πανουργία Υψηλόταται του Μπερτολδίνου* (1646) και *Αι χαριέστατοι και αξίαι γέλωτος απλότητες του Μπερτολδίνου* (1646).

Ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός εξέδωσε επίσης 3 θεατρικά έργα, όλα για πρώτη φορά. Πρόκειται για την *Ερωφύλη* του Γεωργίου Χορτάτση (1637), την *Ευγένια* του Θεόδωρου Μοντσελέζε (1646) και την τραγωδία του Ιωάννη Ανδρέα Τρώιλου με τίτλο *Βασιλεύς ο Ροδολίνος* (1647).

Η επόμενη γραφική παράσταση αφορά τα βιβλία πρακτικού χαρακτήρα:

Πρόκειται συνολικά για 7 έργα, που καλύπτουν ποσοστό 11% επί της συνολικής εκδοτικής παραγωγής. Σε αυτά εντάσσεται η *Λογαριαστική* του Μανόλη Γλυζούνη (1641, 1645), το *Γεωπονικόν* (1643, 1647) του Αγάπιου Λάνδου, το *Μετεωρολογικόν* του Ιωαννίκιου Μαρκουρά (1642), ο *Πορτολάνος* (1641) και το *Προσκυνητάριον* των Ιεροσολύμων του Αντωνίου Δαρκές (1645).

4. Άδειες και προνόμια έκδοσης

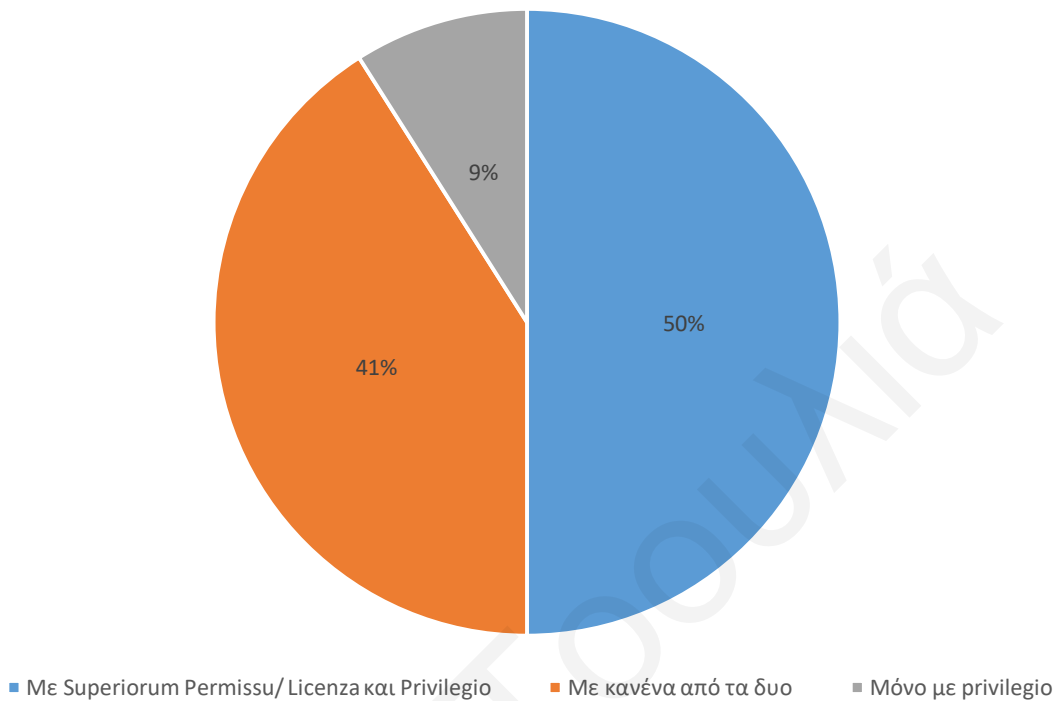
Όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, υπήρχαν στην Βενετία από τις απαρχές της τυπογραφίας μηχανισμοί ελέγχου της παραγωγής και της κυκλοφορίας των βιβλίων.¹⁴⁸ Όταν ένας εκδότης ήθελε να τυπώσει ένα αδημοσίευτο κείμενο έπρεπε να το υποβάλει προς έγκριση στην αρμόδια υπηρεσία των Αναμορφωτών του Πανεπιστημίου της Πάδοβας. Εφόσον το περιεχόμενο σεβόταν τις αρχές και τα ήθη της βενετικής πολιτείας και την χριστιανική πίστη, θεωρούνταν κατάλληλο για εκτύπωση και εκχωρούνταν η άδεια για την έκδοσή του.

Υπήρχε επίσης η δυνατότητα να αιτηθεί ένας εκδότης προνόμιο για την αποκλειστική δημοσίευση κάποιου βιβλίου από το αρμόδιο συμβούλιο της βενετικής Συγκλήτου (*Senato Terra*). Η εκχώρηση προνομίου έδινε στο πρόσωπο που το είχε λάβει το δικαίωμα να ασκήσει ποινική δίωξη σε άλλους εκδότες που θα το τύπωναν. Προκειμένου να καταστεί ευρέως γνωστή αυτή η εκχώρηση, τοποθετούνταν η ένδειξη «cum privilegio» ή «con privilegio» στη σελίδα τίτλου.

Στη γραφική παράσταση που ακολουθεί σημειώνονται τα ποσοστά των εκδόσεων του Ιωάννη Αντωνίου Ιουλιανού που έφεραν στη σελίδα τίτλου τους τις ενδείξεις «Superiorum Permissu» / «Licenza» (με την άδεια των αρχών) ή / και «Privilegio».

¹⁴⁸ Παπαδάκη, «'Del para non si vergogna', Μηχανισμοί ιδεολογικού ελέγχου των ελληνικών εντύπων», σ. 45-92.

SUPERIORUM PERMISSU/ LICENZA KAI PRIVILEGIO

Στο 50% των εκδόσεων δηλώνεται η απόκτηση άδειας και προνομίου. Δεν είχαν ούτε άδεια ούτε προνόμιο αποκλειστικής δημοσίευσης το 41% των εντύπων του Ιουλιανού. Σε ένα μικρό ποσοστό εκδόσεων, το 9%, δηλώνεται μονάχα το προνόμιο αποκλειστικής δημοσίευσης.

Η ένδειξη «cum privilegio» ή «con privilegio» υπάρχει στα πρωτοσέλιδα των βιβλίων *Συνταγμάτιον* (1635), *Πορτολάνος* (1641), *Άνθος των Χαρίτων* (1642, 1649), *Εκλόγιον* (1644) και *Ωρολόγιον* (1645).

5. Οι συγγραφείς

Μεταξύ των επώνυμων συγγραφέων, των οποίων τα έργα δημοσίευσε ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός, συγκαταλέγονται κυρίως συγγραφείς του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα. Σπανιότερα απαντώνται έργα που ανάγονται στους βυζαντινούς χρόνους.

Ένας από τους παλαιότερους συγγραφείς είναι ο Θεοδώρητος επίσκοπος Κύρρου, ο οποίος έζησε την περίοδο 393-457. Από την πλούσια συγγραφική του παραγωγή, που περιέχει έργα δογματικού, ρητορικού και ιστορικού χαρακτήρα,¹⁴⁹ ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός επέλεξε την ερμηνεία στο *Άσμα Ασμάτων*, από κοινού με ερμηνείες άλλων πατέρων της εκκλησίας, καθώς και την ερμηνεία του *Ψαλτηρίου*. Τα δύο έργα κυκλοφόρησαν σε δημόδη γλώσσα.

Στον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γερμανό Α' (715-730) ανήκει η πατρότητα μιας ερμηνείας της θείας λειτουργίας,¹⁵⁰ που δημοσίευσε στη δημόδη το 1650 ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός.

Βυζαντινός συγγραφέας ήταν επίσης ο λόγιος κληρικός Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη στα μέσα του 13^{ου} αιώνα.¹⁵¹ Ο Αντώνιος Ιουλιανός το 1639 και το 1650 εξέδωσε μεταφράσεις των Συναξαρίων του για τις επίσημες εορτές και πάλι σε απόδοση στη δημόδη.

Σημαντική ήταν η εκδοτική παραγωγή του Ιουλιανού σε έργα κρητικών συγγραφέων, στους οποίους συγκαταλέγονται ο Νικόλαος Ρόδιος, ο Γεώργιος Χορτάτσης, ο Αγάπιος Λάνδος και ο Ιωάννης Ανδρέας Τρώιλος.

Ο Νικόλαος Ρόδιος, ο οποίος υπήρξε δάσκαλος σημαντικών ιερωμένων στον Χάνδακα, έζησε το δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα.¹⁵² Πήρε το όνομα Νικηφόρος όταν έγινε ιερομόναχος.¹⁵³ Το βιβλίο του που τυπώνεται είναι η *Παράκλησις ευλαβής και ψυχοφελεστάτη εις τον τίμιον Σταυρόν* (1648).

Για την ζωή του Γεώργιου Χορτάτση (περ. 1550-περ. 1610) δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες. Γνωρίζουμε, πάντως, ότι καταγόταν από το Ρέθυμνο και ότι έζησε στον Χάνδακα επί μακρό χρονικό διάστημα. Πιθανότατα ταξίδεψε στη Βενετία ή και στη Φερράρα στα νεανικά του χρόνια και επηρεάστηκε καθοριστικά από την ιταλική δραματική παραγωγή.¹⁵⁴ Ένα από τα σπουδαιότερα έργα του είναι η τραγωδία *Ερωφίλη*. Τυπώθηκε για πρώτη φορά το 1637 στην Βενετία, μετά το θάνατο του συγγραφέα, στο τυπογραφείο του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού.

¹⁴⁹ Barry Baldwin, «Theodoret of Cyrhus», *The Oxford Dictionary of Byzantium*, επιμ. Alexander P. Kazhdan, τ. 4, Νέα Υόρκη-Οξφόρδη 1991, σ. 2049.

¹⁵⁰ Βλ. σχετικά Κυριάκος Σταυριανός, *Ο Άγιος Γερμανός Α' ο ομολογητής πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως: Βίος - έργα - διδασκαλία*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1998.

¹⁵¹ Ευάγγελος Πριγκιπάκης, «Ξανθόπουλος, Νικηφόρος - Κάλλιστος (περ. 1256-1328/35)», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 12, Αθήνα 2015, σ. 38.

¹⁵² Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, «Λουκάρεια (Νικόλαος (ΙΕΡΕΥΣ) — Νικηφόρος (ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ) Ρόδιος Κρής καί ἡ πρὸς τὸν ἐν Ἐνετία Λούκαριν ἀλληλογραφία του», *Θησαυρίσματα* 16 (1979), 279.

¹⁵³ Ο.π., σ. 279.

¹⁵⁴ Στέφανος Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση στα χρόνια της Αναγέννησης (14^{ος}-17^{ος} αι.)*, τ. 3, Αθήνα 2020, σ. 37-42.

Λίγο νεότερος του Χορτάτση ήταν ο Αγάπιος Λάνδος (τέλη 16^{ου} αιώνα-1657), συγγραφέας και επιμελητής εκδόσεων του Ιουλιανού, ο οποίος είχε γεννηθεί στον Χάνδακα της Κρήτης. Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα είχε εργαστεί ως γραμματικός του βενετοκρητικού λογίου Ανδρέα Κορνάρου.¹⁵⁵ Σε ένα αυτόγραφο του υπάρχει η αναφορά ότι το 1622 βρισκόταν στο Άγιο Όρος.¹⁵⁶ Ο Αγάπιος Λάνδος μετέφραζε βίους αγίων. Το πρώτο έργο που εξέδωσε στο τυπογραφείο του Ιουλιανού ήταν η *Αμαρτωλών Σωτηρία* (1641) και ακολούθησε ο *Νέος Παράδεισος*, ο οποίος περιείχε βίους αγίων. Αμέσως μετά, το 1642 δημοσίευσε την *Εκλογή*, ενώ το 1643 εξέδωσε το *Θεοτοκάριον* και το *Γεωπονικόν* και επιμελήθηκε το *Ψαλτήριον*. Το 1644 δημοσίευσε επίσης το *Εκλόγιον*, το οποίο περιέχει βίους αγίων.¹⁵⁷ Έργα του επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν αργότερα ως εκπαιδευτικό υλικό του Φλαγγινιανού Φροντιστηρίου της Βενετίας.¹⁵⁸

Κρητικός ήταν επίσης ο Ιωάννης Ανδρέας Τρώιλος, ο οποίος γεννήθηκε στο Ρέθυμνο γύρω στο 1590. Ανήκε σε αστική οικογένεια και εργαζόταν ως υπάλληλος του βενετικού κράτους.¹⁵⁹ Μετά την επίθεση των Οθωμανών και την κατάληψη της ιδιαίτερής του πατρίδας (1646) μετέβη στη Βενετία. Εκεί εξέδωσε την τραγωδία του *Βασιλεύς ο Ροδολίνος* το 1647, με την υποστήριξη του Θωμά Φλαγγίνη, στον οποίο είναι αφιερωμένη.¹⁶⁰

Ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός εξέδωσε επίσης έργα τεσσάρων επτανήσιων συγγραφέων: του Ιάκωβου Τριβώλη, του Μάρκου Δεφαράνα, του Ιωαννίκιου Μαρκουρά και του Θεόδωρου Μοντσελέζε.

Ο Ιάκωβος Τριβώλης (1490 περίπου-1547) γεννήθηκε στην Κέρκυρα και ασχολήθηκε κατεξοχήν με το εμπόριο και τη ναυτιλία.¹⁶¹ Έμεινε για μεγάλα διαστήματα της ζωής του στη Βενετία. Είναι γνωστός για δύο εκτενή στιχουργήματα, την *Ιστορία του ρε της Σκότσιας με τη ρήγισσα της Εγγλητέρας* και την *Ιστορία του Ταγιαπιέρα*, που εκδόθηκαν για πρώτη φορά στη Βενετία κατά το πρώτο μισό του 16^{ου} αιώνα. Ιδιαίτερα η *Ιστορία του ρε της Σκότσιας* γνώρισε μεγάλη εκδοτική επιτυχία σε όλη την περίοδο της χειροκίνητης τυπογραφίας. Ο Ιουλιανός αναδημοσίευσε και τα δύο έργα του Τριβώλη το 1646 και το 1648.

Από την Κέρκυρα καταγόταν και ο ιερομόναχος Ιωαννίκιος Μαρκουράς, συγγραφέας του βιβλίου μετεωρολογίας που δημοσίευσε ο Ιουλιανός το 1642. Ο Μαρκουράς, ο οποίος

¹⁵⁵ Δέσποινα Δ. Κωστούλα, *Αγάπιος Λάνδος ο Κρής, Συμβολή στη μελέτη του έργου του*, Ιωάννινα 1983, σ. 32-33.

¹⁵⁶ Ό.π., σ. 43.

¹⁵⁷ Ό.π., σ. 66-67.

¹⁵⁸ Ό.π., σ. 79-80.

¹⁵⁹ Ιωάννης Ανδρέας Τρώιλος, *Ροδολίνος: τραγωδία*, Αθήνα 1987, σ. 15.

¹⁶⁰ Ό.π., σ. 16.

¹⁶¹ Βλ. το κεφάλαιο για τον Τριβώλη στη διδακτορική διατριβή του Στέφανου Κακλαμάνη, *Τριβώλης-Δεφαράνας-Βεντράμος. Τρεις Έλληνες λαϊκοί στιχουργοί στη Βενετία του 16^{ου} αιώνα*, Διδακτορική Διατριβή, Ρέθυμνο 1989.

έζησε κατά τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, ασχολούνταν κατεξοχήν με τη φιλοσοφία. Έργα του σώζονται και σε μαθηματάρια του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα.¹⁶²

Ο Μάρκος Δεφαράνας (1503-1575 περ.) ήταν από την Ζάκυνθο και πέρασε ένα μεγάλο μέρος της ζωής του στη Βενετία.¹⁶³ Έγραψε *Λόγους διδακτικούς του πατρός προς τον υιόν*, συνεχίζοντας την ποιητική παράδοση του Κρητικού Μαρίνου Φαλιέρου. Απέδωσε επίσης ποιητικά της *Ιστορία της Σωσάννης* από το βιβλίο του Δανιήλ της Παλαιάς Διαθήκης. Ο Ιουλιανός επέλεξε να αναδημοσιεύσει και τα δύο έργα, τα οποία είχαν βρει ανταπόκριση στο αναγνωστικό κοινό ήδη από τον 16^ο αιώνα.

Σύγχρονος του Ιουλιανού ήταν και ο ζακύνθιος Θεόδωρος Μοντσελέζε, συγγραφέας του θεατρικού έργου *Ευγένια*.¹⁶⁴ Το έργο ακολουθεί την παράδοση των ιερών αναπαραστάσεων (*sacre rappresentazioni*). Ο συγγραφέας ανέθεσε την εκτύπωσή του στον Ιωάννη Αντώνιο Ιουλιανό το 1646 με δικά του έξοδα.¹⁶⁵

Στις εκδόσεις του τυπογράφου συγκαταλέγονται επίσης έργα συγγραφέων από άλλες ελληνικές περιοχές.

Από το χωριό Κοιλάνι της Κύπρου καταγόταν ο Αντώνιος Δαρκές ή Δεγκρές, ο οποίος έγραψε ένα έμμετρο *Προσκυνητάριον των Ιεροσολύμων*, το οποίο ανατυπώθηκε από τον Ιουλιανό το 1645. Από τις λίγες μαρτυρίες που σώζονται για τη ζωή του γνωρίζουμε ότι έζησε το δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα, στην Κύπρο και στη Βενετία.¹⁶⁶

Ο Σταυρινός Βεστιάριος (1575/80-1611/15) γεννήθηκε στο χωριό Μουλτσάνι, στην περιοχή Δελβίνι, στην Ήπειρο. Το ποίημα του *Ανδραγαθείαις του ευσεβεστάτου και ανδρειωτάτου Μιχαήλ Βοεβόδα* αναφέρεται στα σημαντικότερα γεγονότα της ηγεμονίας του ρουμάνου βοεβόδα Μιχαήλ του Γενναίου την περίοδο 1594-1601 και φέρει απηχήσεις

¹⁶² Λουκία Δρούλια – Αλέξης Πολίτης – Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, «Καταγραφή εγγράφων, χειρογράφων, εντύπων Ρόδου και Σύμης», *Τετράδια εργασίας* 2 (1982), 8-9.

¹⁶³ Στέφανος Κακλαμάνης, «Μάρκος Δεφαράνας (1503-1575;), Ζακύνθιος στιχουργός του 16^{ου} αιώνα», *Θησαυρίσματα* 21 (1991), 210-315.

¹⁶⁴ Μάριο Βίττι, «Προεισαγωγικά στην *Ευβιένα*, τραγωδία “ποιηθείσα υπό του Κύρου Θεόδωρου Μοντζελέζε”», *Κρητικά χρονικά* 14 (1960), 436.

¹⁶⁵ Ό.π., 450.

¹⁶⁶ Πρόδρομος Σαλμανίδης, «Άγνωστο κυπριακόν προσκυνητάριον του δέκατου έκτου αιώνας», *Παρνασσός* 13 (1971), 450-461.

από άλλα επικά έργα της εποχής.¹⁶⁷ Ο Αντώνιος Ιουλιανός εξέδωσε το συγκεκριμένο ποίημα το 1638 και το αναδημοσίευσε το 1642 και το 1647.¹⁶⁸

Ο Μανόλης Γλυζούνης (1540 περ.-1596) καταγόταν από τη Χίο. Είναι γνωστός ως κωδικογράφος και εκδότης, αλλά και ως ο συγγραφέας του πρώτου εγχειριδίου πρακτικής αριθμητικής που γνώρισε έντυπη κυκλοφορία σε δημόδη γλώσσα.¹⁶⁹ Πρόκειται για τη *Λογαριαστική*, που τυπώθηκε για πρώτη φορά στη Βενετία το 1569. Ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός, ο οποίος είχε βαπτισθεί από τον Γλυζούνη και είχε κληρονομήσει ένα μέρος του τυπογραφικού εξοπλισμού του, φρόντισε να αναδημοσιεύσει τη *Λογαριαστική* δύο φορές, το 1641 και το 1645.

Για τον Ματθαίο Πολίτη, συγγραφέα του βιβλίου με τίτλο *Βίος Δημητρίου βασιλέως Μοσκοβίας*, που εξέδωσε ο Ιουλιανός το 1642, δεν έχουμε άλλες πληροφορίες πέρα από αυτές που δίνει ο ίδιος στο τέλος του έργου:

Χιλιοστῶ ἑξακοστῶ καὶ ἕκτω ἔτος σέβει,
τὸν μῆνα δὲ τὸν μᾶιον, αὐτῶ ὁποῦ συνέβει.
Λοιπὸν ἐκείνω τῶ καιρῶ ἐγράφη κ' ἡ ῥημάδα,
ὁποῦτον τῆς πεντηκοστῆς ἐκείνη εὐδομάδα.
Ἐγράφη δὲ ὑποχειρὸς Ματθαίου τοῦ Πολίτου,
ἱερομονάχου ταπεινοῦ καὶ τοῦ ἀρχιμανδρίτου
μέσα εἰς τὴν Σμολένισκα, στὸ σπᾶς τὸ μοναστήρι,
ῥωμαϊκὰ δὲ λέγεται κυρίῳ τῶ σωτήρι.¹⁷⁰

Λανθάνουν, τέλος, στοιχεία σχετικά με το βίο και το έργο του Λαόνικου Ζαμίτρη, του συγγραφέα που τίμησε τη νίκη των βενετικών όπλων στα ανοιχτά της Νάξου το 1651 στο έργο του *Η ναυτική νίκη οπού εγίνηκε από τον στόλον της γαληνοτάτης πολιτείας των*

¹⁶⁷ Tudor Dinu, «Η διαμόρφωση εθνοτικών ταυτοτήτων στα Βαλκάνια στις αρχές του ΙΖ' αιώνα σύμφωνα με τα ποιήματα του Σταυριανού και του Ματθαίου Μυρέων», στο: *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)*, επιμ. Κωνσταντίνος Α. Δημάδης, τ. 3, Αθήνα 2011, σ. 371-383· Radu G. Paun, «Stavrinos the Vestiar», *Christian- Muslim Relations. A Bibliographical History*, τ. 10, Leiden - Boston 2017, σ. 120.

¹⁶⁸ Φίλιππος Ηλιού, *Ιστορίες του ελληνικού βιβλίου*, επιμ. Άννα Ματθαίου-Στρατής Μπουρνάζος-Πόπη Πολέμη, Ηράκλειο 2006, σ. 537-538.

¹⁶⁹ Παπαδάκη, *Ο Μανόλης Γλυζούνης*, ό.π.

¹⁷⁰ Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 91.

Ενετών, εξαρχεύοντας Αλοϋζιος δεύτερος ο Μοτζενίκος εναντίον εις τους Τούρκους εις το Αιγαίον Πέλαγος. Πρόκειται πιθανότατα για ελληνική απόδοση ενός ιταλικού ομόθεμου έργου.¹⁷¹ Το ενδιαφέρον είναι ότι ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός τύπωσε το έργο του Ζαμίτρη τον αμέσως επόμενο χρόνο μετά τη μάχη, παρέχοντας άμεση πληροφόρηση για το πρόσφατο ιστορικό γεγονός στο ελληνορθόδοξο αναγνωστικό κοινό.

6. Οι επιμελητές

Από τις σελίδες τίτλου των εκδόσεων καθίστανται γνωστοί πολλοί από τους επιμελητές που εργάζονταν στο τυπογραφείο του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού, επηρεάζοντας τις εκδοτικές επιλογές του: ο Ματθαίος Κιγάλας, ο Θεοφύλακτος Τζανφουρνάρης, ο Απόστολος Τζιγαράς, ο Νικόλας Κεραμεύς, ο ιεροδιάκονος Σπυρίδων Παπαδόπουλος και ο ιεροδιάκονος Άνθιμος.

Ο Ματθαίος Κιγάλας γεννήθηκε στην Κύπρο το 1580 και έκανε πιθανότατα τις ανώτερές του σπουδές στην Ιταλία. Όταν επέστρεψε στην Λευκωσία χειροτονήθηκε ιερέας και διορίστηκε πρωτονοτάριος της Αρχιεπισκοπής Κύπρου. Το 1630 εγκαταστάθηκε στην Βενετία ως εφημέριος του ναού του Αγίου Γεωργίου.¹⁷² Είναι ένας από τους πιο σημαντικούς κυπρίους λογίους που έδρασαν στην Βενετία το πρώτο μισό του 17^{ου} αι. Πολλά από τα βιβλία που επιμελήθηκε είχαν θρησκευτικό χαρακτήρα. Ενίοτε περιλάμβαναν δικές του αφιερώσεις σε σημαντικά πρόσωπα της πόλης.¹⁷³ Το 1631 επιμελήθηκε το *Συνταγμάτιον* και το *Πασχάλιον Αιώνιον*. Το 1637 κυκλοφόρησε με δική του φροντίδα η *Νέα Σύνοψις διαφόρων ιστοριών*. Τον ίδιο χρόνο, επιμελήθηκε και την πρώτη έκδοση της *Ερωφίλης* του Χορτάτση, με βάση ένα χειρόγραφο που είχε στην κατοχή του ο Φίλιππος Χαρέρης, ευγενής από τη Ζάκυνθο.¹⁷⁴ Το 1639 ο Κιγάλας φρόντισε για την έκδοση ενός *Ειρμολογίου* και των *Συναξαρίων* του Νικηφόρου Κάλλιστου Ξανθόπουλου σε μετάφραση στη δημόδη γλώσσα. Τον ίδιο καιρό κυκλοφόρησε και πάλι με δική του επιμέλεια η ερμηνεία εις το *άσμα των ασμάτων* του Θεοδώρητου επισκόπου Κύρου και η *ερμηνεία της θείας λειτουργίας* του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γερμανού.

¹⁷¹ Στέφανος Κακλαμάνης, «Ο Λέων της Βενετίας και η Ημισέληνος στο Αρχιπέλαγος. Η ναυμαχία της Παροναξίας (9-10 Ιουλίου 1651)», στο: *Το Αιγαίο Πέλαγος. Χαρτογραφία και Ιστορία, 15^{ος}-17^{ος} αιώνας*, επιμ. Γεώργιος Τόλιας, Αθήνα 2010, σ. 63-91.

¹⁷² Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογοισύνη 1571-1878: προσωπογραφική θεώρηση*, Λευκωσία 2002, σ. 166.

¹⁷³ Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, 67. Βλ. και Βάλτερ Πούχνερ, «Ματθαίος Κιγάλας και Δομήνικος Μαυρίκιος: μια συνάντηση (Λευκωσία 1627) σημαδιακή για την ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου», στο *Κείμενα και αντικείμενα*, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 119.

¹⁷⁴ Στέφανος Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση στα χρόνια της Αναγέννησης (14^{ος}-17^{ος} αι.)*, τ. 1, Αθήνα 2019, σ. 229.

Στους επιμελητές του τυπογραφείου του Ιουλιανού συγκαταλέγεται και ο Θεοφύλακτος Τζανφουρνάρης. Γεννήθηκε το 1605 στην Βενετία και στις 30 του Γενάρη βαφτίστηκε από τον μητροπολίτη Φιλαδέλφειας Γαβριήλ Σεβήρο.¹⁷⁵ Αναφέρεται για πρώτη φορά ως ιεροδιάκονος το 1628, ενώ ως ιερομόναχος από το 1632.¹⁷⁶ Με τον Ιωάννη Αντώνιο Ιουλιανό συνεργάστηκε τα έτη 1645 και 1648, ενώ με τον γιό του Ανδρέα το 1656. Ασχολήθηκε κυρίως με την έκδοση λειτουργικών βιβλίων της ορθόδοξης Εκκλησίας. Από το 1635 και μετά ήταν μέλος της Αδελφότητας και συμμετείχε στις αποφάσεις της.¹⁷⁷

Ένας ακόμη συνεργάτης του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού ήταν ο Απόστολος Τζιγαράς, ο οποίος επιμελήθηκε το *Βιβλίον Ιστορικόν* το 1631. Ο Τζιγαράς ήταν έμπορος από τα Ιωάννινα. Το βιβλίο με το οποίο ασχολήθηκε αποδίδεται στον Δωρόθεο Μητροπολίτη Μονεμβασιάς.¹⁷⁸ Είναι πάντως πιθανό το *Βιβλίον Ιστορικόν* να συντάχθηκε από πολλούς συγγραφείς. Μεταξύ αυτών θα μπορούσαν να περιλαμβάνονται τόσο ο Ιερόθεος Μονεμβασιάς όσο και ο Απόστολος Τζιγαράς (ή οι γραμματείς που εργάζονται υπό την εποπτεία του). Ο Απόστολος Τζιγαράς αναφέρει στη διαθήκη του το χειρόγραφο του χρονικού (1 Οκτωβρίου 1625), δηλώνοντας ότι έδωσε ένα αντίγραφο στην ελληνική εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στη Βενετία για δημοσίευση.¹⁷⁹

Ο τυπογράφος συνεργάστηκε, τέλος, με τον Νικόλαο Κεραμέα, ο οποίος καταγόταν από τα Ιωάννινα. Η μόρφωσή του ήταν κυρίως θεολογική και φιλοσοφική. Ο Νικόλαος Κεραμέυς είχε σπουδάσει στα Ιωάννινα,¹⁸⁰ καθώς και στο ελληνικό σχολείο που είχε ιδρυθεί το 1593 από την Ελληνική Αδελφότητα στη Βενετία.¹⁸¹ Το 1646 επιμελήθηκε την έκδοση της αντι-ιουδαϊκής πραγματείας με τίτλο *Διάλογος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Κεφρῶ γενόμενος μετὰ Ἑβραίου τινὸς Ἑρβᾶν ὀνομαζομένου*.

7. Εισαγωγικά κείμενα

Από τα εισαγωγικά σημειώματα που προτάσσονται στις εκδόσεις του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού μπορούν να εξαχθούν ορισμένες ενδείξεις για τα κίνητρα που τον παρακίνησαν να ασχοληθεί με τη ελληνική εκδοτική παραγωγή. Θα πρέπει βέβαια να έχουμε

¹⁷⁵ Βλ. την εισαγωγή του Στέφανου Κακλαμάνη στην έκδοση Ἄνθιμος (Ακάκιος) Διακρούσης, *Ο Κρητικός Πόλεμος*, Αθήνα 2008, σ. 68.

¹⁷⁶ Ὁ.π., σ. 68.

¹⁷⁷ Ὁ.π., σ. 69.

¹⁷⁸ Raun, «Pseudo-Dorotheos of Monemvasia», σ. 174.

¹⁷⁹ Ὁ.π., σ. 174.

¹⁸⁰ Βασιλική Τζώγα, «“Οτι ἡ ψυχὴ οὐκ ἔστι κρᾶσις ὡς ὑπέθετο Γαληνός”: Μια ανέκδοτη πραγματεία του ιατροφιλοσόφου Νικολάου Κεραμέως κατὰ τον κώδικα Atheniensis 1172”», *Κάτοπτρο Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας* 3 (2016), 251.

¹⁸¹ Ὁ.π., 253.

κατά νου ότι τα κείμενα αυτά είχαν παράλληλα λειτουργία διαφημιστική και άρα αντιπροσώπευαν κατά κύριο λόγο την εικόνα που ήθελε να κατασκευάσει για τον εαυτό του ο τυπογράφος απέναντι στο αγοραστικό και αναγνωστικό του κοινό.

Προλογίζοντας την έκδοση του *Ωρολογίου* που τύπωσε το 1654, με τη συνεργασία του Θεοφύλακτου Τζανφουρνάρη, ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός σημειώνει:

Ἐκεῖνα τὰ πράγματα, ὧ ἱερατεῖον αἰδέσιμον, τὰ ὁποῖα μὲ ὀλιγώτερα μέσα γίνονται, περιττὸν εἶναι βέβαια νὰ ἐνεργοῦνται μὲ περισσότερα. Καὶ ἐπειδὴ ἐγὼ ὁ τυπογράφος Ἀντώνιος ὁ Ἰουλιανὸς, ὁ ὁποῖος πάντοτε μὲ διακαῆ καὶ θερμότατον πόθον εὐρίσκομαι εἰς τὸ νὰ δείχνω συχνὰ πρὸς ὄλον κοινῶς τὸ ὑμέτερον ἑλληνικὸν γένος τὸ τῆς καρδίας μου πρόθυμον, πάντα συναρωγῶς ἐφάνισθηκα εἰς τὸ νὰ τυπῶνω διάφορα ἐκκλησιαστικά καὶ ἀναγκαῖα βιβλία, δὲν ἠθέλησα καὶ κατὰ τὸ παρὸν νὰ λείψω παρὰ διὰ μᾶλλον εὐκολίαν καὶ εὐπορίαν ὑμῶν τῶν εὐλεβεστάτων ἱερέων νὰ τυπῶσω εἰς τὸ τέλος τοῦ παρόντος Ὡρολογίου καὶ τὴν θείαν λειτουργίαν τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, καὶ μετ' αὐτὴν κάποιας εὐχὰς ἀναγκαῖας εἰς συγχώρησιν τῶν μελλόντων μεταλαβεῖν τὰ ἄχραντα μυστήρια καὶ εἰς ἀσθενοῦντας.¹⁸²

Ο Ιουλιανός δηλώνει στο κατεξοχήν κοινό του εκκλησιαστικού του βιβλίου, τους ιερείς, ότι επιθυμεί με «διακαῆ καὶ θερμότατον πόθον» να συνδράμει το ελληνικό γένος. Το επιχείρημα περί φιλελληνισμού εκδηλώνεται και σε άλλες εκδόσεις του, όπως για παράδειγμα στο εισαγωγικό σημείωμα του *Πορτολάνου*, που κυκλοφόρησε το 1641:

Βλέποντας τὴν θερμὴν ἀναζήτησιν ὁποῦ καθ' ἐκάστην ἡμέραν μοῦ ἐγένετον ἀπὸ τὴν εὐγενεῖαν σας διὰ τὸ παρὸν βιβλίον ὀνομαζόμενον Πορτολάνος, ἠθέλησα (μὴν φειδόμενος οὐδεμιᾶς ἐξόδου) νὰ δείξω μὲ ἔργον, καθὼς καὶ προτύτερα ὑποσχέθηκα, τὴν εὐλάβειαν καὶ προθυμίαν ὁποῦ ἔχω εἰς τὸ ὀρθοδοξώτατον γένος τῶν Γραικῶν καθὼς ἔδειξαν καὶ οἱ προγεννήτωρές μου) μὲ τὸ νὰ ἀνατυπῶσω τὸ ὠφελιμώτατον τοῦτο βιβλίον, μάλιστα δὲ καὶ ἀναγκαιώτατον διὰ ὄλους ἐκείνους ὁποῦ ἐπιχειροῦνται τὴν θαυμαστὴν τέχνην τῆς ναυτικῆς, ἐπειδὴ καὶ διαμέσου ἐτούτου τοῦ βιβλίου ὑμπορεῖ ὁ καθ' εἷς μὲ εὐκολίαν καὶ ἀναμαρτήτως νὰ κατ' εὐοδοθῆ εἰς κάθε μέρος τοῦ κόσμου ὁποῦ νὰ ἐπιθυμεῖ. Δεχθῆτε τὸ λοιπὸν ὀρθοδοξώτατοι χριστιανοί, τὴν προθυμίαν μου, τάζοντας τῆς εὐγενείας σας πῶς ἀπὸ ἐδῶ καὶ ὀμπρὸς ὁποῦ κάθε

¹⁸² Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 2, σ. 3-4.

ἐμπόδιον ἐδείωξα, πάντοτε θέλω ἔσται ἄγρυπνος εἰς κάθε ὑπηρεσίαν σας. Ἐρρωσθε οἱ ἀναγινόμενες.¹⁸³

Αντίστοιχα σε αφιέρωση της ερμηνείας του *Ἄσματος Ἀσμάτων* (1639) στον μητροπολίτη Φιλαδελφείας Αθανάσιο Βαλλεριανό, σημειώνονται τα εξής:

Ὁ πρὸς ἐμὲ ἔνθεος πόθος καὶ ἡ ἐν Χριστῷ εἰλικρινὴς ἀγάπη τῆς προθυμερᾶς σου ψυχῆς, πανιερώτατε καὶ σοφώτατε δέσποτα, διὰ νὰ τυπωθῆ τὸ παρὸν τοῦτο βιβλίον τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων τοῦ σοφοῦ Σολομῶντος μετὰ τῆς μελιρρύτου θείας ἐξηγήσεως τῶν ἁγίων πατέρων Γρηγορίου Νύσσης, Μαξίμου τε καὶ Νείλου, ἔτι δὲ καὶ τοῦ μακαριωτάτου Θεοδωρήτου καὶ τοῦ ὑπερτίμου Ψελλοῦ· ἄλλη δὲν μοῦ ἐστάθη τοῦ σκοποῦ ἡ ἀφορμὴ καὶ αἰτία, ἢ μᾶλλον εἶπεῖν τὸ διάφορον, παρὰ ἡ πρὸς τὰ καλὰ θεία ἀνάβασις καὶ ἡ τοῦ γένους ἡμῶν κοινὴ διάθεσις καὶ ψυχικὴ ὠφέλεια. Διότι δὲν ἔκρινα πρέπον νὰ ἦτον καὶ εὐλογον, τίμιόν τε καὶ ἄξιον τὸ νὰ ἔχω αὐτὸς μόνος ἐγὼ τὸ βιβλίον τοῦτο (καθὼς εἰς χεῖράς μου ἔτυχε χειρογραμμένον, δωρημένον μοι καὶ εὐεργετημένον ἐκ τῆς περιφήμου κληρονομίας τοῦ ἐκλαμπροτάτου καὶ ἐξοχωτάτου κυρίου κυρίου Βίκτωρος τοῦ Γριμάνη)... Τοῦτο γοῦν εἰς φῶς ἐπαρακινήθηκα νὰ φέρω διὰ κοινήν ὠφέλειαν, χωρὶς νὰ ἀριθμίσω δαπάνην καὶ προτιμήσω διάφορον ἄλλο μερικὸν ἐδικόν μου, καὶ θέλει μου δεχθῆ ὁ καθεὶς τὸ πρόθυμον τῆς ψυχῆς.¹⁸⁴

Για την παιδεία του γένους των Γραικῶν, ὅπως χαρακτηριστικὰ σημειώνει ο Ἰουλιανός, ἔχουν πραγματοποιηθεῖ ορισμένες ἐκδόσεις πρακτικῶν εγχειριδίων, ὅπως ἐκεῖνη τῆς *Λογαριαστικῆς* του Μ. Γλυζούνη. Στον πρόλογο διαβάζουμε:

Διότι, ὡς ἄξιε ἀναγνῶστα, δὲν ἔχω τὴν προθυμίαν ὀλιγώτερον ἀτενῆ εἰς τὸ νὰ ὠφελῶ μὲ τοὺς ὠφελίμους μου κόπους παρὰ νὰ παρακινῶ μὲ πράγματα ἐπιθυμητὰ τὸ γένος τῶν Γραικῶν, βάνω τώρα εἰς φῶς τὴν παροῦσαν μικρὰν πραγματείαν τοῦ ἰταλικοῦ καὶ γραικικοῦ λογαριασμοῦ, λογιάζοντας ὅτι τοῦτο νὰ εἶναι εἰς μεγαλωτάτην ὑπηρεσίαν, τόσον εἰς τὴν συνεχῆ μεταχείρισιν τῶν πραγματευτάδων, ὅσον ὁμοῦ καὶ εἰς τὴν εὐκολίαν καὶ ὠφέλειαν τῶν ἀρχαρίων παιδίων. Ἄς ἀρέσκη τὸ παρὸν μικρὸν δῶρον ἀλλ' ὄχι μικροῦ κόπου, καὶ ἄς συμπεραίνῃ τὴν ἀγάπην ὅπου φέρνω πρὸς τὸ

¹⁸³ Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 1, σ. 420-421.

¹⁸⁴ Ὁ.π., σ. 401-402.

σὸν γένος, μὲ τὲς ἄλλες διάφορες νέες πραγματεῖες ὅπου ἐδόθησαν καὶ ὅπου θέλω δώση εἰς φῶς ἀκόμη.¹⁸⁵

Ἐάν το παραπάνω βιβλίον ἐξυπηρετεῖ κυρίως στη διδαχὴ στοιχειωδῶν αριθμητικῶν πράξεων στα παιδιά καὶ τους πραγματευτάδες, τὸ ἐπόμενο στρέφεται σε μιὰ ἄλλη κατηγορία επαγγελματιῶν: σε ὄσους ασχολοῦνται με τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς. Πρόκειται για τὸ *Γεωπονικόν* τοῦ Ἀγαπίου Λάνδου.

Βιβλίον καλούμενον Γεωπονικόν, εἰς τὸ ὁποῖον περιέχονται ἐρμηνεῖαι θαυμασιωτάταις πῶς νὰ κετρώνωνται, καὶ νὰ φυτεύονται τὰ δένδρη καὶ ἕτερα ὅμοια καὶ ἐξόχως πῶς νὰ κυβερνᾶται πᾶς ἕνας διὰ νὰ φυλάγεται ὑγιῆς ἔτι δὲ καὶ ἰατρικὰ διάφορα ἀληθέστατα συναγμένα ἀπὸ ἰατροὺς σοφωτάτους, εἰς πᾶσαν ἀσθένειαν καὶ μηνολόγιον διὰ ὄλαις ταῖς εορταῖς τοῦ χρόνου, συντεθὲν παρὰ Ἀγαπίου, μοναχοῦ τοῦ Κρητός.¹⁸⁶

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν διαφημιστικὸ τίτλο που προηγήθηκε, τὸ βιβλίον ἀπευθύνεται καὶ σε ὄσους χρειάζονται συμβουλές πρακτικῆς ἰατρικῆς, ἀλλὰ καὶ στο ὀρθόδοξο πλήρωμα που ἐπιθυμεί νὰ γνωρίζει τὶς ἡμερομηνίες τῶν εορτῶν τοῦ ἔτους.

Ἐκτός ἀπὸ τὰ βιβλία τῆς ἐλληνορθόδοξης ἐκκλησίας καὶ τὰ πρακτικὰ εγχειρίδια, ὁ Ἰωάννης Αντώνιος Ἰουλιανὸς προσανατολίζεται καὶ στὴν κάλυψη ἄλλων ἀναγκῶν, ἀνώτερης μόρφωσης. Προτείνεται ἔτσι με τὰ ἐξῆς ἐπιχειρήματα ἡ ἀνάγνωση τοῦ *Βιβλίου Ἱστορικού*, που κυκλοφόρησε τὸ 1631:

Ἡ ὠφέλεια τῆς ἱστορίας εἶναι πολλὴ καὶ μεγάλη, κατ' ἀλήθειαν. Ἐπειδὴ μὲ τὲς ἱστορίες μανθάνομεν πῶς τὰ ἦθη μας νὰ στολίζωμεν, πῶς τὰ σπίτιά μας νὰ οἰκονομοῦμεν, κάστρα καὶ κόσμον πῶς νὰ κυβερνοῦμεν, ἂν θέλωμεν νὰ ἀρέσωμεν τῷ θεῷ, ὅπου τὰ ἀγαπᾶ καὶ τὰ ζητᾶ αὐτὰ ὅπου λέγω. Βλέπομεν μέσα εἰς τὰς ἱστορίας πῶς ἐκυβερνήθησαν αἱ παλαιαὶ μοναρχίαι καὶ ἀριστοκρατίαι, πῶς οἱ οἰκοδεσπότες ὠκονόμησαν τὰ σπίτιά τους, πῶς πολλοὶ ἀνθρώποι ἐκατέστησαν τὰ ἦθη τους καὶ τί τέλος ἔδωκε κάθε ἕνας. Φανερόν εἶναι ὅτι κάθ' ἄνθρωπος κατὰ τὴν γνώμην καὶ προαίρεσιν ὅπου ἔχει, τοιοῦτον τέλος τοῦ δίδει καὶ ὁ θεός.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Ὁ.π. σ. 25-26.

¹⁸⁶ Ὁ.π., σ. 452.

¹⁸⁷ Ὁ.π., σ. 295.

Η εξιστόρηση αρχίζει από τη δημιουργία του κόσμου και φτάνει ως την εποχή που αυτοκράτορας των Ρωμαίων ήταν ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος. Αναφέρεται στους πατριάρχες της Κωνσταντινούπολης, αλλά και στους καίσαρες και πάπες της παλαιάς Ρώμης.¹⁸⁸ Κάνει λόγο για την ιστορία της Συνόδου που έγινε στην Φλωρεντία, για την αιχμαλωσία της Κωνσταντινούπολης από τους Αγαρηνούς, για τους πολέμους που έκαναν και τα κάστρα που κατέκτησαν. Επίσης, περιέχει χρησμούς οι οποίοι βρέθηκαν στο μνήμα του Αγίου Κωνσταντίνου Α'.¹⁸⁹ Ο Ιουλιανός προτρέπει τους ελληνορθόδοξους χριστιανούς να μη σκεφτούν το κόστος του βιβλίου, το οποίο ήταν ελάχιστο σε σύγκριση με την αξία του, και να το αγοράσουν.¹⁹⁰

Στην αφιέρωση, τέλος, του βιβλίου του Λαόνικου Ζαμίτρη *Ἡ ναυτική νίκη...εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος* «τῷ ἡγεμόνι τῆς Ρωσίας Ζηνοβίῳ Εχμηλίσκη», δεν παραλείπεται η ευχή για την απελευθέρωση της Ελλάδας:

Τοῦτο ἂν καὶ μία παραμικρὰ ἐπίδειξις εἶναι τῆς ἐδικῆς μου δουλείας πρὸς τὴν σὴν ὑψηλότητα, μεγάλυνέ τὴν μὲ τὸ ὕψος τῆς μεγαλοπρεπείας σου, καὶ ἄς εἶσαι βέβαιος πῶς κατεβαίνει ἀπὸ μίαν μεγάλην μου προθυμίαν μὲ τὴν ὁποίαν μὲ θερμὰ δάκρυα καὶ ἀναστεναγμοὺς παρακαλῶ ἀπὸ τὸν θεὸν ἐγὼ διὰ ἐσένα ζωὴν καὶ νῆκες, καὶ διὰ ἐμένα διάσωσιν εἰς τὸν κόσμον, διὰ νὰ ἰδῶ ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὁπότεν διὰ τὸ μέγα τοῦ ἔλεος θέλει σ' ἀξιώσῃ νὰ γενῆς ἐκδικητῆς τῆς πίστεώς του καὶ τῆς ἐλευθερίας ἐμοῦ καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Ἑρρωσο.¹⁹¹

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἐχοντας χαρτογραφήσει την εκδοτική παραγωγή του τυπογραφείου του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού κατά το πρώτο ήμισυ του 17^{ου} αιώνα, μπορούμε πλέον να αξιολογήσουμε την προσφορά του στην ανάπτυξη και διάδοση του ελληνικού βιβλίου σε μια περίοδο που η ελληνική τυπογραφία αναπτυσσόταν έξω από τον ελληνικό χώρο.

Από τις τελευταίες δεκαετίες του 16^{ου} μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του 17^{ου} αιώνα, οι Ιουλιανοί εργάστηκαν σταθερά ως τυπογράφοι, αλλά και ως εκδότες στη Βενετία. Το

¹⁸⁸ Ὁ.π., σ. 296.

¹⁸⁹ Ὁ.π.

¹⁹⁰ Ὁ.π., σ. 297.

¹⁹¹ Legrand, *Bibliographie Hellenique*, τ. 2, σ. 52-55.

τυπογραφείο που ιδρύθηκε από τον Φραγκίσκο Ιουλιανό και τον γιό του Μπαλντισέρα, ανέλαβε ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός την περίοδο 1611-1654. Στη συνέχεια η επιχείρηση πέρασε στον γιό του τελευταίου Ανδρέα, που το διηύθυνε ως τον θάνατό του το 1680.

Η συνολική εκδοτική παραγωγή του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού ανέρχεται σε 89 ιταλικούς και λατινικούς και σε 63 ελληνικούς τίτλους. Από τον κατάλογο των ελληνικών εκδόσεων και τη γραφική παράσταση των ελληνικών εκδόσεων ανά έτος προκύπτει ότι δεν γίνονταν εκδόσεις κάθε χρονιά, καθώς και ότι υπήρχαν αυξομειώσεις στην παραγωγή, με υψηλότερη επίδοση τις 8 εκδόσεις το χρόνο. Σε ανάλογα επίπεδα κινήθηκαν και οι ξενόγλωσσες εκδόσεις, που δεν ξεπέρασαν τις 7 ανά έτος, απλώθηκαν όμως σε μεγαλύτερο χρονικό άνωμα.

Ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός δεν στηρίχθηκε αποκλειστικά στις θρησκευτικές και τις λαϊκές λογοτεχνικές εκδόσεις που είχαν δοκιμασμένη απήχηση στο αγοραστικό κοινό. Έδωσε ιδιαίτερη σημασία σε πρωτοεμφανιζόμενους τίτλους, όπως η *Ερωφίλη* του Χορτάτση, ο *Βασιλεύς ο Ροδολίνος* του Τρώιλου, η *Ευγένια* του Μοντσελέζε και οι ελληνικές μεταφράσεις του *Μπερτόλδου* και του *Μπερτολδίνου* του Giulio Cesare dalla Croce, παρόλο που δεν αποτελούσαν ασφαλείς επενδύσεις. Σε ορισμένες βέβαια περιπτώσεις είχε την οικονομική συνδρομή ευκατάστατων εμπόρων και άλλων μελών της ελληνικής αδελφότητας της Βενετίας, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την εκτύπωση του βιβλίου *Βασιλεύς ο Ροδολίνος* με έξοδα του Θωμά Φλαγγίνη.

Οι θρησκευτικές εκδόσεις κάλυπταν βέβαια το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής. Η επιλογή αυτή είναι δικαιολογημένη διότι τα θρησκευτικά έργα αποτελούσαν μια σίγουρη και πρόσφορη επένδυση. Τα περισσότερα θρησκευτικά βιβλία που δημοσιεύτηκαν ήταν λειτουργικά και επανεκδόθηκαν περισσότερες από μία φορές. Δημοσιεύτηκαν επίσης βίοι αγίων, ψυχοφελή, ερμηνευτικά, ρητορικά και αντιρρητικά έργα. Είναι φανερή η προτίμηση του Ιουλιανού σε συγγραφείς εγνωσμένου κύρους, πειραματίζεται όμως και με έργα συγχρόνων του συγγραφέων.

Τα λαϊκά λογοτεχνικά έντυπα αποτέλεσαν μια ακόμα σημαντική κατηγορία εκδόσεων, μετά τις θρησκευτικές. Το μεγαλύτερο ποσοστό τους αφορά ποιητικά κείμενα, αλλά και ιστορικά, μυθοπλαστικά και θεατρικά έργα. Στις εκδόσεις του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού συμπεριλαμβάνονται κάποια από τα πιο σπουδαία κείμενα της πρώιμης νεοελληνικής λογοτεχνίας, τα οποία έχουμε ήδη αναφέρει.

Η συνεργασία του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού με μέλη της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Βενετίας υπήρξε σταθερή καθ' όλη τη διάρκεια των δραστηριοτήτων του. Μεταξύ των επιμελητών των βιβλίων του υπήρξαν ιερείς και λόγιοι, προερχόμενοι κυρίως από την Κρήτη, την Κύπρο και τα Επτάνησα. Δια μέσου αυτών εξασφάλισε πρόσβαση σε πολύτιμα χειρόγραφα, όπως ήταν το χειρόγραφο της *Ερωφίλης* στο οποίο βασίστηκε η πρώτη της έκδοση με την επιμέλεια του Ματθαίου Κιγάλα. Μπορούμε εύλογα να

υποθέσουμε ότι τα ίδια άτομα θα έπαιζαν σημαντικό ρόλο και στις πωλήσεις τόσο εντός της Βενετίας όσο και σε περιοχές της ελληνικής Ανατολής, όπου απλώνονταν τα εμπορικά δίκτυα της Γαληνοτάτης.

Οι εκδοτικές προτιμήσεις του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού αποκαλύπτουν τις εκτιμήσεις του για τις ανάγκες του ελληνορθόδοξου αναγνωστικού κοινού να διατηρήσει τη θρησκευτική του πίστη, να αναπτύξει την παιδεία του και να αγωνιστεί για την ελευθερία, υπό την αιγίδα της Γαληνοτάτης. Παράλληλα διακρίνονται κάποιες προσπάθειες γεφύρωσης των διαφορών με την καθολική εκκλησία, όπως στην περίπτωση της δίγλωσσης έκδοσης της Θείας Λειτουργίας σε ελληνική και λατινική γλώσσα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις σε κείμενα της Αγίας Γραφής σε δημώδη γλώσσα,¹⁹² που προετοιμάζουν ένα πλαίσιο μελέτης της εκκλησιαστικής γραμματείας το οποίο θα αναπτυχθεί ακόμα περισσότερο τα χρόνια της λειτουργίας της Σχολής Φλαγγίνη στη Βενετία. Αξιοσημείωτες είναι επίσης οι εκδόσεις που παρέχουν πρακτικές γνώσεις αριθμητικής, γεωμετρίας και μετεωρολογίας, για ευρύ κοινό. Στην παραγωγή του Ιουλιανού εντάσσεται ακόμα ένας πορτολάνος, βιβλίο απαραίτητο στους ναυτικούς που ταξίδευαν στην Ανατολική Μεσόγειο, καθώς κι ένα έμμετρο προσκυνητάριο των Αγίων Τόπων, χρήσιμη πηγή πληροφόρησης για τους ταξιδιώτες στην περιοχή.¹⁹³

Παρά την πλούσια εκδοτική παραγωγή σε ελληνική γλώσσα, ο Ιωάννης Αντώνιος Ιουλιανός δεν σταμάτησε ποτέ να εκδίδει και βιβλία ιταλικά και λατινικά. Την ίδια πολιτική μάλιστα συνέχισε και ο γιος του Ανδρέας Ιουλιανός. Με τον τρόπο αυτό απευθύνονταν σε ευρύτερο αγοραστικό κοινό και μπορούσαν να εξασφαλίσουν την ευημερία της επιχείρησης. Λίγες δεκαετίες χωρίζουν το τέλος της δραστηριότητας του Ιωάννη Αντώνιου Ιουλιανού από την ίδρυση των πρώτων εξολοκλήρου ελληνικών εκδοτικών οίκων στη Βενετία, στις τελευταίες δεκαετίες του 17^{ου} αιώνα. Με το έργο του έδωσε σταθερή ώθηση στην ελληνική εκδοτική παραγωγή της πόλης των τεναγών και αναδείχθηκε σε έναν από τους σημαντικότερους τυπογράφους και εκδότες του 17^{ου} αιώνα.

¹⁹² Για το μεγάλο ζήτημα των μεταφράσεων των εκκλησιαστικών κειμένων στη δημώδη κατά τον 17^ο αιώνα βλ. ενδεικτικά Εμμανουήλ Κάσδαγλης (επιμ.), *Η Καινή Διαθήκη του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού εις απλήν διάλεκτον γενομένη μετάφρασις δια Μαξίμου του Καλλιουπολίτου*, Αθήνα 1995.

¹⁹³ Για τα διαφορετικά είδη των περιηγητικών κειμένων βλ. Έλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, «Η ταξιδιωτική γραμματεία του 18^{ου} αιώνα για την Οθωμανική Αυτοκρατορία: μια ιστορική και ειδολογική εποπτεία», στο: *Ταξίδι, γραφή, αναπαράσταση. Μελέτες για την ταξιδιωτική γραμματεία του 18^{ου} αιώνα*, επιμ. Έλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Ηράκλειο 2015, σ. 33-116.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Λευτέρης Αλεξίου, «Η Φυλλάδα του Γαδάρου», *Κρητικά Χρονικά* 9 (1955), 81-118.
- Γιώργος Βελουδής, *Το ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκήδων στη Βενετία 1670-1854: συμβολή στη μελέτη του ελληνικού βιβλίου κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1987.
- Μάριο Βίτι, «Προεισαγωγικά στην "Ευβιένα", Τραγωδία Ποιηθείσα υπό του Κύρου Θεόδωρου Μοντζελέζε», *Κρητικά χρονικά* 14 (1960), 435-451.
- Ειρήνη Γεργατσούλη, «Ιστορική αφήγηση και Ιστορία: Ανδραγαθία Λαζάρου Μοτσενίγου, του Θεόδωρου Μοντσελέζε (1657)», στο: *Χαρτογραφώντας την δημόδη λογοτεχνία (12ος-17ος αι.)*, Πρακτικά του 7^{ου} διεθνούς συνεδρίου Neograeca Medii Aevi, επιμ. Αλέξης Καλοκαιρινός – Στέφανος Κακλαμάνης, Ηράκλειο 2017, σ. 507-520.
- Άνθιμος (Ακάκιος) Διακρούσης, *Ο Κρητικός Πόλεμος*, επιμ. Στέφανος Κακλαμάνης, Αθήνα 2008.
- Λουκία Δρούλια, *Ιστορία του ελληνικού βιβλίου: προσεγγίσεις και σύγχρονες κατευθύνσεις της ελληνικής έρευνας*, στο: *Το έντυπο ελληνικό βιβλίο 15ος-19ος αιώνας*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, επιμ. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Κωνσταντίνος Σπ. Στάικος, Αθήνα 2004, σ. 49-67.
- Λουκία Δρούλια – Αλέξης Πολίτης – Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, «Καταγραφή εγγράφων, χειρογράφων, εντύπων Ρόδου και Σύμης», *Τετράδια εργασίας* 2 (1982), 1-59.
- Φίλιππος Ηλιού, , *Προσθήκες στην ελληνική βιβλιογραφία. Τα βιβλιογραφικά κατάλοιπα του É. Legrand και του H. Pernot (1515-1799)*, τ. 1, Αθήνα 1973.
- , *Ιστορίες του ελληνικού βιβλίου*, επιμ. Άννα Ματθαίου - Στρατής Μπουρνάζος - Πόπη Πολέμη, Ηράκλειο 2006.
- Στέφανος Κακλαμάνης, *Τριβώλης-Δεφαράνας-Βεντράμος. Τρεις Έλληνες λαϊκοί στιχουργοί στη Βενετία του 16^{ου} αιώνα*, Διδακτορική Διατριβή, Ρέθυμνο 1989.
- , «Μάρκος Δεφαράνας (1503-1575;), Ζακύνθιος στιχουργός του 16^{ου} αιώνα», *Θησαυρίσματα* 21 (1991), 210-315.
- , «Ο Λέων της Βενετίας και η Ημισέληνος στο Αρχιπέλαγος. Η ναυμαχία της Παροναξίας (9-10 Ιουλίου 1651)», στο: *Το Αιγαίο Πέλαγος. Χαρτογραφία και Ιστορία, 15^{ος}-17^{ος} αιώνας*, επιμ. Γεώργιος Τόλιας, Αθήνα 2010, σ. 63-91.
- , *Η κρητική ποίηση στα χρόνια της Αναγέννησης (14ος-17ος αι.)*, τ. 1-3, Αθήνα 2019-2020.

- Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης, *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1986.
- Εμμανουήλ Κάσδαγλης (επιμ.), *Η Καινή Διαθήκη του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού εις απλήν διάλεκτον γενομένη μετάφρασις δια Μαξίμου του Καλλιουπολίτου*, Αθήνα 1995.
- Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογοσύνη 1571-1878: προσωπογραφική θεώρηση*, Λευκωσία 2002.
- Αικατερίνη Κουμαριανού - Λουκία Δρούλια - Enro Layton, *Το ελληνικό βιβλίο (1476-1830)*, Αθήνα 1986.
- Σωτήρης Κουτμάνης, *Έλληνες στη Βενετία (1620-1710): Κοινωνικό φύλο-οικονομία-νοοτροπίες*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2013.
- Δέσποινα Δ. Κωστούλα, *Αγάπιος Λάνδος ο Κρης, Συμβολή στη μελέτη του έργου του*, Ιωάννινα 1983.
- Γεώργιος Γ. Λαδάς - Αθανάσιος Δ. Χατζηδήμος, *Προσθήκες, διορθώσεις και συμπληρώσεις στην ελληνική βιβλιογραφία του Émile Legrand: για τους αιώνες XV, XVI και XVII*, τ. 2, Αθήνα 1976.
- Χρύσα Α. Μαλτέζου, *Η Βενετία των Ελλήνων*, Αθήνα 1999.
- Ανθολόγιο ελληνικής τυπογραφίας, Συνοπτική ιστορία της τέχνης του εντύπου ελληνικού βιβλίου από τον 15ο έως 20ο αιώνα*, επιμ. Γιώργος Δ. Ματθιόπουλος, Ηράκλειο 2009.
- Ειρήνη Παπαδάκη, «Η ελληνική εκδοτική δραστηριότητα στη Βενετία», στο: *Δημοσία Ιλαρία*, επιμ. Χρύσα Μαλτέζου, Βενετία 1999, σ. 105-132.
- «Η απογραφή των βιβλίων του Μανόλη Γλυζούνη, Βενετία 1597, Σημειώσεις για την παραγωγή και το εμπόριο του ελληνικού έντυπου στα τέλη του 16^{ου} αι.», στο: *Το έντυπο ελληνικό βιβλίο*, επιμ. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Κωνσταντίνος Σπ. Στάικος, Αθήνα 2004, σ. 116-128.
 - *Ο Μανόλης Γλυζούνης και η κυκλοφορία των ελληνικών βιβλίων στη Μεσόγειο (1540-1596)*, Διδακτορική Διατριβή, Ρέθυμνο 2005.
 - , «Συνέταιροι κι έμποροι: η οργάνωση μιας εταιρείας για την έκδοση ελληνικών βιβλίων στα τέλη του 16ου αιώνα», *Θησαυρίσματα* 37 (2007), 193-249.
 - , «Ο αετός και οι κρίνοι: βιβλιακά αποθέματα και τυπογραφικός εξοπλισμός του Ανδρέα Giuliani (Βενετία 1680)», στο: *Philanagnostes. Studi in onore di Marino Zorzi*, επιμ. Chryssa Maltezu - Peter Schreiner - Margherita Losacco, Βενετία 2008, σ. 265-284.
 - , «'Del para non si vergogna': Μηχανισμοί ιδεολογικού ελέγχου των ελληνικών εντύπων στη βενετική επικράτεια (16ος-18ος αι.)», στο: *Έλεγχος ιδεών και λογοκρισία από τις απαρχές της ελληνικής τυπογραφίας μέχρι το Σύνταγμα του 1844*, επιμ. Ίλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Κατερίνα Δέδε, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Ειρήνη Παπαδάκη, Αθήνα 2018, σ. 45-92.

- Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466 ci. -1800)*, 2 τόμοι, Αθήνα 1984-1986.
- Βάλτερ Πούχνερ, «Ματθαίος Κιγάλας και Δομήνικος Μαυρίκιος: μια συνάντηση (Λευκωσία 1627) σημαδιακή για την ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου», *Κείμενα και αντικείμενα*, Αθήνα 1997, σ. 113-148.
- Ευάγγελος Κ. Πριγκιπάκης, «Ξανθόπουλος, Νικηφόρος - Κάλλιστος (περ. 1256-1328/35)», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 12, Αθήνα 2015, σ. 38-39.
- Πρόδρομος Σαλμανίδης, «Άγνωστο κυπριακόν προσκυνητάριον του δέκατου έκτου αιώνας», *Παρνασσός* 13 (1971), 450-461.
- Κωνσταντίνος Σπ. Στάικος, *Η πνευματική πορεία του γένους: με όχημα το χειρόγραφο και το έντυπο βιβλίο*, τ. 1, 13^{ος} αιώνας-μέσα 16^{ου}, Αθήνα 2017.
- , *Η πνευματική πορεία του γένους: με όχημα το χειρόγραφο και το έντυπο βιβλίο*, τ. 2, 16^{ος} αιώνας-μέσα 17^{ου}, Αθήνα 2018.
- Κυριάκος Σταυριανός, *Ο Άγιος Γερμανός Α΄ ο ομολογητής πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως: Βίος - έργα - διδασκαλία*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1998
- Ιωάννης Ανδρέας Τρώιλος, *Ροδολίνος: τραγωδία*, επιμ. Μάρθα Αποσκίτη, Αθήνα 1987.
- Παναγιώτα Τζιβάρα, *Από την εγγραμματοσύνη στη λογιόσύνη. Θέματα παιδείας των βενετών υπηκόων στον ελληνικό χώρο*, Αθήνα 2012.
- Βασιλική Τζώγα, «“Ότι ή ψυχή ούκ ἔστι κρᾶσις ὡς ὑπέθετο Γαληνός”: Μια ανέκδοτη πραγματεία του ιατροφιλοσόφου Νικολάου Κεραμέως κατά τον κώδικα Atheniensis 1172», *Κάτοπτρο Νεοελληνικής Φιλοσοφίας* 3 (2016), 239-272.
- Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς και οι σχέσεις Κύπρου - Βατικανού (1571-1878)*, Θεσσαλονίκη 2006.
- Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, «Λουκάρεια (Νικόλαος (ΙΕΡΕΥΣ) - Νικηφόρος (ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ) Ρόδιος Κρής και ή πρὸς τὸν ἐν Ἐνετία Λούκαριν ἀλληλογραφία του», *Θησαυρίσματα* 16 (1979), 278-293.
- Μάρκος Φώσκολος, «Τα παλαιά ελληνικά βιβλία του Ελληνικού Κολλεγίου του Αγίου Αθανασίου της Ρώμης. Με συμπληρώσεις στις Βιβλιογραφίες των Έ. Legrand και Δ. Γκίνη-Β. Μέξα», *Ό Έρανιστής* 9 (1971), 1-62.
- Έλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, «Η ταξιδιωτική γραμματεία του 18^{ου} αιώνα για την Οθωμανική Αυτοκρατορία: μια ιστορική και ειδολογική εποπτεία», στο: *Ταξίδι, γραφή*,

αναπαράσταση. *Μελέτες για την ταξιδιωτική γραμματεία του 18^{ου} αιώνα*, επιμ. . Ίλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Ηράκλειο 2015, σ. 33-116.

Γεώργιος Χορτάτσης, *Ερωφίλη: τραγωδία*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου-Μάρθα Αποσκίτη, Αθήνα 1988.

Barry Baldwin, «Theodoret of Cyrrhus», *The Oxford Dictionary of Byzantium*, επιμ. Alexander P. Kazhdan, τ. 4, Νέα Υόρκη-Οξφόρδη 1991, σ. 2049.

Giulio Cesare Dalla Croce, *Ο Μπερτόλδος και ο Μπερτολδίνος*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Αθήνα 1988.

Tudor Dinu, «Η διαμόρφωση εθνοτικών ταυτοτήτων στα Βαλκάνια στις αρχές του ΙΖ' αιώνα σύμφωνα με τα ποιήματα του Σταυριανού και του Ματθαίου Μυρέων», στο: *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)*, επιμ. Κωνσταντίνος Α. Δημάδης, τ. 3, Αθήνα 2011, σ. 371-383

Caterina Griffante (επιμ.), *Le edizioni veneziane del Seicento. Censimento*, με τη συνεργασία των Alessia Giachery και Sabrina Minuzzi, 2 τόμοι, Μιλάνο 2003-2006.

Herbert Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, 2 τόμοι, Αθήνα 1991-1992.

Enro Layton, *The Sixteenth Century Greek Book in Italy. Printers and Publishers for the Greek World*, Βενετία 1994.

Émile Legrand, *Bibliographie Hellenique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septieme siècle*, 5 τόμοι, Παρίσι 1894-1903.

- , *Bibliographie Ionienne*, τ. 1, Παρίσι 1910.

Radu Păun, «Stavrinos the Vestiary», στο: *Christian- Muslim Relations. A Bibliographical History*, τ.10, επιμ. David Thomas - John Chesworth, Λέιντεν - Βοστώνη 2017.

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Τυπογραφικό σήμα των Ιουλιανών

Έκτυπο μήτρας που χρησιμοποιούσαν οι Ιουλιανοί για ορισμένες λειτουργικές εκδόσεις του Γλυζούνη¹⁹⁴

Η σελίδα τίτλου της έκδοσης: [Μάρκος Δεφαράνας], *Ιστορία της Σωσάννης*, Βενετία 1642¹⁹⁵

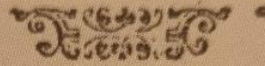
¹⁹⁴ Στάικος, *Η πνευματική πορεία του γένους*, τ. 2, σ. 81.

¹⁹⁵ Στάικος, *Η πνευματική πορεία του γένους*, τ. 2, σ. 134.

Ε Γ Τ Ο Ρ Ξ Η

Γ Η Σ

Σ Ω Σ Α Ν Ν Η Σ -

ΕΝΕΤΥΗΣΙΝ. α. β. γ. δ. ε.

Παρά Γαλιανό Αντωνίου τῷ Γαλιανῷ :-

Πολιτεχνοντὶς ἐκ τῶν πόντων τῆς ἀγίας φαρμῆς

Διακοσμητικά στοιχεία του τυπογραφείου των Ιουλιανών

